

Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū

Pētījuma 3. posms

© Rīgas domes Labklājības departaments

Rīga, 2010

Pētījuma pasūtītājs:

Rīgas domes Labklājības departaments
Baznīcas iela 19/23, Rīga, LV-1010

Pētījuma veicējs:

SIA „Socioloģisko pētījumu institūts”
Kr.Barona iela 28a-11, Rīga, LV-1011

Pētījuma ziņojumā analizēti riska un aizsargājošos faktori, kas ietekmē atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu un lietošanu. Analīzē izmantoti Rīgas domes Labklājības departamenta pētījuma, kas veikts atbilstoši starptautiska salīdzinoša pētījuma “Eiropas pilsētas pret narkotikām” (ECAD – *European Cities Against Drugs*) metodoloģijai, trīs aptaujas posmu dati. Pēc vienotas metodoloģijas aptauja veikta 2006., 2008. un 2010. gadā. Šī pētījuma galvenais mērķis – atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas un lietošanas analīze, noskaidrojot dažādu riska un aizsargājošo faktoru ietekmi uz 15–16 gadus veciem jauniešiem.

Analīzes un teksta autori: Ilze Koroļeva, Inta Mieriņa, Sigita Sniķere, Mārcis Trapencieris

Atslēgas vārdi: atkarību izraisošās vielas, deviance, alkohola lietošana, smēķēšana, narkotiku lietošana, jaunatne

SATURS

Tekstā izmantoto saīsinājumu saraksts.....	4
Pētījumā izmantoto terminu definīcijas.....	4
Ievads.....	5
1. Pētījuma metodoloģija	6
1.1. Pētījuma teorētiskais ietvars.....	6
1.2. Skolēnu aptaujas metodoloģija.....	6
2. Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība	9
2.1. Tabaka.....	9
2.2. Alkohols.....	18
2.3. Medikamenti, inhalanti un nelegālās vielas	23
3. Riska un aizsargājošie faktori un to ietekme uz dažādu vielu lietošanu.....	26
3.1. Personības faktori.....	27
3.2. Vienaudži	33
3.3. Skolas vide un atkarību izraisošo vielu lietošana	38
3.4. Jaunieša vecāku ģimene.....	43
3.5. Vides faktori	52
2.6. Dažādu faktoru nozīmīguma pamatojums un secinājumi.....	59
Literatūra un avoti	68

Tekstā izmantoto saīsinājumu saraksts

MIN grupa – medikamenti, inhalanti un nelegālās atkarību izraisošās vielas.

RAPC – Rīgas atkarību profilakses centrs

Pētījumā izmantoto terminu definīcijas

Aizsargājošie faktori – ietekme, apstākļi un rīcība, kas dod pozitīvu ieguldījumu jaunieša dzīvē un palīdz novērst negatīvu uzvedību, piemēram, atkarības vielu lietošanu (Buhler, Kroger, 2008).

Atkarība – psihiski un uzvedības traucējumi, kurus rada psihoaktīvu vielu lietošana.

Atkarības profilakse – pasākumu kopums, lai novērstu iespēju, ka bērni un jaunieši varētu uzsākt atkarību izraisošo vielu lietošanu, attālinātu uzsākšanas vecumu vai mazināt vielu lietošanas līmeni vai neadaptīvu uzvedību.

Deviance, devianta uzvedība – novirzes, kas ir pretrunā ar sabiedrībā pieņemtajām tiesiskajām vai tikumiskajām normām. Deviantas rīcības cēlonis ir daudzu nelabvēlīgu faktoru mijiedarbība (LR Krimināllikums).

Legālās atkarību izraisošās vielas – medikamenti ar psihoaktīvu iedarbību (nopērkami ar vai bez ārsta izrakstītas receptes) un dažas citas vielas ar psihoaktīvu iedarbību, kas nopērkamas tirdzniecības vietās: tabaka, alkohols, inhalanti (līme, šķiltavu gāze u.c.).

Nelegālās atkarību izraisošās vielas – narkotiskās zāles un psihotropās vielas, kas iekļautas Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) konvenciju 1. sarakstā un kuras nav atļauts izmantot pat medicīnā (piemēram, heroīns, kokaīns, ekstazī u.c.).

Poliatkarība – vairāku vielu lietošanas izsaukta atkarība, piemēram, atkarība no tabakas un alkohola lietošanas vienlaicīgi.

Psihoaktīvās vielas – visas narkotiskās zāles un psihotropās vielas, kas ietekmē smadzeņu darbību un izmaina cilvēka garastāvokli, intelektuālo darbību, fiziskās spējas, uztveri un apziņu.

Riska faktori – īpašības, apstākļi, notikumi dzīvē vai gūtā pieredze, kas statistiski korelē ar atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu vai tās turpināšanu (Buhler, Kroger, 2008).

Kaitīga vai bīstama lietošana – atkarību izraisošo vielu lietošanas biežuma pieaugums, ievērojot zināmu regularitāti un ar veselībai kaitējošām sekām, bet tomēr atkarības simptomi vēl nav attīstījušies.

Ievads

Lai noskaidrotu atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību jauniešu vidū Rīgā, kā arī faktorus, kas ietekmē jauniešu uzvedību, tai skaitā, legālo un nelegālo atkarības vielu pamēģināšanu un lietošanu, 2010. gadā pēc Rīgas domes Labklājības departamenta pasūtījuma tika īstenots pētījums „Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū”. Pētījumā izmantota iepriekš 2006. un 2008. gadā galvaspilsētā veiktā starptautiskā salīdzinošā pētījuma ECAD (*European Cities Against Drugs*) teorētiskā pieeja un metodoloģija. Tāpat kā iepriekšējie divi pētījumi, arī šis veidots kā kohortas tipa pētījums, kurā mērķa grupa ir 15–16 gadus veci Rīgas vispārizglītojošo skolu 9. un 10. klašu skolēni, bet informācijas ieguves metode – kvantitatīva skolēnu aptauja. Vienotā pētījumu metodoloģija nodrošina rezultātu salīdzināšanas iespējas un ļauj analizēt atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatības tendences galvaspilsētas jauniešu vidū piecu gadu garumā.

Pētījuma rezultāti kalpo kā vērtīgs informācijas avots visiem, kas ir iesaistīti profilakses darbā Rīgas pilsētā, jo uz tā pamata tiek veidota atkarības profilakses politika nākamajiem gadiem. Tāpat kā iepriekšējos ECAD pētījuma posmus Rīgā, arī šo ir finansējusi Rīgas domes Labklājības departaments. Aptaujas instrumentārijs izstrādāts sadarbībā ar Rīgas domes Labklājības departamenta Veselības pārvaldes Sabiedrības veselības veicināšanas un profilakses nodaļas speciālistiem, savukārt pētījuma lauka darbu un rezultātu analīzi veica Socioloģisko pētījumu institūta intervētāji un pētnieki.

1. Pētījuma metodoloģija

1.1. Pētījuma teorētiskais ietvars

Skaidrojot atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību dažādās sabiedrības grupās, pēdējo desmit gadu laikā no teorētiskām pieejām plaši tiek izmantots modificētais sociālā stresa modelis. Modelis aplūko tos faktorus, kas indivīdam noteiktos apstākļos var radīt paaugstinātu risku atkarību izraisošo vielu lietošanai, taču citos tieši pretēji – atturēt no atkarības vielu izmantošanas ikdienā. Galvenie atkarību riska un aizsargājošie faktori – bioloģiskie, psiholoģiskie, sociālās vides faktori, piemēram, rakstura stiprums/vājums, personības attīstības līmenis, vērtības, piesaiste ģimenei un kopienai. Ņemot vērā faktoru daudzveidību un to savstarpējo mijiedarbību, modelī identificētas tipiskākās riska un aizsargājošo faktoru ietekmes jomas un tās ir indivīds, ģimene, vienaudži, kopiena un plašāka sabiedrība. Katrā no šīm jomām darbojas savi riska un aizsargājošie faktori (Addiction, 2001).

Individuālā sfēra ietver bioloģisko un psiholoģisko uzvedības raksturojumu, pašvērtējumu, attieksmi, vērtības, zināšanas, prasmes, agru problemātisku uzvedību, traumējošu pieredzi, iesaisti sociālos pasākumos, t.sk., brīvā laika pavadīšanu.

Vienaudžu ietekmes joma ietver kultūras normas, kas saistītas ar atkarību izraisošo vielu lietošanu, iesaistišanos prosociālas vai antisociālas uzvedības grupās, piesaisti vienaudžiem vai noliegumu no vienaudžu puses.

Ģimenes joma ietver vecāku atkarības vielu lietošanas pieredzi, ģimenes funkcionalitāti, bērnu uzvedības pārraudzību un kontroli, vardarbību ģimenē un ģimenes saišu stiprumu.

Skolas vidi raksturo vāja piesaiste skolai (kavējumi, konflikti ar skolotājiem), skolas klimats un politika, skolas pienākumu izpilde (vājas sekmes, slikta uzvedība), skolas pamešana vai maiņa.

Vide/vietējā sabiedrība iekļauj piesaisti dzīves videi, kultūras normas, kas saistītas ar atkarību izraisošo vielu lietošanu, brīvā laika pavadīšanas iespējas, uzticēšanos sabiedriskām un politiskām institūcijām.

1.2. Skolēnu aptaujas metodoloģija

Atbilstoši vadlīnijām pētījuma mērķa grupa ir 15–16 gadus veci skolēni Rīgā, tādējādi aptaujas ģenerālo kopu veido tie 15–16 gadus vecie skolēni, kuri mācās kādā no

vispārizglītojošām mācību iestādēm Rīgā. Tā kā minētās vecuma grupas skolēni vispārizglītojošās skolās var apmeklēt atšķirīgas klašu grupas, tad, lai datus būtu iespējams salīdzināt ar 2006. gada un 2008. gada pētījumos iegūtiem rezultātiem, tika nolemts izlasē iekļaut tās klašu grupas, kurās mācās vairāk nekā 10% mērķa grupas skolēnu, t.i., 9. un 10. klasi.

Tā kā pētījuma veikšanas brīdī nebija pieejama informācija par audzēkņu skaitu izglītības iestādēs Rīgā 2010./2011. mācību gadā, tad izlases rāmis tika veidots, balstoties uz informāciju par skolēnu skaitu iepriekšējā (2009./2010.) mācību gadā. Atbilstoši Izglītības un zinātnes ministrijā pieejamai statistiskai informācijai par 2009./2010. mācību gadu Rīgā vispārizglītojošo izglītības iestāžu (bez speciālajām) 9. un 10. klasē mācījās 11 039 audzēkņi (5 909 skolēni 9. klašu grupā un 5130 – 10. klašu grupā).

Pētījuma izlase

Aptaujai tika izmantota vienkāpes stratificēta klasteru izlase, kas ir uzskatāma par optimālo izlases metodi skolēnu pētījumos, savukārt par izlases vienību pieņemta klase. Atsevišķas apakšizlases tika veidotas 9. un 10. klašu grupām, tās stratificējot pēc apmācības valodas klasē (latviešu vai krievu), tādējādi izveidojot četras stratas. Izlasē iekļaujama skolēnu skaits katrā stratā izvēlēts proporcionāli skolēnu skaitam stratā, savukārt nepieciešamais klašu skaits aprēķināts, nepieciešamo skolēnu skaitu dalot ar vidējo skolēnu skaitu klasē atbilstošajā stratā.

Tā kā izlases rāmis iekļauj 9. un 10. klašu grupas, tad tajā ietveramas tikai tās skolas, kurās ir 9. un/vai 10. klase. Izlase neaptver vakara maiņu skolas vai tās skolas, kurās nav ne 9., ne 10. klases, kā arī skolas, kurās mācās bērni ar nopietniem garīgās vai fiziskās veselības traucējumiem, kas, pēc speciālistu vērtējuma, radītu problēmas anketas aizpildīšanā. Saskaņā ar iepriekš minētajiem kritērijiem par atbilstošām iekļaušanai izlasē atzītas 463 klases, no tām 264 bija 9. klašu grupā un 199 – 10. klašu grupā.

Atbilstoši pētījuma vadlīnijās noteiktajam sasniedzamajam izlases apjomam jābūt 2800 skolēniem. Tāpēc, pieņemot 30% nerespondences līmeni (kavējumu, iespējamo skolu atteikumu un nepilnīgu anketu dēļ), kopējais izlasē iekļaujama skolēnu skaits ir 4000. Veidojot izlasi proporcionāli skolēnu skaitam 9. un 10. klašu grupās, aprēķināts, ka izlasē būtu jāiekļauj 2150 9. klašu un 1874 10. klašu skolēni.¹ Nākamajā izlases veidošanas posmā ar nejaušo skaitļu ģeneratora palīdzību no skolu saraksta kopā tika atlasītas 164 klases (94 –

¹ Aprēķini veikti, balstoties uz iespējamo skolēnu skaitu klašu grupās 2009./2010. mācību gadā, jo oficiālie izglītības un zinātnes ministrijas statistikas dati ir pieejami 2011. gada sākumā.

9. klašu grupā un 70 – 10. klašu grupā). Vairākās skolās izlasē tika iekļauta vairāk nekā viena klase.

Aptaujas gaita

Pēc izlases izveidošanas atlasīto skolu direktori tika informēti par pētījumu telefoniski un ar e–pasta starpniecību, nosūtot iepriekš sagatavotu pētījuma aprakstu, kā arī Rīgas domes sagatavotu uzaicinājuma vēstuli, kurā tika lūgta atļauja attiecīgajai klasei piedalīties aptaujā. Pēc atļaujas iegūšanas tika precizēts laiks un datums, kad intervētājs var ierasties skolā, lai veiktu anketēšanu.

Ierodoties skolā, intervētājs skolēniem īsumā pastāstīja par projekta nozīmi un izdalīja aptaujas anketas (atbilstoši apmācības valodai – latviešu vai krievu). Aizpildītajām anketām Socioloģisko pētījumu institūtā tika piešķirts unikāls identifikācijas numurs, kā arī veikta anketu pārbaude – vai ir atzīmēts dzimšanas gads un dzimums, vai anketas ir neaizpildītas vai daļēji aizpildītas, kā arī vai atbildes tabulu formas jautājumos neveido „rakstus”. 110 anketas, kuras neizturēja pārbaudi, netika ievadītas un no datu turpmākās analīzes tika izslēgtas.

Aptaujas lauka darbs tika veikts laika posmā no 2010. gada 4. oktobra līdz 5. novembrim. Vidējais anketas aizpildīšanas laiks bija 47 minūtes (robežās no 36 līdz 57 minūtēm).

Response

Salīdzinoši daudz skolu (kopumā 10) no izlasē iekļautajām aptaujā nepiedalījās. Piecās no tām tika saņemts atteikums, kas saistīts ar lielo noslodzi, kā arī ar remontu skolas telpās. Četros gadījumos kā iemesls, kādēļ aptauja netika veikta, bija skolas likvidācija 2010./2011. mācību gadā, bet vienā gadījumā ar skolas direktoru nebija iespējams vienoties par aptaujas norises datumu. Kopumā aptaujā piedalījās 145 klases no 83 skolām. Anketas aizpildīja 2930 skolēni, no tiem 1448 zēni un 1482 meitenes. Anketēšanas brīdī klasē neatradās un līdz ar to aptaujā nepiedalījās 596 skolēni no izlasē iekļautajām klasēm. Prombūtnes iemesli: slimības dēļ (334 gadījumos), attaisnots kavējums (145 gadījumos), cits iemesls (55 gadījumos), neattaisnots kavējums (11 gadījumos), nezināms iemesls (51 gadījumā).

2. Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība

Šajā nodaļā analizēta atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība 9. un 10. klases skolēnu vidū Rīgā. Nodaļā atsevišķi aplūkotas kā legālas atkarību izraisošās vielas (alkohols un tabaka), tā arī nelegālās vielas (marihuāna/hašišs, amfetamīni, ekstaži, kokaīns, heroīns, LSD un citi halucinogēni). Tāpat aplūkota inhalantu un medikamentu lietošana bez ārsta norādījuma.

2.1. Tabaka

Aptaujas anketā iekļautie jautājumi ļauj noskaidrot ne tikai cigarešu smēķēšanas izplatību, bet arī citu tabakas formu², kas ir vienlīdz kaitīgas veselībai, lietošanu.

Cigarešu smēķēšana dzīves laikā

Saskaņā ar jauniešu sniegtajām atbildēm, kaut reizi dzīves laikā smēķējuši 71,6% 9.–10. klašu skolēnu, savukārt vairāk nekā 40 reizu dzīves laikā smēķējis aptuveni katrs trešais (31,1%) jaunietis. Šis rādītājs liecina, ka jau 15-16 gadīgiem jauniešiem ir risks kļūt par regulāriem smēķētājiem. Tā kā šie rādītāji ir kumulatīvi, tad likumsakarīgs ir novērojums, ka 9. klases skolēni dzīves laikā ir pamēģinājuši smēķēt retāk nekā 10. klases skolēni – attiecīgi 68,6% un 75,4%. Tāpat arī 40 un vairāk reizu dzīves laikā smēķējuši 26,1% 9. klašu skolēnu un 37,3% 10. klašu skolēnu Rīgā.

Dzīves laikā smēķēt pamēģinājušo vidū nav novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības saistībā ar dzimumu – smēķēt pamēģinājušo zēnu un meiteņu īpatsvars ir vienlīdz augsts. Tāpat nav novērojamas atšķirības saistībā ar dzimumu rādītājā, kas atspoguļo 40 un vairāk reizu smēķēšanu dzīves laikā (*skat. 2.1. tabulu*).

2.1. tabula. Dzīves laikā smēķēt pamēģinājušo un 40 un vairāk reizu dzīves laikā smēķējušo īpatsvars 9. un 10. klašu zēnu un meiteņu vidū, %

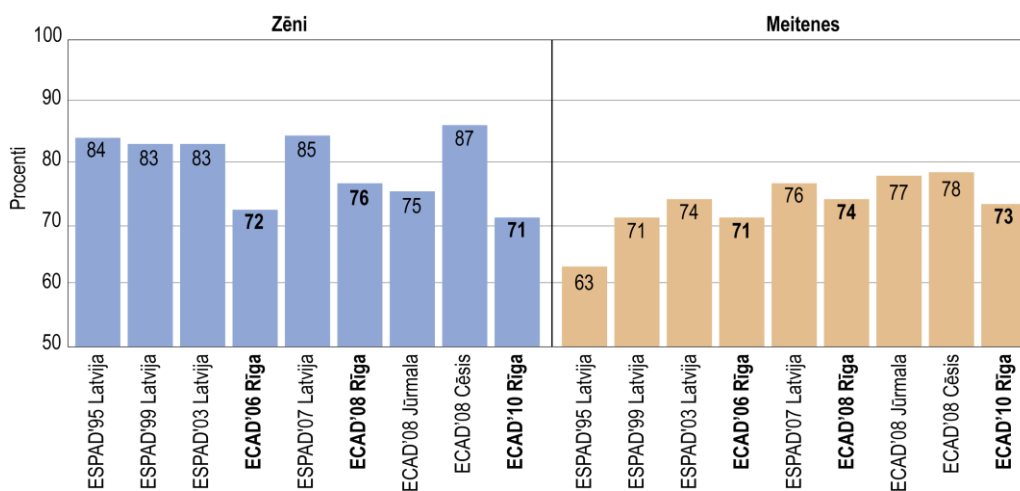
	9. klase			10. klase			Kopā		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
Dzīves laikā smēķējušie	68,8	68,3	68,6	73,0	77,3	75,4	70,5	72,6	71,6
40+ reizes dzīves laikā smēķējušie	27,0	25,3	26,2	38,4	36,4	37,3	31,6	30,6	31,1

Piezīme: Z – zēni, M – meitenes, K – kopā.

² Anketā iekļauti jautājumi par šņaucamās un zelējamās tabakas lietošanu un ūdenspīpes smēķēšanu dzīves laikā un pēdējo 30 dienu laikā.

2.1. attēlā atspoguļots smēķēt pamēģinājušo zēnu un meiteņu īpatsvars trīs ECAD pētījuma posmos (2006., 2008. un 2010. gadā), kā arī kopš 1995. gada Latvijā veiktā Eiropas skolu aptaujas projektā par alkoholu un citām narkotiskām vielām (ESPAD). Par pozitīvu tendenci liecina tas, ka būtiskas atšķirības smēķēt pamēģinājušo zēnu un meiteņu vidū Rīgā kopš 2006. gada nav novērojamas un smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvars vairs nepieaug. Lai arī dati liecina, ka Rīgā smēķēt pamēģinājušo zēnu īpatsvars ir ievērojami zemāks nekā Latvijā kopumā, tomēr pārāgri ir spriest par noturīgām izmaiņām smēķēšanas lietošanas paradumos.

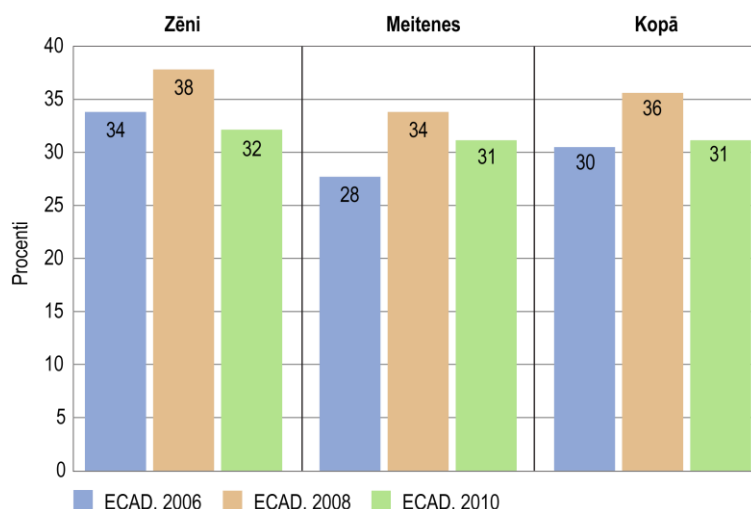
2.1. attēls. Dzīves laikā smēķēt pamēģinājušo īpatsvars 15–16 gadus vecu zēnu un meiteņu vidū ESPAD un ECAD pētījumos, %

Par līdzīgu tendenci kopš 2006. gada liecina arī rādītājs par 40 un vairāk cigarešu izsmēķēšanu dzīves laikā: 2006. gada pētījumā 30% jauniešu norādījuši, ka izsmēķējuši 40 un vairāk cigaretes, bet 2010. gadā šis rādītājs ir 31% (*skat. 2.2. attēlu*). Ja zēnu vidū novērojams neliels šī rādītāja īpatsvara samazinājums kopš 2006. gada, tad kopējais samazinājums nav jūtams neliela meiteņu smēķēšanas īpatsvara pieauguma vai stabilizācijas dēļ.

Kaut cigarešu cenas, kas ir viens no būtiskākajiem instrumentiem, ko valsts var izmantot smēķēšanas ierobežošanas jomā, kopš 2006. gada ir ievērojami cēlušās, tomēr kontroles pasākumi tirdzniecības vietās vai administratīvā soda piemērošana tirgotājiem, iespējams, nav pietiekami efektīvi īstenoti, lai nepilngadīgajiem jauniešiem cigaretes netiktu pārdotas.

2.2. attēls. Dzīves laikā 40 un vairāk reizu smēķējušo īpatsvars zēnu un meiteņu vidū trīs ECAD pētījumos Rīgā, %

Cigarešu smēķēšana pēdējā mēneša laikā

Saskaņā ar pētījuma rezultātiem pēdējā mēneša laikā ir smēķējis aptuveni katrs trešais (36,1%) 9. un 10. klašu skolēns, savukārt katrs ceturtais (26,1%) jauniešs smēķē katru dienu, tas ir, vismaz vienu cigareti dienā. Līdzīgi kā smēķēt pamēģinājušo vidū, arī šajos rādītājos novērojamas nozīmīgas atšķirības saistībā ar klašu grupu – 9. klases skolēni retāk nekā 10. klases skolēni norādījuši, ka ir smēķējuši pēdējā mēneša laikā – attiecīgi 31,4% un 41,8%. Ikdienas smēķētāju īpatsvars 9. klašu skolēnu vidū ir 22,9%, savukārt 10. klašu audzēkņu vidū – 30,2%. Šīs atšķirības ne tikai liecina par strauju nikotīna atkarības veidošanos jauniešiem, bet arī par to, ka jauniešiem cigaretes ir viegli pieejamas

Statistiski nozīmīgas atšķirības pēc dzimuma ikdienas smēķētāju grupā nav novērojamas, tomēr tās identificējamas rādītājā, kas atspoguļo pēdējā mēneša laikā kaut vienu cigareti izsmēķējušo jauniešu īpatsvaru: kā 9. klašu, tā arī 10. klašu meitenes biežāk nekā attiecīgās klases zēni norādījušas, ka pēdējā mēneša laikā izsmēķējušas vismaz vienu cigareti (*skat. 2.2. tabulu*), kas nozīmē, ka meitenēm ir ļoti aktīvi uz smēķēšanu pamudinošie faktori, kuri, iespējams, mazāk aktīvi ir zēniem.

2.2. tabula. Pēdējā mēneša laikā smēķējušo un ikdienas smēķētāju īpatsvars 9. un 10. klašu zēnu un meiteņu vidū, %

	9. klase			10. klase			Kopā		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
Pēdējā mēneša laikā smēķējušie	29,0	33,8	31,4	38,0	44,8	41,8	32,7	39,0	36,1
Ikdienas smēķētāji	22,8	23,0	22,9	29,1	31,0	30,2	25,3	26,9	26,1

Piezīme: Z – zēni, M – meitenes, K – kopā.

Salīdzinot 2006., 2008. un 2010. gadā Rīgā veiktos pētījumus, secināms, ka pēdējā mēneša laikā smēķējušo 15–16 gadus veco jauniešu īpatsvars ir nedaudz sarucis, taču nav novērojamas būtiskas izmaiņas, kas liecinātu, ka šajā mērķa grupā ir samazinājies ikdienā smēķējušo īpatsvars (*skat. 2.3. tabulu*). Tāpat pētījumā iegūtā informācija rāda, ka nav statistiski nozīmīgu atšķirību regulāro jeb ikdienas smēķētāju īpatsvarā pēc dzimuma, lai arī 2010. gadā meiteņu vidū šis rādītājs ir mazliet augstāks nekā zēnu vidū novērotais. Dati arī liecina par to, ka nepieciešami akūti profilaktiskie pasākumi smēķēšanas ierobežošanai meiteņu auditorijā

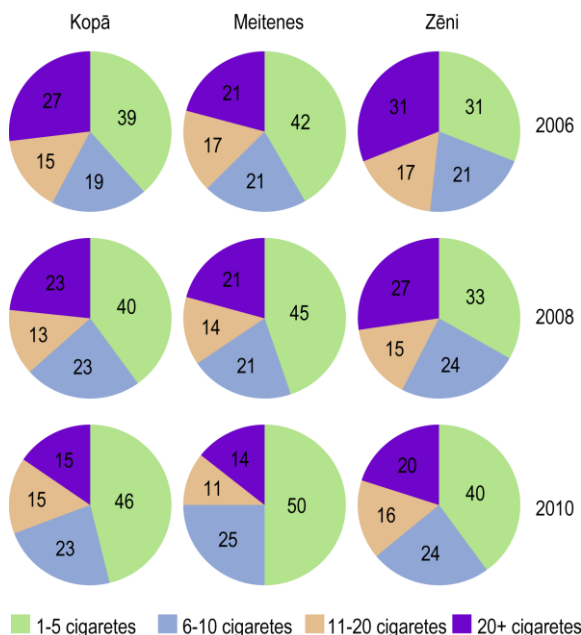
2.3. tabula. Smēķēšanas biežums pēdējā mēneša laikā 2006., 2008. un 2010. gada pētījumos saistībā ar dzimumu, %

	2006. gads			2008. gads			2010. gads		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
Nevienu cigareti	61	63	62	59	60	60	67	61	64
Mazāk par 1 cigareti nedēļā	6	8	7	6	6	6	5	7	6
Mazāk par 1 cigareti dienā	4	5	5	3	4	4	3	5	4
Ikdienas smēķētāji	29	24	26	33	29	30	25	27	26
no tiem:									
1–5 cigaretes dienā	9	10	10	11	13	12	10	14	12
6–10 cigaretes dienā	6	5	5	8	6	7	6	7	6
11–20 cigaretes dienā	5	4	4	5	4	4	4	3	4
Vairāk par 20 cigaretēm dienā	9	5	7	9	6	7	5	4	4

Piezīme: Z – zēni, M – meitenes, K – kopā.

Pozitīvi vērtējams fakts, ka ikdienas smēķētāju vidū samazinājies to jauniešu īpatsvars, kuri dienas laikā izsmēķē vairāk nekā puspaciņu jeb vairāk nekā 11 cigarešu, ko, iespējams, ietekmējis cigarešu cenu pieaugums pēdējo gadu laikā. Tā, piemēram, 2006. gadā no ikdienas smēķētājiem 42% norādīja, ka izsmēķē vairāk nekā 10 cigarešu dienā, savukārt 2008. un 2010. gadā šādu atbildi snieguši attiecīgi 36% un 30%. Meiteņu vidū visos trīs pētījuma posmos ir novērojams zemāks 10 un vairāk cigarešu dienā izsmēķējušo īpatsvars (*skat. 2.3. attēlu*).

2.3. attēls. Smēķēšanas biežums ikdienas smēķētāju vidū 2006., 2008. un 2010. gada pētījumos saistībā ar dzimumu, %

Ļoti liela daļa jauniešu joprojām saskaras ar ģimenes locekļu izraisītās pasīvās smēķēšanas ietekmi. 41,4% jauniešu norādījuši, ka viņu tēvi ikdienā smēķē. Retāk jaunieši minējuši, ka ikdienā smēķē māte (25,6%) vai brāļi/māsas (17,4%). Pētījumā iegūtā informācija liecina, ka visi smēķēšanas indikatori – smēķēšana dzīves un pēdējā mēneša laikā, kā arī ikdienas smēķēšana – ir saistīti ar vecāku smēķēšanu. Tā, piemēram, to jauniešu vidū, kuri norādījuši, ka viens vai abi vecāki³ ikdienā smēķē, ir ievērojami augstāks ikdienas smēķētāju īpatsvars salīdzinājumā ar tiem, kuriem neviens no vecākiem nesmēķē (*skat. 2.4. tabulu*). Tiem jauniešiem, kuriem abi vecāki smēķē, ir gandrīz trīs reizes lielākas izredzes smēķēt ikdienā (OR=2,9; 95% T.I. 2,3-3,7), savukārt tiem, kuriem viens no vecākiem ģimenē smēķē, tās ir 1,7 reizes lielākas (OR=1,7; 95% T.I. 1,4-2,1). Līdzīga situācija novērojama, ja aplūko smēķēt pamēģinājušo jauniešu grupu.

2.4. tabula. Smēķēšanas paradumi 15–16 gadus veco jauniešu vidū saistībā ar vecāku smēķēšanas paradumiem, %

	Dzīves laikā smēķējušie		Ikdienas smēķētāji	
	%	Izredžu attiecība (95% T.I.)	%	Izredžu attiecība (95% T.I.)
Neviens no vecākiem nesmēķē	65,9	...	18,8	...
Viens no vecākiem smēķē	74,9	1,5 (1,3-1,8)	28,2	1,7 (1,4-2,1)
Abi vecāki smēķē	83,2	2,6 (2,0-3,4)	40,6	2,9 (2,3-3,7)

³ Aprēķināts, balstoties uz jautājumu par ģimenes locekļiem. Piemēram, ja jaunietis atbildējis, ka nedzīvo kopā ar tēvu, taču norādījis, ka tēvs smēķē, tad netiek uzskaitīts, ka jaunietis vecāki smēķē (gadījumā, ja māte nesmēķē).

Citu tabakas veidu lietošana/smēķēšana

Visos trīs pētījuma posmos tikuši iekļauti jautājumi par citu tabakas formu (zelējamās, šņaucamās un ūdenspīpes) lietošanu dzīves un pēdējā mēneša laikā. Tā kā 2008. gada pētījumā tika noskaidrots, ka jauniešu vidū Rīgā ir augsts ūdenspīpes smēķētāju īpatsvars, tad 2010. gada aptaujas anketā skolēniem tika lūgts atbildēt arī par ūdenspīpes smēķēšanas vietu – vai ūdenspīpi jaunieši smēķē pie draugiem, savās mājās vai arī kafejnīcās.

Atbilstoši jauniešu sniegtajām atbildēm vispopulārākā no trim tabakas veidiem – zelējamās, šņaucamās un ūdenspīpes – ir ūdenspīpes smēķēšana. 2010. gada pētījuma dati liecina, ka ūdenspīpi dzīves laikā smēķējušas aptuveni divas trešdaļas (63,9%) 9. un 10. klašu skolēnu, savukārt šņaucamo un zelējamo tabaku – attiecīgi 27,8% un 13,9% pusaudžu, kurai pēc būtības fiziski nevajadzētu būt pieejamai Latvijas teritorijā. Tā kā gan šņaucamo, gan zelējamo tabaku Latvijā ir aizliegts tirgot, aktualizējas jautājums par šīs produkcijas piekļuves ceļiem: vai tie ir ģimene, draugi, paziņas vai nelegālā tirdzniecība, par kuru arī jauniešiem ir informācija un kontakti. Pēdējā mēneša laikā ūdenspīpi smēķējis aptuveni katrs trešais (30,9%) jaunietis, savukārt 7,9% norādījuši, ka lietojuši šņaucamo tabaku, un 4,6% – zelējamo tabaku. Šņaucamās un zelējamās tabakas lietotāju īpatsvars zēnu vidū ir augstāks nekā meiteņu grupā, savukārt ūdenspīpes smēķētāju īpatsvarā statistiski būtiskas atšķirības pēc dzimuma nav novērojamas (*skat. 2.5. tabulu*).

2.5. tabula. Citu tabakas formu lietošana dzīves un pēdējā mēneša laikā trīs pētījuma posmos pēc dzimuma, %

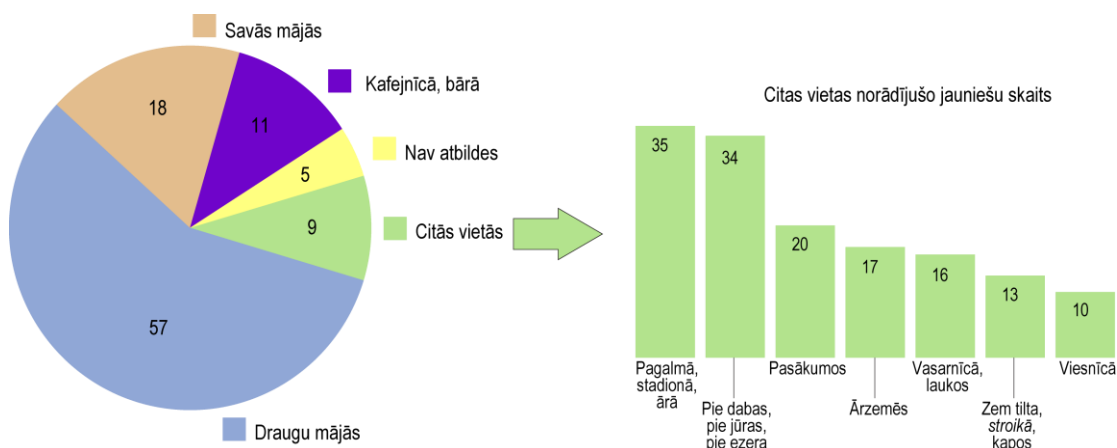
	2006. gads			2008. gads			2010. gads		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
<i>Dzīves laikā</i>									
Košlājamā (zelējamā) tabaka	13	5	9	17	6	11	20	8	14
Šņaucamā tabaka	43	26	35	42	28	33	33	23	28
Ūdenspīpe	n.a.	n.a.	n.a.	68	67	68	62	66	64
<i>Pēdējā mēneša laikā</i>									
Košlājamā (zelējamā) tabaka	6	2	4	6	2	4	8	1	5
Šņaucamā tabaka	22	10	16	17	7	12	11	5	8
Ūdenspīpe	n.a.	n.a.	n.a.	39	37	38	30	32	31

Piezīme: Z – zēni, M – meitenes, K – kopā.

Nereti sabiedrībā valda priekšstats, ka ūdenspīpes smēķēšana ir nekaitīga, un pat tie pieaugušie, kuri uzskata smēķēšanu par kaitīgu nodarbi un aizliedz smēķēt mājās, tomēr pieļauj šī tabakas veida lietošanu. Tāpat pētījuma autori vēl 2010. gada pirmajā pusē novēroja, ka kafejnīcās pilsētas centrā ūdenspīpi nereti smēķē jaunieši, kuri neizskatās pilngadību sasnieguši, un kafejnīcu darbinieki nenoskaidro, vai jauniešiem drīkst pārdot šo tabakas izstrādājumu. To apstiprina arī jauniešu sniegtās atbildes par vietu un apstākļiem, kur ūdenspīpe smēķēta pēdējo reizi.

Ūdenspīpi smēķējušie jaunieši visbiežāk norādījuši, ka pēdējo reizi to lietojuši draugu vai paziņu mājās – šādu atbildi sniegusi nedaudz vairāk kā puse jeb 57% ūdenspīpes pamēģinātāju. 18% jauniešu norādījuši, ka smēķējuši savās mājās, 11% – kafejnīcā vai bārā, savukārt 9% ūdenspīpi smēķējušo jauniešu minējuši dažādas citas vietas vai apstākļus (skat. 2.4. attēlu). 5% jauniešu neatbildēja vai norādīja, ka neatceras, kur smēķējuši ūdenspīpi pēdējo reizi.

2.4. attēls. Ūdenspīpes smēķēšanas vietas, %

Biežāk minētās citas vietas vai apstākļi, kur ūdenspīpe smēķēta pēdējo reizi un kurus norādījuši vairāk nekā 10 jaunieši, ir:

- pagalmā, ārā, stadionā (35 atbildes),
- pie jūras, pie dabas, pie ezera utt. (34),
- pasākumos, piemēram, dzimšanas diena, kāzas, izlaidums, tusiņš utt. (20)
- ārzemēs, piemēram, Ēģiptē, Turcijā, Ukrainā (17),
- vasarnīcā, laukos (16),
- zem tilta, "stroikā", kapos (13),
- viesnīcā, atpūtas centrā (10).

Atsevišķi jaunieši atzīmējuši, ka ūdenspīpi smēķējuši pie radiem, kāpņu telpā vai ekskursijā, savukārt trīs skolēni norādījuši, ka ūdenspīpi smēķējuši kopā ar vecākiem.

Smēķēšanas uzsākšanas vecums

Smēķēt pamēģinājušie 9. un 10. klašu skolēni visbiežāk norādījuši, ka tabaku pirmo reizi lietojuši 12–14 gadu vecumā. Tas nozīmē, ka ļoti liela daļa pusaudžu jau īsā laikā kļūst par regulāriem smēķētājiem (31% jauniešu ir smēķējuši vairāk kā 40 reizes savas dzīves laikā) nevis par vienkāršiem eksperimentētājiem. Viņu uzvedībā jau agrīni nostiprinās uzvedības

paterni, kuri veicina tālāku atkarību izraisīto vielu lietošanas paradumu nostiprināšanos. Tomēr jāuzsver, ka salīdzinoši daudz jauniešu pirmo cigareti izsmēķējuši 9 gadu vecumā vai pat agrāk (13,6%) (skat. 2.6. tabulu). Tas pamato smēķēšanas profilakses pasākumu nepieciešamību pamatskolas jaunākajās klasēs.

2.6. tabula. Smēķēt pamēģināšanas vecums pēc dzimuma un klases, % no smēķēt pamēģinājušiem

	<=9 gadi	10 gadi	11 gadi	12 gadi	13 gadi	14 gadi	>=15 gadi	Kopā
<i>9. klase</i>								
Zēni	20,3	9,9	8,4	22,0	17,4	14,5	7,5	100
Meitenes	11,6	7,6	9,2	17,6	22,7	23,5	8,0	100
Kopā	15,9	8,7	8,8	19,8	20,1	19,0	7,8	100
<i>10. klase</i>								
Zēni	14,7	8,6	10,2	17,2	15,3	16,4	17,7	100
Meitenes	8,5	5,2	8,7	17,3	19,6	20,6	20,0	100
Kopā	11,1	6,6	9,3	17,2	17,8	18,8	19,0	100
<i>9. un 10. Klase</i>								
Zēni	17,9	9,3	9,2	19,9	16,5	15,3	12,0	100
Meitenes	10	6,4	9,0	17,4	21,1	22	14,1	100
Kopā	13,6	7,7	9,1	18,5	19,0	18,9	13,2	100

Zēni biežāk nekā meitenes norādījuši, ka smēķēt uzsākuši līdz 9 gadu vecumam – attiecīgi 18% un 10% no smēķēt pamēģinājušiem zēniem un meitenēm. Meitenes pirmo cigareti vidēji izsmēķējušas 13,5 (95% T.I. 13,4–13,7) gadu vecumā, savukārt zēni – 13,2 (13,1–13,4) gadu vecumā. Turpretim saistībā ar klašu grupu statistiski nozīmīgas atšķirības nav novērojamas – 9. un 10. klašu skolēni norādījuši līdzīgu vecumu, kad viņi izsmēķējuši pirmo cigareti.

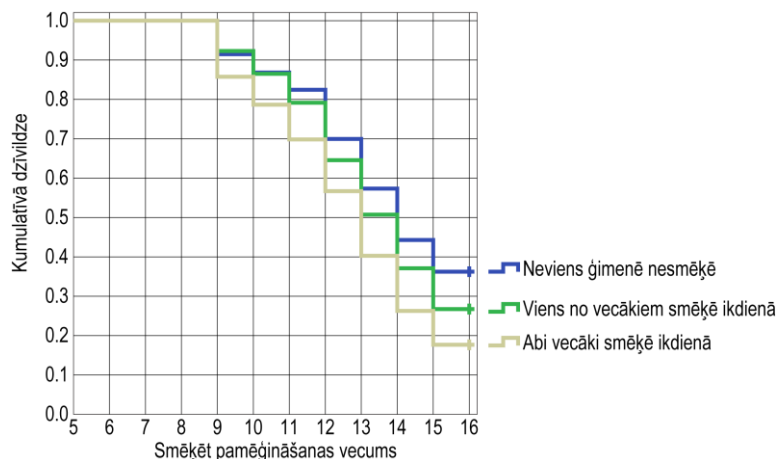
Līdzīgi ir arī secinājumi, ja aplūko vecumu, kad jaunieši ir uzsākuši smēķēt ikdienā, – ikdienā smēķējošie zēni norādījuši agrāku vecumu, kad to uzsākuši darīt regulāri (skat. 2.7. tabulu).

2.7. tabula. Ikdienā smēķēt uzsākšanas vecums pēc dzimuma un klases, % no ikdienā smēķējošiem

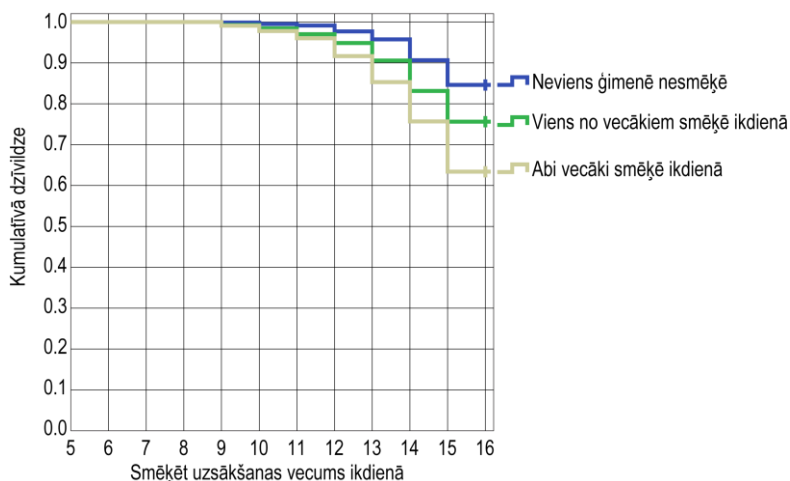
	<=9 gadi	10 gadi	11 gadi	12 gadi	13 gadi	14 gadi	>=15 gadi	Kopā
<i>9. klase</i>								
Zēni	6,7	5,0	5,6	12,8	17,8	31,1	21,1	100,0
Meitenes	2,1	2,1	2,1	10,0	20,0	38,4	25,3	100,0
Kopā	4,3	3,5	3,8	11,4	18,9	34,9	23,2	100,0
<i>10. klase</i>								
Zēni	2,9	1,8	7,6	14,1	13,5	20,0	40,0	100,0
Meitenes	0,4	3,4	1,7	10,6	17,4	21,6	44,9	100,0
Kopā	1,5	2,7	4,2	12,1	15,8	20,9	42,9	100,0
<i>9. un 10. Klase</i>								
Zēni	4,9	3,4	6,6	13,4	15,7	25,7	30,3	100,0
Meitenes	1,2	2,8	1,9	10,3	18,5	29,1	36,2	100,0
Kopā	2,8	3,1	4,0	11,7	17,3	27,6	33,5	100,0

Nozīmīgas atšķirības smēķēt pamēģināšanas vecumā novērojamas atkarībā no tā, vai ģimenē kāds smēķē vai nē (*skat. 2.5. attēlu*). Tā, piemēram, to jauniešu vidū, kuri norādījuši, ka ģimenē neviens nesmēķē, pirmās cigaretes izsmēķēšanas vecums ir aptuveni par vienu gadu vēlāk nekā to vidū, kuriem ikdienā smēķē abi vecāki, – attiecīgi 13,7 gadi (95% T.I. 13,5–13,8) un 12,8 gadi (12,5–13,0). To jauniešu vidū, kuriem vismaz viens no vecākiem ikdienā smēķē, pirmās cigaretes pamēģināšanas vecums ir 13,4 gadi (13,2–13,5).

2.5. attēls. Smēķēt pamēģināšanas vecuma dzīvildzes funkcija⁴ atkarībā no vecāku smēķēšanas

2.6. attēls. Regulāras smēķēt uzsākšanas vecuma dzīvildzes funkcija⁵ atkarībā no vecāku smēķēšanas

Iegūtie dati apliecina, ka vecāku uzvedībai un paraugam ir ļoti liela nozīme, kaut arī vecāki nesmēķētāji nespēj atturēt pusaudžus no smēķēšanas, jo var būt klāt vēl citi bērnu – vecāku

⁴ Cumulative survival (angļu val.)

⁵ Cumulative survival(angļu val.)

attiecību aspekti, tas tomēr ļauj iegūt laiku un nostiprināt jauniešos nesmēķējošas uzvedības paternus.

2.2. Alkohols

Alkohola lietošana dzīves laikā

2010. gada pētījuma rezultāti rāda, ka aptuveni deviņi no desmit (jeb 87%) 15–16 gadus veciem Rīgas skolēniem dzīves laikā ir lietojuši kādu alkoholisko dzērienu. Likumsakarīgi, ka 10. klases audzēkņu vidū šis rādītājs ir augstāks nekā 9. klases skolēnu grupā novērotais. Savukārt, analizējot alkohola lietošanas paradumus saistībā ar dzimumu, secināms, ka meiteņu vidū alkohola lietošanas izplatības rādītāji kā dzīves, tā arī pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā ir augstāki nekā zēnu vidū.

Dzīves laikā alkoholiskos dzērienus pamēģinājis 81% 9. klašu un 86% 10. klašu zēnu, savukārt meitenēm šie rādītāji ir attiecīgi 86% un 93%. Līdzīgi kā rāda 2008. gadā veiktās aptaujas dati, arī 2010. gada pētījumā zēni mazliet biežāk nekā meitenes atzīmējuši, ka alkoholiskos dzērienus lietojuši 40 un vairāk reīžu, kas šajā vecumā norāda uz zināmām pārmērīgas alkohola lietošanas problēmām. Tā, piemēram, 40 un vairāk reīžu alkoholu lietojuši 24% devītās klases skolēnu (26% zēnu un 22% meiteņu) un 38% 10. klases skolēnu (41% zēnu un 36% meiteņu) (*skat. 2.8. tabulu*).

2.8. tabula. Alkoholiskos dzērienus dzīves laikā pamēģinājušo skolēnu īpatsvars atkarībā no dzimuma un klases, %

	Kopā			9.klase			10.klase		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
Nevienu reizi	17	10	13	19	14	16	14	7	10
1-2 reizes	11	7	9	13	9	11	7	5	6
3-5 reizes	10	11	10	11	13	12	8	8	8
6-9 reizes	10	13	11	11	14	13	7	12	10
10-19 reizes	12	15	14	11	14	13	13	16	15
20-39 reizes	9	15	12	9	14	12	9	16	13
40 un vairāk reīžu	32	29	31	26	22	24	41	36	38

Piezīme: Z – zēni, M – meitenes, K – kopā.

Dzīves laikā alkoholu pamēģinājušo un 40 un vairāk reīžu lietojušo 9. un 10. klases skolēnu īpatsvars salīdzinājumā ar 2008. gadu ir samazinājies. Tā, piemēram, 2008. gada pētījumā 93% skolēnu norādīja, ka dzīves laikā ir pamēģinājuši kādus alkoholiskos dzērienus, savukārt 40 un vairāk reīžu alkohola lietošanas pieredze bijusi 35% jauniešu. Salīdzinājumam: 2010. gadā šie rādītāji ir attiecīgi 87% un 31%. Salīdzinot meiteņu un zēnu lietošanas paradumus, var izdarīt secinājumu, ka meitenes jūtas drošāk/aktīvāk uz alkohola pamēģināšanu, bet zēniem attīstās straujāk un vairāk regulārā lietošana. Gan šie, gan

tabakas lietošanas rādītāji liecina par ļoti zemu piesardzības sliekšni un augstu tolerances sliekšni pret sevis kaitēšanu vai citiem riskiem

Alkohola lietošana pēdējā mēneša laikā

Pēdējā mēneša laikā alkoholiskos dzērienus lietojusi nedaudz vairāk kā puse (58%) 9. un 10. klašu skolēnu. Salīdzinājumā ar 2006. un 2008. gadā Rīgā veikto pētījumu datiem šī proporcija ir būtiski samazinājusies – jebkādu alkoholisko dzērienu lietošanu pēdējā mēneša laikā atzīmēja 66% jauniešu 2006. gadā un 69% 2008. gadā. Kā jau minēts iepriekš, grūti spriest, vai šīs izmaiņas ir notikušas tādēļ, ka 2010. gada aptauja veikta dažus mēnešus agrāk, vai arī citu iemeslu dēļ – alkohols vairs nav tik pieejams kā iepriekšējos gados (piemēram, augstāka alkohola cena, stingrāka kontrole tirdzniecības vietās) un pēdējos gados īstenotie profilakses pasākumi ir bijuši iedarbīgi.

Pēdējā mēneša laikā alkoholu lietojis 51% 9. klases skolēnu un 67% 10. klases skolēnu, turklāt sešas un vairāk reizes jeb vairākas reizes nedēļā alkoholu lietojuši 14% 9. klašu skolēnu un 20% 10. klašu skolēnu (*skat. 2.9. tabulu*). Šie dati liecina, ka lielai daļai jauniešu attīstās vai ļoti drīzā laikā var attīstīties jau sistemātiskās alkohola lietošanas paradumi, kas ir augsts risks atkarības attīstībai nākošo 7 – 10 gadu laikā, kad šī būs ekonomiski aktīvā iedzīvotāju daļa.

2.9. tabula. Pēdējā mēneša laikā alkoholiskos dzērienus lietojušo skolēnu īpatsvars pēc dzimuma un klases, %

	Kopā			9.klase			10.klase		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
Nevienu reizi	47	38	42	53	46	49	39	29	33
1-2 reizes	24	33	29	23	30	27	25	35	31
3-5 reizes	12	15	14	9	13	11	17	17	17
6-9 reizes	7	8	7	7	6	6	8	10	9
10-19 reizes	5	5	5	5	4	5	6	6	6
20-39 reizes	3	2	2	2	1	2	3	2	3
40 un vairāk reizu	2	1	1	1	1	1	3	1	2

Piezīme: Z – zēni, M – meitenes, K – kopā.

Bīstama alkohola lietošana

Vēl viens pētījumā aplūkots alkohola lietošanas indikators ir jauniešu piedzeršanās biežums dzīves laikā un pēdējā mēneša laikā, kas atšķirībā no iepriekš aprakstītā lietošanas biežuma norāda uz augstā mērā bīstamu alkohola lietošanu. Piedzeršanās, it īpaši 15–16 gadu vecumā, parasti tiek saistīta ar akūtiem alkohola lietošanas izraisītiem riskiem, piemēram, nepārdomātām seksuālām attiecībām, vardarbību, braukšanu dzērumā, utt. Savukārt hroniskas alkohola lietošanas riski – garīga rakstura traucējumi, aknu slimības utt. – vairumā gadījumu nav attiecināmi uz 15–16 gadus veciem jauniešiem, bet kā hroniski alkohola

lietošanas riski šajā periodā ir emocionāla un kognitīva rakstura traucējumi, kas aprūrina mācīšanos, attiecības ar ģimeni.

2010. gada aptaujas anketā tika precizēts jautājuma formulējums, kas ļauj objektīvāk noskaidrot piedzeršanos, taču jaunais formulējums⁶ praktiski nepieļauj rezultātu salīdzināšanu ar iepriekšējās aptaujās noskaidroto.

Saskaņā ar jauniešu atbildēm aptuveni katrs otrais (48%) 15–16 gadus vecais skolēns Rīgā dzīves laikā kaut reizi bijis piedzēries. 10. klašu skolēnu vidū šis rādītājs ir augstāks nekā gadu jaunāku jauniešu vidū – attiecīgi 60% un 46%. Meitenes biežāk nekā zēni atzinušas, ka dzīves laikā piedzērušās vismaz vienu reizi, savukārt zēnu norādītais piedzeršanās reižu skaits ir augstāks nekā meiteņu (*skat. 2.10. tabulu*).

2.10. tabula. Piedzeršanās reižu skaits dzīves un pēdējā mēneša laikā 2006., 2008. un 2010. gada pētījumos saistībā ar dzimumu, %

	2006. gads			2008. gads			2010. gads		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
<i>Dzīves laikā</i>									
Nevienu reizi	37	41	40	33	34	34	50	46	48
1-2 reizes	22	29	26	24	26	25	24	31	28
3-5 reizes	14	13	14	13	17	15	10	13	11
6-9 reizes	7	7	7	8	8	8	5	6	5
10 un vairāk reizu	20	9	14	22	14	18	11	5	8
<i>Pēdējā mēneša laikā</i>									
Nevienu reizi	70	80	75	72	75	74	87	88	88
1-2 reizes	16	14	15	18	18	18	9	10	10
3-5 reizes	6	3	5	4	4	4	2	1	1
6-9 reizes	3	1	2	3	2	2	1	1	1
10 un vairāk reizu	5	1	3	3	1	2	1	0	1

Piezīme: Z – zēni, M – meitenes, K – kopā.

Aptuveni trešā daļa jauniešu (38 – 32% 9. klases skolēnu un 44% 10. klases skolēnu) kopš jaunā mācību gada uzsākšanas (pēdējo 30 dienu laikā) vienā iedzeršanas reizē lietojuši piecas un vairāk alkohola devas⁷ jeb vismaz 50 gramus absolūtā alkohola. Vienu reizi pēdējā

⁶ 2006. un 2008. gada pētījumos jauniešiem tika jautāts par piedzeršanos, nepaskaidrojot, kas tiek domāts ar šo jēdzienu. Līdz ar ko šajās aptaujās piedzeršanās tika interpretēta subjektīvi. Piemēram, arī nedaudz apreibis jauniešs var uzskatīt, ka viņš bijis piedzēries vai neuzskata sevi par pietiekošu apreibušu, lai vērtētu sevi kā piedzērušos. Savukārt 2010. gada aptaujas anketā jautājuma formulējums lielākā mērā ļauj salīdzināt jauniešu vērtējumus, jo piedzeršanās tika izskaidrota kā “ejot streipuļoļi, nevarēji skaidri parunāt, vēmi vai nevarēji atcerēties, kas notika alkohola lietošanas rezultātā”.

⁷ Viena alkohola deva ir aptuveni 10 grami absolūtā alkohola jeb viena pudele (330 ml) alus, viena pudele (330 ml) sidra vai gatavā alkoholiskā kokteiļa, viena glāze (150 g) vīna, 30 grami degvīna.

mēneša laikā šādi rīkojušies 15%, divas reizes – 10%, no trim līdz piecām reizēm – 8% skolēnu, savukārt vairākas reizes nedēļā (6 un vairāk reizes pēdējā mēneša laikā) – 5%.

Dati liecina, ka pusei jauniešu jau ir vērojamas kaitīgas vai bīstamas lietošanas pazīmes, un, neapzinoties savu uzvedību, lietošanas ieradumi var arvien vairāk nostiprināties, jo jauniešiem ir ļoti zems kritikas, pašsaglabāšanās sliekšnis

Iecienītākie alkohola veidi un lietošanas vietas

Visbiežāk pēdējā mēneša laikā jaunieši dzēruši alu (47%). 40% jauniešu pēdējā mēneša laikā dzēruši gatavos alkoholiskos kokteiļus, 37% – vīnu, 35% – stipros alkoholiskos dzērienus, bet 30% – sidru. Analizējot lietotos alkoholisko dzērienu veidus, būtiskas atšķirības novērojamas saistībā ar dzimumu – zēni biežāk priekšroku devuši alum (pēdējā mēneša laikā to dzēruši 55% zēnu un 39% meiteņu). Līdzīgs īpatsvars zēnu un meiteņu pēdējā mēneša laikā dzēruši stipros alkoholiskos dzērienus, attiecīgi 34% un 37%, savukārt meitenes ievērojami biežāk nekā zēni norādījušas, ka lietojušas gatavos alkoholiskos kokteiļus, sidru un vīnu (*skat. 2.11. tabulu*). Dati liecina, ka lielai daļai jauniešu ir augsta tolerance pret alkohola lietošanu.

2.11. tabula. Pēdējā mēneša laikā lietotie alkoholisko dzērienu veidi saistībā ar dzimumu, %

	Zēni	Meitenes	Kopā
Alus	55	39	47
Gatavie alkoholiskie kokteiļi	32	46	40
Vīns	29	44	37
Sidrs	24	37	31
Stiprie alkoholiskie dzērieni	34	36	35

Aptaujas anketā tika iekļauti arī jautājumi par alkohola lietošanas vietu. Atbilstoši to jauniešu atbildēm, kuri alkoholu pēdējā mēneša laikā ir lietojuši, visbiežāk tas ticis darīts citu cilvēku vai jauniešu mājās – bieži alkoholu citu mājās lietojuši 29% jauniešu. Tas varētu liecināt par to, ka vecāki ļoti ļauj uz saviem bērniem un viņu teikto par citu pieaugušo uzraudzību, ka tiem neienāk prātā pārbaudīt informācijas patiesumu. Tāpat diezgan bieži alkohols tiek lietots arī izklaides vietās, brīvdabas izklaides pasākumos vai vienkārši uz ielas. Interesanti, ka vienlaikus augsts ir to jauniešu īpatsvars, kas norādījuši, ka izklaides vietās vai pasākumos alkoholu nekad nav lietojuši. Visretāk jaunieši alkoholu lietojuši ar skolu saistītos pasākumos vai treniņos (*skat. 2.12. tabulu*).

2.12. tabula. Alkohola lietošanas vietas 15–16 gadus vecu jauniešu vidū, % no pēdējā mēneša laikā alkoholu lietojušiem

	Nekad	Dažas reizes	Reti	Bieži
Cita mājās	10	34	27	29
Savās mājās	20	51	20	8
Uz ielas, parkā	35	27	24	14
Izklaides vietās (klubos, bāros)	39	25	19	17
Brīvdabas izklaides pasākumos	41	27	18	14
Skolas pasākumos	73	17	8	3
Treniņos, mēģinājumos	86	8	5	1

Alkohola pamēģināšanas vecums

Pētījumā iegūtie dati liecina, ka nav statistiski nozīmīgu atšķirību alkohola pamēģināšanas vecumā saistībā ar dzimumu, t.i., zēni un meitenes alkoholiskos dzērienus pamēģina aptuveni vienlaikus. Vidējais vecums, kad jaunieši pamēģinājuši alkoholu, ir 12,5 (95% T.I. 12,5-12,7) gadi (*skat. 2.13.tabulu*). arī alkohola lietošana, tāpat kā tabakas produktu lietošana lielai daļai jauniešu jau agrīni nostiprinās kā stabili uzvedības paterni.

Līdzīgi kā ar smēķēšanas pamēģināšanu, arī alkoholu jaunieši visbiežāk izmēģina 12–14 gadu vecumā. Salīdzinājumā ar smēķēt pamēģināšanu augstāks ir to jauniešu īpatsvars, kuri norādījuši, ka pirmo reizi alkoholu lietojuši 9 gadu vecumā vai agrāk, kas, iespējams, skaidrojams ar alkohola piedāvāšanu mājās, kad agrā vecumā to bērnam pamēģināt iedevis kāds no vecākiem. Bieži vien pieaugušie neapzinās risku, ka alkohola ietekme uz bērna organismu, īpaši – tā attīstību, nemainās no alkohola lietošanas apstākļiem. Ietekmi rada pati viela, nevis lietošanas apstākļi.

2.13. tabula. Alkohola pamēģināšanas vecums pēc dzimuma un klases, % no alkoholu pamēģinājušiem

	<=9 gadi	10 gadi	11 gadi	12 gadi	13 gadi	14 gadi	>=15 gadi	Kopā
<i>9. klase</i>								
Zēni	20,4	8,7	11,4	17,2	15,0	18,5	8,7	100
Meitenes	20,2	8,1	11,8	19,5	17,4	16,4	6,6	100
Kopā	20,3	8,4	11,6	18,4	16,3	17,4	7,6	100
<i>10. klase</i>								
Zēni	18,1	7,5	10,3	21,9	14,0	14,6	13,5	100
Meitenes	15,4	8,0	8,8	19,5	20,1	17,8	10,4	100
Kopā	16,5	7,8	9,4	20,5	17,6	16,5	11,7	100
<i>9. un 10. Klase</i>								
Zēni	19,4	8,2	10,9	19,2	14,6	16,9	10,8	100
Meitenes	17,8	8,1	10,3	19,5	18,7	17,1	8,5	100
Kopā	18,5	8,1	10,6	19,4	16,9	17,0	9,5	100

2.3. Medikamenti, inhalanti un nelegālās vielas

Aptaujas anketā tika iekļauti jautājumi par daudzām pazīstamākām atkarību izraisošām vielām – marihuānu/hašišu, amfetamīniem, LSD, ekstazī, kokaīnu, heroīnu un „maģiskajām” sēnēm, kā arī vielām, kuras nav nelegālas *per se*, taču var tikt izmantotas apreibināšanās nolūkos – medikamentiem, inhalantiem un anaboliem steroīdiem. 2010. gada aptaujas anketā tika veikti papildinājumi, kas ļauj noskaidrot arī populārāko nelegālo vielu – marihuānas/hašiša, amfetamīnu un ekstazī – lietošanas izplatību ne tikai dzīves, bet arī pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā. Papildus anketā tika iekļauts arī atvērtais jautājums par anketā neuzskaitītu vielu pamēģināšanas pieredzi.

Marihuāna/hašišs

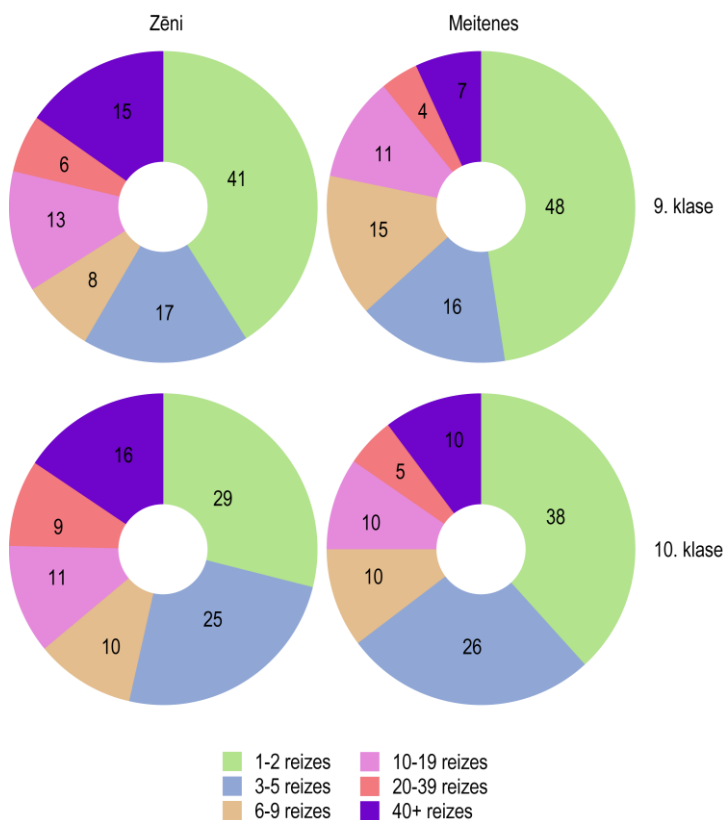
Visbiežāk lietotā nelegālā viela Rīgas skolēnu vidū ir marihuāna/hašišs, kuru lietojuši 23% 9. un 10. klases skolēnu. Līdzīgi kā iepriekšējos pētījuma posmos un ESPAD pētījumos, augstāka lietošanas izplatība ir 10. klases skolēnu vidū salīdzinājumā ar 9. klases skolēnu grupā novēroto – marihuānu pamēģinājuši attiecīgi 28% un 18% skolēnu. 9. un 10. klašu zēnu vidū marihuānas/hašiša pamēģinātāju ir gandrīz divas reizes vairāk nekā meiteņu grupā, attiecīgi 30% un 16%. Visaugstākais šīs vielas pamēģinātāju īpatsvars ir starp 10. klašu zēniem (39%), savukārt zemākais – 9. klašu meiteņu grupā (13%).

Salīdzinot ar 2008. gada pētījuma rezultātiem, redzams, ka 2010. gadā marihuānas/hašiša pamēģinātāju īpatsvars 9. un 10. klašu skolēnu vidū Rīgā praktiski nav mainījies, taču tas ir būtiski pieaudzis salīdzinājumā ar 2006. gada pētījumā noskaidroto. 2006. un 2008. gadā šīs vielas pamēģinātāju īpatsvars bija attiecīgi 18 un 22 procenti.

Visbiežāk aptaujātie jaunieši norādījuši, ka marihuānu/hašišu pamēģinājuši vienu vai divas reizes – šādu atbildi sniedzis aptuveni katrs trešais jauniešs (37%), kurš pamēģinājis šo vielu. Aptuveni katrs piektais (22%) marihuānu/hašišu pamēģinājušais to smēķējis 3–5 reizes, 10% – 6–9 reizes, 11% – 10–19 reizes, 7% – 20–39 reizes, bet 13% to lietojuši vairāk nekā 40 reižu dzīves laikā. Zēni, kā arī 10. klašu skolēni marihuānu/hašišu lietojuši vairāk reižu nekā meitenes un 9. klašu audzēkņi (*skat. 2.7. attēlu*).

2010. gada pētījumā iekļautie jautājumi ļauj noskaidrot arī pēdējā gada un mēneša laikā marihuānu/hašišu lietojušo skolēnu īpatsvaru. Atbilstoši skolēnu atbildēm 16% ir klasificējami kā nesenie marihuānas lietotāji jeb pēdējo 12 mēnešu laikā lietojušie, savukārt 8% – kā pašreizējie lietotāji jeb pēdējo 30 dienu laikā lietojušie, kas nozīmē, ka gandrīz katrā jauniešu grupā, kurā ir vismaz 10–12 jaunieši, viens no tiem ir aktīvs lietotājs. Līdz ar to pārējiem jauniešiem ir augsta iespējamība sastapties ar piedāvājumu, kā rezultātā savā ikdienā ir aktīvi jādodomā par izvēli – „jā” vai „nē” marihuānai, un jāattīsta prasmes, lai varētu pretoties piedāvājuma spiedienam.

2.7. attēls. Marihuānas vai hašiša lietošanas reižu skaits dzīves laikā, % no šo vielu pamēģinājušiem

Visbiežāk marihuānu pamēģinājušie to smēķējuši salīdzinoši nesen, tas ir, 15 gadu vecumā – šādi norādījuši 45% marihuānu lietojušo jauniešu. 33% to lietojuši 14 gadu vecumā, 13% – 13 gadu vecumā, savukārt 8% – līdz 13 gadu vecumam. Iegūtā informācija liecina, ka sarunai par marihuānas risku ir jābūt jau vismaz 13-14 gadu vecumā.

Citas nelegālās vielas

Kā liecina iepriekšējie pētījuma posmi un ESPAD pētījums, amfetamīnu grupas stimulantu – amfetamīns un ekstazī (MDMA) – jauniešu vidū ir nākamās populārākās nelegālās vielas pēc marihuānas/hašiša (Koroļeva, Trapencieris, 2005; Koroļeva u.c. 2009). Dzīves laikā ekstazī lietojuši 4,7% 9. un 10. klases skolēnu Rīgā, savukārt amfetamīnus – 3,8%. Pēdējā gada laikā tos lietojuši attiecīgi 3,0% un 2,7% 15–16 gadus veco jauniešu, savukārt pēdējā mēneša laikā – 1,7%.

3,8% jauniešu norādījuši, ka dzīves laikā vismaz vienu reizi pamēģinājuši halucinogēnās sēnes, 2,9% – kokaīnu, 2,7% – LSD, bet 1,5% atzīmējuši, ka dzīves laikā vismaz vienu reizi pamēģinājuši heroīnu (*skat. 2.14. tabulu*).

Legālās vielas, kuras var izmantot apreibināšanās nolūkā, piemēram, trankvilizatorus un miega zāles bez ārsta norādījuma, lietojuši 9,5% aptaujāto jauniešu, inhalantus – 13,9%, savukārt anabolos steroīdus pamēģinājuši 2,0% 9. un 10. klases skolēnu.

Biežāk minētās citas dzīves laikā lietotās vielas ir *Spice* produkti (minēts 21 anketā), deksofāns (9) un salvija (6).

Analizējot jauniešu narkotisko vielu lietošanas pieredzi, novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības visu vielu pamēģināšanā/lietošanā atkarībā no respondenta dzimuma un klases – zēni salīdzinājumā ar meitenēm, kā arī 10. klases skolēni salīdzinājumā ar 9. klases skolēniem biežāk pamēģinājuši kādu no MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas vielām.

2.14. tabula. Skolēnu pamēģinātās narkotiskās un psihotropās vielas, %

	2006. gads			2008. gads			2010. gads		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
Marihuāna/ hašišs	26	11	18	27	17	22	29,7	16,2	22,7
Inhalanti	6	2	4	5,4	5,0	5,2	12,0	15,7	13,9
Trankvilizatori, miega zāles	9	10	10	5,1	10,8	8,2	6,4	12,4	9,5
Ekstazī	8	5	6	4,7	5,1	4,9	5,0	4,4	4,7
Amfetamīni	7	4	6	4,2	4,2	4,2	3,8	3,7	3,8
Sēnes ⁸	n.a	n.a	n.a	4,9	1,8	3,1	5,2	2,6	3,8
Kokaīns	6	1	3	2,1	2,1	2,1	3,7	2,1	2,9
LSD	5	2	4	2,6	1,8	2,1	3,2	2,2	2,7
Anabolie steroīdi	6	3	4	2,6	0,8	1,6	3,3	0,8	2,0
Heroīns	5	1	3	1,3	0,4	0,8	2,3	0,8	1,5

Piezīme: Z – zēni, M – meitenes, K – kopā.

Dati apstiprina atkarības veidošanās specifiku jauniešiem: jo ātrāk jaunietis ir uzsācis legālo vai nelegālo atkarību izraisīto vielu lietošanu, jo lielāks risks, ka bīstama lietošana vai pat atkarība veidosies ātrāk, kā rezultātā sekas bērna attīstībā un sociālajā funkcionēšanā veidojas dziļākas un ir grūtāk rehabilitējamas.

⁸ Tehniskas problēmas dēļ 2006. un 2008. gada pētījumu rezultāti par halucinogēno sēņu lietošanu nav salīdzināmi, tāpēc 2006. gada dati nav atspoguļoti tabulā.

3. Riska un aizsargājošie faktori un to ietekme uz dažādu vielu lietošanu

Visos trīs pētījuma posmos riska un aizsargājošo faktoru darbības identificēšanai dažādās to ietekmju sfērās aptaujas anketā bez tiešajiem vielu lietošanas prevalences mērījumiem tika iekļauta virkne jautājumu dažādu attieksmju, statusu, jauniešu pieredzes un uzvedības mērījumiem.

Lai precīzāk analizētu šo ļoti atšķirīgo pazīmju ietekmi un saistību ar atkarības vielu lietošanu, tika veikta faktoranalīze (izmantojot *Kaiser–normalized varimax rotation*), kas daudzskaitlīgos mērījumus reducēja līdz analizējamam un interpretējamam faktoru kopumam. Faktoranalīze balstās uz korelāciju jeb saistību analīzi – izvērtē, kuri mainīgie (jeb jautājumi) pēc būtības veido vienu faktoru, un cenšas atrast faktorus, kas viens ar otru nekorelētu, t.i., būtu pēc iespējas atšķirīgi. Ar šīs metodes palīdzību veiksmīgi var analizēt mainīgo struktūru un samazināt daudzveidību pētījuma datos, vienlaikus saglabājot galveno informāciju par pamata pazīmēm jeb mainīgajiem, par kuriem iegūti mērījumi aptaujas gaitā. Metode norāda uz atsevišķu mainīgo saistības ciešumu ar jaunizveidoto faktoru, tai skaitā, tad, ja šī saistība ir negatīva.⁹ Faktoranalīze tika veikta atsevišķi katrā no riska un aizsargājošo faktoru darbības sfērām: individuālajā, vienaudžu, ģimenes, skolas un vides jomā. No 112 pazīmēm, kas raksturo personību, tika iegūti 29 individuālās sfēras faktori, atbilstoši no 38 pazīmēm, kas raksturo attiecības ar vienaudžiem – 9 faktori, no 21 skolas vides raksturojumiem – 6 faktori, no 37 ģimenes statusa un attiecību mērījumiem – 9 faktori un no 32 tuvāko vidi un sabiedrību raksturojošiem mērījumiem – 9 vides faktori (sk. analītiskā ziņojuma pilnu tekstu).

Lai noteiktu dažādu faktoru ietekmi uz smēķēšanu, alkohola, medikamentu, inhalantu un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu, pētījumā tika izmantota loģistiskās regresijas analīzes metode, aprēķinot atsevišķus modeļus minētajās faktoru darbības jomās, kā atkarīgos mainīgos definējot regulāru smēķēšanu, piedzeršanos pēdējo 30 dienu laikā un MIN grupas vielu pamēģināšanas vai lietošanas faktu. 2010. gada pētījumā atsevišķajās faktoru darbības sfērās papildus tika pārbaudīta arī dažādu faktoru saistība ar citām riskantas alkohola lietošanas pazīmēm (alkohola lietošana biežāk nekā 40 reizes dzīves laikā un lietošana pēdējā mēneša laikā). Tāpat atsevišķi tika pārbaudīta šo faktoru saistība gan ar MIN grupas vielām kopumā, gan nelegālo narkotiku pamēģināšanu un lietošanu. Loģistiskās

⁹ Faktoru skaita noteikšanai izmantota metode, kas izdala faktorus, kuru īpašvērtība (Eigenvalues) jeb dispersija kovariāciju matricā ir lielāka par 1. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtības atbilda katra faktora izpausmes spēkam. Tas padarīja iespējamu visus jauniešu vērtējumus sagrupēt no vāji izteiktas piederības līdz stipri izteiktai piederībai noteiktu attiecību dimensijai.

regresijas modelī kā neatkarīgie mainīgie tika iekļauti iepriekš aprēķinātie faktori, kā arī atsevišķas pazīmes, kas varētu ietekmēt vielu lietošanu.

Identiska pieeja datu analīzē tika izmantota visos trīs pētījuma posmos. Lai arī faktori nav tieši salīdzināmi, mēs varam novērtēt, cik lielā mērā apstiprinās vai – gluži otrādi – izmainās atsevišķu faktoru iedarbības tendences. Tas, ka visos trīs posmos iegūtie faktori ir gandrīz identiski (un lielāko daļu atšķirību rada atsevišķu mērījumu izslēgšana vai iekļaušana kādā no pētījuma posmiem, atsevišķu skalu precizēšana) un to saistība vai tieša ietekme uz vielu lietošanu ir ļoti līdzīga, liecina par iegūto datu iekšējo validitāti un ir pamats ticamu un drošu secinājumu izdarīšanai.

Vispirms katrā no dzīves jomām aplūkosim tos faktorus, kas statistiski nozīmīgā līmenī korelē ar vielu pamēģināšanu vai lietošanu, izslēdzot visu pārējo faktoru iedarbību. Savukārt nobeiguma sadaļa veltīta nozīmīgāko faktoru identificēšanai, iekļaujot pārbaudes modeļos visus analīzes gaitā iegūtos faktorus vienlaicīgi. Tas ļauj izdarīt secinājumus par to, kuri no visiem faktoriem ir nozīmīgāki un kuru nozīme mazinās citu faktoru darbības kontekstā.

3.1. Personības faktori

Pusaudža vecums, kas sākas ar ievērojamām bioloģiskām pārmaiņām organismā, ir laiks, kad indivīda sociālā loma piedzīvo savu būtiskāko pāreju – no bērna ar ierobežotu atbildību par savu rīcību uz pieaugušā statusu ar pilnu atbildību gan par savu, gan citu personu (piemēram, savu bērnu) rīcību. Sava loma šajā pārejā ir arī Latvijas skolu sistēmai, kurā mācības 9. klasē iezīmējas ar gatavošanos eksāmeniem, noteikta līmeņa izglītības sasniegšanu un izvēli par turpmāko izglītību vai pat darba gaitu uzsākšanu, bet 10. klase – ar jaunu lomu skolā. Tātad kopumā aptaujāto vecumposms iezīmējas ar intensīvu pārmaiņu ritmu un paaugstinātu stresu, kas var veicināt arī dažādu atkarību izraisīto vielu pamēģināšanu un to lietošanu. Nespēdami pieņemt lomas, kuras neizbēgami uzspiež dzīves standartizācija, pusaudži 'bēg' no pieaugušo pasaules, pamezdami mācības, uzdzīvodami ārpus mājas vienaudžu kompānijā utt. (Eriksons 1998). Ja apkārtējā vide piedāvā indivīdam vielas, kas var ietekmēt viņa organismu un psihiskās funkcijas, tad ir lielāka iespējamība, ka šīs vielas pirmo reizi tiks pamēģinātas tieši pusaudža gados (DiClemente, Santelli, Crosby 2009; Koroļeva, Mieriņa, Sniķere, Goldmanis, Trapencieris 2008; Koroļeva, Mieriņa, Sniķere, Trapencieris 2009).

Individuālās īpašības un to saistība ar atkarības vielu lietošanu analizētas trīs līmeņos: individuālās pazīmes, kuras raksturo vērtību un morāles priekšstati, attieksmes, pašvērtējums; deviantas uzvedības raksturojošie radītāji un jaunieša brīvā laika aktivitātes un pavadīšanas veids.

Individuālo faktoru svarīgums alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā

3.1. tabulā attēlota individuālo faktoru saistība ar regulāru smēķēšanu, kaitīgu vai bīstamu alkohola lietošanu (ko raksturo piedzeršanās pēdējā mēneša laikā), kā arī atsevišķi marihuānas un citu nelegālo atkarību izraisošo vielu (piemēram, ekstazī, amfetamīnu utt.) pamēģināšanu vai lietošanu.

Līdzīgi kā konstatēts jau iepriekšējos pētījuma posmos, **jebkuras atkarību izraisošas** vielas daudz biežāk pamēģinājuši un lietojuši jaunieši, kam raksturīga agresivitāte: nesavaldība un dusmu uzliesmojumi, kam trūkst cieņas pret likumiem un noteikumiem un kas uzskata par pieņemamu kāda sišanu vai piekaušanu. Šī pārliecība, uzskati un arī rakstura iezīmes izpaužas viņu rīcībā: jaunieši, kas regulāri smēķē, mēdz piedzerties vai ir pamēģinājuši/lieto marihuānu vai citas nelegālās vielas, biežāk ir bijuši iesaistīti fiziskā vardarbībā, ir kādu fiziski ietekmējuši, traumējuši, laupījuši, demolējuši, zaguši, pat veikuši seksuālu vardarbību (tie, kas bijuši piedzērušies vai lietojuši marihuānu). Nav īpašu šaubu, ka šī saite ir abpusēja – noziedzīgas darbības, iespējams, ir veiktas tieši apreibinošo vielu ietekmē.

2010. gada aptaujas dati ļauj secināt, ka jauniešus, kas **regulāri smēķē, lieto alkoholu kaitīgā vai bīstamā veidā**, t.i., mēdz piedzerties, kā arī ir pamēģinājuši vai lieto narkotikas, no šo vielu nelietotājiem atšķir brīvā laika nodarbes. Ar visu legālo un nelegālo vielu lietošanu/pamēģināšanu nozīmīgi saistīta „tusēšana” ar draugiem un vēlu vakaru pavadīšana ārpus mājas, kā arī (nedaudz mazākā mērā) bezmērķīga laika pavadīšana vai nu mājās, vai klīstot pa pilsētas ielām. Draugu kompānijā jaunieši ir ne tikai vairāk motivēti smēķēt, dzert vai izmēģināt narkotikas, bet arī jūtas brīvāk un drošāk, kopā izdarot dažādus citus pārkāpumus. Nelabvēlīga sociālā vide ārpus vecāku kontroles var būtiski veicināt atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.

Par draugu vidi liecina un šos jauniešu atšķir arī tas, ka biežāk kāds no viņu draugiem vai paziņām centies izdarīt pašnāvību. Apkopojot iepriekš teikto, jāsecina, ka minētie faktori ir universāli riska faktori, kuriem būtu jāpievērš īpaša uzmanība, lai veiksmīgāk ierobežotu atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū.

Runājot par atsevišķiem faktoriem, kas ietekmē **regulāru smēķēšanu**, un ņemot vērā to, ka aptaujātie jaunieši vēl nav sasnieguši pilngadību, nav pārsteidzoši, ka biežāk regulāri smēķē tie, kuriem trūkst cieņas pret likumiem un noteikumiem. Smēķētāji salīdzinoši retāk nekā citu vielu lietotāji ir kādu fiziski ietekmējuši vai traumējuši, laupījuši, demolējuši vai veikuši seksuālu vardarbību. Taču viņiem īpaši raksturīga „tusēšanās” ar draugiem, tā vietā, lai apmeklētu kādus pulciņus, interešu grupas, kursus vai nodarbotos ar kādu hobiju individuāli.

Jaunieši, kas **regulāri piedzeras**, no citu vielu lietotājiem īpaši atšķiras ar to, ka viņiem vairāk nekā citiem vienaudžiem trūkst pašcieņas, pašpārliecības. Iespējams, pārliecība, ka alkohols palīdzēs kompānijā justies brīvāk, ir tas, kas daļu jauniešu pamudina piedzerties. Alkohols atslābina nervu sistēmu un mazina iekšējo kontroles mehānismu, kas ir cieši saistīts ar zemo pašvērtējumu un pašpārliecību.

Jaunieši, kas piedzeras, laupīšanās, demolēšanās, zādzībās un cita veida vardarbībā iesaistījušies līdzīgi bieži kā tie, kas lieto nelegālās narkotiskās vielas, šie jaunieši biežāk iesaistījušies arī seksuālā vardarbībā. Jaunieši, kas piedzeras, biežāk mēdz vienkārši laisquoties vai bezmērķīgi pavadīt laiku, kļūstot pa pilsētu.

Lai arī **marihuānas lietotāji** pēc psiholoģiskā portreta līdzinās citu nelegālo vielu lietotājiem, viņi salīdzinoši retāk ir zaguši, taču pat biežāk attaisno kāda sišanu un piekaušanu un paši ir iesaistījušies fiziskā vardarbībā. Šie dati spilgti parāda sabiedrībā valdošā mīta par marihuānas īpašo, miermīlīgo ietekmi aplamību. Šis secinājums saskan arī ar 2006. un 2008. gadā iegūtajiem rezultātiem, apliecinot, ka šī sakarība nav nejauša. Marihuānu pamēģinājušie pat biežāk nekā citu nelegālo atkarības vielu lietotāji pavada vēlus vakarus ārpus mājas.

Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, mazinājies psiholoģisko pārdzīvojumu faktora nozīmīgums vielu lietošanā. Ne regulāra smēķēšana, ne piedzeršanās nav saistīta ar jaunieša psiholoģisko stāvokli: depresiju, traumējošu dzīves pieredzi, neapmierinātību ar sevi un savu dzīvi. Atsevišķi salīdzinot marihuānas un citu nelegālo vielu lietotājus, psiholoģisko faktoru nozīmīga ietekme arī netika konstatēta, lai gan, kā rāda turpmākā analīze, kurā aplūkota plašāka narkotisko vielu grupa (medikamenti, inhalanti un nelegālās narkotikas – MIN), depresijai, nomāktībai un cita veida psiholoģiskajam diskomfortam ir ļoti būtiska ietekme šo vielu lietošanā. Iespējams, tas skaidrojams ar ārkārtīgi lielo atšķirību dažādu vielu lietotāju īpatsvarā skolēnu vidū.

Tāpat kā 2008. gadā, arī 2010. gadā marihuānas un citu nelegālo narkotisko vielu pamēģinātāji/lietotāji biežāk ir domājuši par pašnāvību. Iespējams, tas saistīts ar to, ka viņi biežāk guvuši kādu traumatisku pieredzi, bet, iespējams, šīs domas var būt arī sekas narkotiku lietošanai.

Starp potenciālajiem aizsargfaktoriem, kas attiecas uz jebkurām atkarību izraisošajām vielām, jāmin dažādas alternatīvas brīvā laika aizpildīšanai. Ne tikai tie jaunieši, kas brīvajā laikā lasa vai nodarbojas ar citām kulturālām aktivitātēm, bet pat tie, kuri brīvo laiku pavada mājās, vienkārši skatoties TV, sērfojot internetā vai klausoties mūziku, atkarību izraisošās vielas pamēģina vai lieto retāk. Tai pašā laikā jāatceras, ka pastāv arī citi riski – kā liecina prakse un pētījumi, daļa jauniešu, kas ilgu laiku pavada pie datora, pakļauti citam atkarību riskam – riskam kļūt par problemātiskiem datorlietotājiem vai datoratkarīgajiem.

Pētījuma dati tāpat liecina, ka jaunieši, kas nāk no ticīgas ģimenes, tic un paļaujas uz Dievu, atkarību izraisošās vielas pamēģina un lieto retāk. Iespējams, ticība Dievam ļauj viņiem vieglāk pārdzīvot arī dažādus nepatīkamus notikumus, būt stipriem situācijās, kad citi meklē mierinājumu atkarības vielās, kā arī kopumā būt mazāk ietekmējamiem no vienaudžu puses un vairāk kontrolēt savu rīcību. Tomēr šī jautājuma analīze prasa nopietnāku izpēti un iedziļināšanos.

3.1. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarības vielu pamēģināšanu/ lietošanu

	Tabaka	Alkohols	Marihuāna	Citas vielas
	Smēķē katru dienu	Piedzēries pēdējā mēneša laikā	Ir pamēģinājis marihuānu	Ir pamēģinājis jebkuras nelegālās v.
Depresija, nomāktība un cits psiholoģiskais diskomforts	0,04	0,02	0,01	0,06
Ticība Dievam, ticīga ģimene	-0,21	-0,26	-0,18	-0,13
Neapmierinātība ar sevi salīdzinājumā ar citiem	0,01	-0,05	-0,02	-0,05
Nav bijis traumējošas dzīves pieredzes, notikumu	-0,08	-0,06	-0,01	-0,03
Nesavaldība, dusmu uzliesmojumi	0,25	0,23	0,22	0,21
Nav pašnāvības domu	-0,18	-0,07	-0,16	-0,21
Neapmierinātība ar savu ķermeni	-0,04	-0,07	-0,12	-0,10
Pašcieņa, pašpārliecība	-0,02	-0,14	-0,07	-0,04
Neattaisno kāda sišanu vai piekaušanu	-0,24	-0,22	-0,32	-0,27
Skaidri principi un pārliecība	-0,09	-0,02	0,10	0,09
Paziņas un draugi nav centušies izdarīt pašnāvību	-0,37	-0,26	-0,19	-0,19
Neapmierinātība ar savu dzīvi	0,04	-0,02	0,01	0,03
Cieņa pret noteikumiem, likumiem	-0,31	-0,23	-0,35	-0,29
Praktizē reliģiju	-0,06	0,05	0,02	0,10
Paziņas vai draugi nav izdarījuši pašnāvību	-0,02	-0,07	0,00	-0,01
Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis	0,26	0,37	0,42	0,40
Nav piedzīvojis nelaimes gadījumu vai slimību	-0,15	-0,15	-0,17	-0,18
Ir laupījis vai demolējis	0,09	0,25	0,21	0,18
Ir zadzis	0,23	0,28	0,22	0,29
Ir bijis iesaistīts fiziskā vardarbībā	0,22	0,26	0,32	0,28
Ir veicis seksuālu vardarbību	0,07	0,21	0,10	0,08
Nodarbojas ar sportu	0,10	0,01	-0,10	-0,07
"Tusējas" ar draugiem mājās un ārpus mājas	0,60	0,43	0,49	0,48
Skatās TV, internetu, klausās mūziku	-0,20	-0,25	-0,10	-0,11
Lasa, gūst informāciju	-0,25	-0,06	-0,24	-0,23
Apmeklē klubus, pulciņus, kursus u.tml.	-0,13	-0,04	-0,11	-0,06
Pavada vēlus vakarus ārpus mājas	0,51	0,58	0,58	0,50
Laiskojas, klīst apkārt, bezmērķīgi pavada laiku	0,20	0,35	0,10	0,15
Datorspēles un citi hobiji	-0,17	-0,14	-0,04	-0,05

Piezīme: tabulā attēlota starpība starp faktoru vidējām vērtībām „lietotāju” un „nelietotāju” grupās. Ar tumšāku šriftu izceltas statistiski nozīmīgās atšķirības. Pozitīva vērtība norāda, ka lietotājiem īpašība raksturīga vairāk nekā nelietotājiem, un otrādi.

Individuālo faktoru ietekme uz medikamentu, inhalantu un nelegālo psihoaktīvo vielu (MIN grupa) pamēģināšanu/lietošanu

Lai precīzāk noteiktu dažādu personības faktoru ietekmes stiprumu uz visu narkotiku lietošanu, tika aprēķināts loģistiskās regresijas modelis, kurā kā atkarīgais mainīgais tika definēts MIN vielu (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) pamēģināšanas vai lietošanas fakts.

Līdzīgi kā tas secināts jau 2008. gadā, arī 2010. gada aptaujas dati liecina, ka būtisks riska faktors, kuram būtu jāpievērš uzmanība, ir ne tik daudz traumatiska pagātnes pieredze, cik jaunieša pašreizējais psiholoģiskais stāvoklis. Ja jaunietis ir depresīvs, jūt nomāktību un cita veida psiholoģisko diskomfortu, ja viņa draugu vai paziņu lokā kāds centies izdarīt pašnāvību, jaunietis ir nelaimīgs un pats domā par pašnāvību, risks, ka viņš pamēģinās MIN grupas vietas, būtiski palielinās. Šim secinājumam īpaša uzmanība būtu jāpievērš gan vecākiem, gan pedagogiem, lai savlaicīgi fiksētu to, ka jaunietis atrodas šādā stāvoklī, un censtos palīdzēt. Ar jaunieti, kas nonācis šādā situācijā, būtu pēc iespējas vairāk jārunā par viņa izjūtām un jācenšas nodrošināt psiholoģisku atbalstu. Psiholoģiskā diskomforta mazināšanai tiek izmantotas vielas, kas, viņuprāt, ir izteikti saistītas ar attālināšanos no realitātes un lietojamas vienatnē vai noslēgtā grupā. Savukārt tabaka, alkohols un marihuāna vairāk tiek uzskatītas par „tusiņu vielām”, kas jauniešu vidū veido mītu par spriedzes mazināšanu saistībā ar iekļaušanos vienaudžu grupā. Neatkarīgi no attieksmes pret vielu un tās pielietojumu, ir būtiski jauniešiem attīstīt nepieciešamās dzīves prasmes (piemēram, stresa, emociju pārvaldīšanu), jo tikai attīstītas dzīves prasmes nodrošina efektīvāku pielāgošanos pārmaiņām un nepatīkamiem apstākļiem, kurus tajā brīdī nav iespējams izmainīt.

2010. gada aptaujas dati vēlreiz apstiprina jau iepriekšējos gados izdarītos secinājumus par to, ka MIN grupas vielu pamēģināšana un lietošana cieši saistīta ar dažādām citām deviantas uzvedības formām – vardarbīgu un noziedzīgu uzvedību. Jaunieši, kuri ir pamēģinājuši MIN grupas atkarību izraisošās vielas, biežāk ir zaguši, kādu fiziski ietekmējuši, traumējuši, bijuši iesaistīti vardarbībā, kā arī laupījuši vai demolējuši. Aprakstītā rīcība liecina par personības psiholoģisko profilu – agresivitāti, nepakļaušanos normām, paškontroles trūkumu.

Jāatzīmē gan, ka analīze neļauj nodalīt cēloņus no sekām, t.i., pateikt, vai faktors ir bijis pamatā MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanai/ pamēģināšanai vai arī tieši atkarības vielu lietošana šo faktu izraisījusi. Šādus secinājumus vai pieņēmumus var izdarīt analītiski, balstoties uz līdzšinējiem zinātniskās izpētes datiem. Iepriekšējos pētījuma posmos iegūtie dati liecina, ka atsevišķu atkarību izraisošo vielu lietošana var novest pie agresivitātes un noziedzības, taču nav izslēdzama arī pretēja saistība – ka temperaments: spontanitāte, tiekšanās pēc piedzīvojumiem, lielāka uzdrīkstēšanās vai vēlme pēc pašapliecināšanās palielina varbūtību, ka atkarību izraisošās vielas tiks pamēģinātas (Koroļeva, Mieriņa, Senkāne, Sņikere u.c. 2007; Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapencieris

2009). Tāpat vide, kura pieļauj un nekontrolē agresijas un deviantas uzvedības izpausmes, var veicināt nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu.

Lielākam MIN grupas atkarību izraisošo vielu izmēģināšanas riskam pakļauti arī jaunieši, kuriem raksturīga nesavaldība, dusmu uzliesmojumi, kliegšana, mantu mešana u.tml. Jau trešo reizi pētījuma dati apstiprina, ka aplūkotais personības tips uzskatāms par tādu, kurš ar daudz lielāku varbūtību nekā citi pamēģinās MIN grupas vielas, iespējams, ar to vēl vairāk demonstrējot savu nepakļāvību, neapdomību un pusaudža attīstības posmam raksturīgo spontanitāti. Atšķirībā no iepriekšējo gadu rezultātiem 2010. gada datu analīze demonstrē to, ka mazāka nozīme MIN vielu pamēģināšanā ir jauniešu cieņas trūkumam pret noteikumiem.

3.2. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupā (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) iekļauto atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

MIN pamēģināšana				
	Nav pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Starpība	Regresiju analīzes B vērtība
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz MIN pamēģināšanu (Sig. regresiju analīzē <0.5)</i>				
"Tusējas" ar draugiem mājās un ārpus mājās	-0.14	0.24	0.38	0.35
Pavada vēlus vakarus ārpus mājās	-0.13	0.23	0.36	0.28
Ir zadzis	-0.11	0.18	0.28	0.28
Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis	-0.12	0.21	0.33	0.24
Ir bijis iesaistīts fiziskā vardarbībā	-0.11	0.18	0.29	0.25
Depresija, nomāktība un cita veida psiholoģiskais diskomforts	-0.06	0.10	0.16	0.23
Nav pašnāvības domu	0.08	-0.14	-0.22	-0.22
Laiskojas, klīst apkārt, bezmērķīgi pavada laiku	-0.08	0.15	0.24	0.19
Ir laupījis vai demolējis	-0.04	0.07	0.11	0.17
Nesavaldība, dusmu uzliesmojumi	-0.08	0.14	0.22	0.14
Paziņas un draugi nav centušies izdarīt pašnāvību	0.07	-0.13	-0.20	-0.13
Nelaimīgums, neapmierinātība ar sevi	-0.04	0.06	0.10	0.13

Piezīme: lielāka vidējā faktora vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs vairāk, turpretī mazāka vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs mazāk. Regresijas B vērtība parāda faktora ietekmes virzienu un spēku. Jo lielāka (vai mazāka) vērtība, jo lielāka ir faktora ietekme. Ja B vērtība kādam faktoram tabulā nav norādīta, tas nozīmē, ka ietekme ir statistiski nenozīmīga.

Un, visbeidzot, analīzes rezultāti liecina, ka pats galvenais MIN grupas vielu pamēģināšanas/lietošanas riska faktors ir „tusēšana” ar draugiem un vēlu vakaru vai nakšu pavadīšana ārpus mājās, kā arī (mazākā mērā) bezmērķīga laika pavadīšana, laiskojoties vai klīstot apkārt pa pilsētu. Klaiņošana pa pilsētu, nereti bez konkrēta mērķa, „tusēšana” ar draugiem vēlu vakaros un naktīs pilsētā palielina arī iespēju, ka jauniešiem kāds piedāvās gan legālas, gan nelegālas narkotiskās vielas. Regulāra jauniešu pārrašanās mājās vēlu vakaros vai naktī, brīvā laika pavadīšana ar nezināmiem jauniešiem norāda uz riskantu uzvedību, kurai lielāka uzmanība būtu jāpievērš jauniešu vecākiem. Vecāku pašpaļāvība uz saviem bērniem mazina vecāku aktīvu noteikumu paušanu un ievērošanu. Vecāki nereti aizmirst vai neiedomājas, ka ir ļoti svarīgi ar pusaudžiem vienoties par tik vienkāršām lietām kā ierašanās laiks mājās, saskarsme ar svešiniekiem un pieļaujamās/nepieļaujamās uzvedības robežas.

Robežas un noteikumi no vecāku puses ir nozīmīgs aizsargfaktors jaunieši nelietojošais uzvedībai

3.2. Vienaudži

Cilvēkiem, īpaši – pusaudžiem, ir svarīgi tas, kā tiks uztverti sabiedrībā, īpaši savā tuvāko draugu lokā, un salīdzina savas un citu domas, lai pārliecinātos par sava viedokļa pareizību. Referentā grupa, kura pusaudža vecumā ir īpaši svarīga un no kuras pusaudži ietekmējas visvairāk, ir draugi un vienaudži. Tieši tādēļ to vidū valdošajiem uzvedības modeļiem, normām un vērtībām ir ārkārtīgi liela nozīme. Vēlme neatšķirties, netikt izstumtam no draugu loka vai apsmietam vienaudžu vidū var kļūt par būtisku pamudinājumu deviantai uzvedībai (Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapencieris 2009).

Mūsdienās arvien lielāka nozīme tiek piešķirta individualitātei – sabiedrība vairs neizdara tik lielu spiedienu uz indivīdu, un arī indivīds tik viegli tam vairs nepakļaujas, tomēr vēlme tikt pieņemtam joprojām raksturīga ikvienam. Bažas nezaudēt statusu grupā un netikt izstumtam ir viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ jaunieši uzsāk un turpina lietot atkarības vielas (Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapencieris 2009), bet vēlme apvienot gan piederību grupai, gan savu individualitāti mudina jaunieši pārkāpt arvien jaunas robežas, jo daudzas no tām jau viņu vienaudžu grupa ir pārkāpusi.

2010. gada aptaujā, līdzīgi kā iepriekšējos gados, tikai 8% jauniešu norāda, ka neviens no viņu draugiem nelieto alkoholu, turpretī vairāk nekā pusei (54%) respondentu vairākums draugu alkoholu lieto. Interesanti, ka meitenes biežāk atzīst, ka lielākā daļa viņu draugu lieto alkoholu (59% salīdzinājumā ar 48% zēnu vidū). Tas liecina par aizvien pieaugošo alkohola lietošanas izplatību meiteņu vidū vai arī par meiteņu aktīvāku iesaistīšanos kompānijās, tai skaitā zēnu, kurās tiek lietots alkohols. 36% jauniešu, to skaitā 30% zēnu un 39% meiteņu, atzīst, ka vairākums viņu draugu vismaz reizi mēnesī piedzeras. Alkohola lietošana uzskatāma par vienu no augstākajiem riska faktoriem jauniešu grupā, lai arī kopš 2008. gada alkohola lietošanas izplatība jauniešu draugu lokā ir nedaudz mazinājusies.

Būtiska problēma jauniešu vidū ir arī smēķēšana. Neraugoties uz to, ka respondenti vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu, gandrīz puse (46%) aptaujāto atzīst, ka lielākā daļa viņu draugu smēķē. Kā jau iepriekš minēts, vēlme līdzināties draugiem var rosināt uz šādu rīcību un izvērsties „ķēdes reakcijā” – jo vairāk jauniešu smēķē, jo vairāk tas var pamudināt uz šādu rīcību arī citus. Turklāt priekšstats, ka „visi tā dara”, iedrošina un var kļūt par attaisnojumu savai rīcībai. Salīdzinot iepriekšējos pētījumos un šajā pētījumā iegūtos datus, var secināt, ka smēķēšana (tāpat kā alkohola lietošana) jauniešu draugu vidū nedaudz samazinājusies, atgriežoties 2006. gada līmenī – 45% respondentu smēķē vairākums draugu vai visi draugi.

Gandrīz pusei (47%) respondentu, to skaitā 50% zēnu un 45% meiteņu, ir kāds draugs, kurš lieto marihuānu. 18% aptaujāto (to skaitā 14% zēnu un 21% meiteņu) ir kāds draugs, kas lieto ekstazī vai amfetamīnus. Tas liecina, ka, ja jauniešiem pašam būs vēlēšanās pamēģināt nelegālās narkotiskās vielas, tad sameklēt kontaktus un iegūt šīs vielas lielākoties nesagādās īpašas grūtības. 7% jauniešu atzīst, ka lielākā daļa viņu draugu smēķē marihuānu. Ja jauniešiem redz, ka draugi, smēķējot marihuānu vai lietojot kādas citas vielas, vienkārši labi pavada laiku un neizjūt acīmredzamus veselības traucējumus, kā arī nesaņem nekādu sodu, tad kādēļ lai viņš nedarītu tāpat? Zinot, cik liela ir to jauniešu daļa, kuru paziņu vai draugu lokā ir vismaz kāds, kas lieto nelegālās vielas, svarīgi jau agrīnā vecumā sniegt objektīvu un izsmeļošu informāciju par šo vielu ietekmi, riska faktoriem un lietošanas izraisītajām sekām īstermiņā un ilgtermiņā.

Līdzīgi kā iepriekšējo pētījuma posmu rezultāti, tā arī 2010. gada aptaujas dati ļauj secināt, ka vienaudžu grupas spiediens (tas, ka draugi lieto atkarību izraisošās vielas, un tas, ka šo vielu lietošana ir svarīga, lai iegūtu draugu cieņu un nepaliktu ārpus vienaudžu grupas) ir uzskatāms par ārkārtīgi nozīmīgu riska faktoru jebkurā legālo un nelegālo vielu pamēģināšanā/lietošanā (sk. 3.3. tabulu).

3.3. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu

	Tabaka	Alkohols	Marihuāna	Citas vielas
	Smēķē katru dienu	Piedzēries pēdējā mēneša laikā	Ir pamēģinājis marihuānu	Ir pamēģinājis citas vielas
Lai iegūtu draugu cieņu, atkarības vielu lietošana nav svarīga	-0,19	-0,29	-0,30	-0,24
Vieglī saņemt no draugiem atbalstu un palīdzību	0,27	0,16	0,13	0,12
Draugi smēķē un lieto alkoholu	0,68	0,59	0,57	0,52
Draugi lieto nelegālās atkarības vielas un uzsāk kaitiņus	0,27	0,19	0,52	0,50
Lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, atkarības vielu lietošana nav nepieciešama	-0,34	-0,45	-0,31	-0,28
Draugi zog, laupa, demolē	0,10	0,28	0,29	0,26
Lai iegūtu draugu cieņu, nav svarīgs labs izskats, labas sekmes un sportošana	0,07	0,06	-0,05	-0,06
Drauga zaudējums	-0,21	-0,25	-0,02	-0,05
Draugi nepieprasa atbildēt uz apvainojumu, lai aizstāvētu godu	-0,11	-0,05	-0,02	-0,03

Piezīme: tabulā attēlotas vidējās faktoru vērtības. Atšķirības nozīmīgumu starp vielas lietotājiem/pamēģinātājiem un nelietotājiem nosaka ne tikai pati vidējā vērtība, to ietekmē arī grupas lielums.

Starp dažādu vielu lietotājiem var novērot dažas būtiskas atšķirības. Tā, piemēram, tas, ka draugi lieto nelegālās vielas un uzsāk kaitiņus, ciešāk saistīts tieši ar marihuānas un citu nelegālo vielu pamēģināšanu respondentu vidū. Jauniešu vidū valda uzskats, ka marihuānas lietošanas neizraisa agresiju, bet gan pretēji. Pētījuma rezultāti un jauniešu viedoklis parāda

savstarpēju pretrunu, kas, iespējams, norāda uz izteikti zemu paškritiku par savu vai savu draugu uzvedību atsevišķās jauniešu grupās. Turpretī smēķēšana vairāk saistīta ar faktu, ka respondenta draugi smēķē un lieto alkoholu. Var secināt, ka draugu uzvedība ietekmē ne tikai to, vai jauniešs lieto atkarību izraisošās vielas, bet arī to, kādas tieši vielas viņš pamēģinās/lietos.

Aplūkojot vienaudžu ietekmes sfēru, 2010. gada dati apstiprina iepriekšējo gadu novērojumus un uz to pamata izdarītos secinājumus. Viennozīmīgi galvenais, kas nosaka, vai jauniešs smēķēs vai lieto alkoholu, pamēģinās vai lieto nelegālās narkotiskās vielas, ir tas, vai viņu draugi lieto šīs vielas un kādas tās ir.

Visu trīs aptaujas posmu dati liecina, ka smēķētājiem biežāk nekā nesmēķētājiem iespējams iegūt draugu atbalstu un palīdzību. Iespējams, ka kopīga smēķēšana jauniešu prāt satuvina vienaudžus, palīdz viņiem atbrīvoties, apmainīties viedokļiem, izturēt konfliktus vai viedokļu atšķirību, izrunāt personīgus jautājumus un saņemt padomu. Sabiedrībā smēķēšana tiek uzskatīta par vienu no veidiem personisko vai jūtīgo sarunu realizēšanai. Socializācija var būt viens no iemesliem, kādēļ jauniešs izvēlas smēķēt. Taču iespējama arī pretēja saistība – ka sociāli aktīvāki jaunieši arī biežāk izmēģina visu jauno un nepieredzēto, tajā skaitā arī smēķēšanu.

Par pusaudžu ietekmes stiprumu uz smēķēšanu liecina tas, ka, jo vairāk draugu smēķē, jo lielāks ir risks, ka jauniešs sāks smēķēt. Ja smēķē neliela daļa draugu (t.i., draugu pulkā vienmēr ir arī kāds, kurš nesmēķē), tad no smēķēšanas atturēties ir vieglāk (sk. arī 2006. un 2008. gada rezultātus: Koroļeva, Mieriņa, Senkāne, Sņikere u.c. 2007; Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapencieris 2009). Ja smēķē lielākā daļa draugu, tad iespēja, ka jauniešs sāks smēķēt, ir ļoti liela: nesmēķē tikai 62% no tiem, kuriem vairākums draugu smēķē, un 43% to, kuriem gandrīz visi draugi smēķē. Tikai 6–10% no tiem jauniešiem, kuriem neviens vai gandrīz neviens draugs nesmēķē, paši smēķē katru dienu. Tātad, ja jauniešs draugu vidū smēķēšana nav izplatīta, jauniešs visdrīzāk arī pats neuzsāks smēķēt.

Arī riskantā **alkohola** lietošanā liela nozīme ir uzvedībai, kas izplatīta un pieņemta draugu vidū. Jaunieši, kuri piedzeras, biežāk atzīst, ka draugi smēķē un lieto alkoholu, un to, ka atkarības vielu lietošana ir svarīga, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas. Jo vairāk draugu regulāri piedzeras, jo lielāks risks, ka arī jauniešs pēdējā mēneša laikā būs piedzēries: pēdējā mēneša laikā ir piedzērušies 37% to jauniešu, kuriem gandrīz visi draugi vismaz reizi mēnesī piedzeras, 19% no tiem, kuriem vairākums draugu vismaz reizi mēnesī piedzeras, un tikai 4–8% no tiem, kuru draugi nemēdz piedzerties. Salīdzinot rezultātus ar iepriekšējo gadu datiem, var secināt, ka jaunieši kļuvuši mazliet patstāvīgāki un viņus mazāk ietekmē tas, ko dara viņu draugi. Tomēr kopumā draugu uzvedības ietekme joprojām ir milzīga. Tas nozīmē, ka draugu palīdzībai un atbalstam ir liela nozīme arī tad, ja kāds no jauniešiem redz savu

draugu lietojam. Tad ar savu nelietošanas uzvedību var rādīt pamudinošu piemēru lietotājam pārtraukt vai samazināt lietošanu.

Ne mazāk svarīga loma kā personīgajam piemēram ir arī draugu lokā valdošajai uztverei un attieksmei pret atkarību izraisošo vielu lietošanu. Šo secinājumu labi ilustrē saistība starp marihuānas lietošanu respondentu un viņu draugu vidū. Kopumā tikai 36% jauniešu, kuri marihuānu nav lietojuši, atzīst, ka kāds no viņu draugiem šo vielu lieto. Turpretī tiem jauniešiem, kuri marihuānu ir lietojuši, vairākumā gadījumu šo vielu lieto arī kāds no draugiem vai gandrīz visi draugi. Kopumā tikai 6% respondentu, kuru draugi marihuānu nelieto, paši tomēr izvēlējušies to pamēģināt. Jāsecina, ka, ja draugi marihuānu nelieto, risks, ka to pamēģinās pats jaunietis, ir samērā niecīgs. Tas norāda, ka jauniešiem nākas saskarties ar spiedienu „lietot vai nelietot”, un būtiskas ir viņu prasmes un apkārt esošie draugi.

Līdzīgus secinājumus kā par smēķēšanu un dzeršanu var izdarīt arī par marihuānas pamēģināšanu: marihuānu nav lietojis 41% no tiem, kuriem vairākums draugu lieto marihuānu, un 20% no tiem, kuriem visi draugi lieto marihuānu. Tādējādi draugi, vienaudži ir nozīmīgi abos gadījumos, vai nu veidojot riskantu vidi, vai nodrošinot aizsargvidi, kurā svarīgākas ir citas vērtības, kas pasargā no smēķēšanas, alkohola vai marihuānas lietošanas.

Nākamajā analīzes solī tika pārbaudīta saistība starp vienaudžu faktoriem un **MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas** atkarību izraisošo vielu lietošanu.

Kā liecina regresijas analīzes rezultāti, MIN grupas vielu lietošana nav saistīta ar to, cik viegli vai grūti jauniešiem saņemt atbalstu no draugiem, cik lielā mērā draugu cieņu iespējams gūt pozitīvā veidā (labi mācoties, izskatoties u.tml.), kā arī pozitīvām normām attiecībā uz agresīvu uzvedību (sk. 2.4. tabulu). Līdzīgi kā balstoties uz iepriekšējo aptauju datiem, var secināt, ka MIN vielu pamēģināšanu veiksmīgāk varētu ierobežot, koncentrējoties uz būtisko *riska* faktoru novēršanu. Aizsargfaktoru loma gan individuālajā, gan arī vienaudžu sfērā ir mazāk nozīmīga.

Pētījums atklāj nozīmīgas atšķirības starp vienaudžu vidū valdošajām attiecībām un pieņemtajām normām, salīdzinot tos jauniešus, kuri pamēģinājuši vai lieto MIN grupas vielas, un tos, kas to nekad nav darījuši. Statistiski nozīmīgas atšķirības konstatētas 6 no 9 faktoru grupām. Tātad vienaudžu vidū pieņemtie uzvedības modeļi, vēlme netikt izstumtam kombinācijā ar deviantām uzvedības normām vienaudžu vidū būtiski ietekmē iespēju, ka jaunietis pamēģinās kādu no MIN grupas atkarību izraisošajām vielām.

3.4. tabula. Faktoru saistība ar MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

	Nav pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Starpība	Regresiju analīzes B vērtība
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz MIN pamēģināšanu (Sig. regresiju analīzē <0,5)</i>				
Draugi smēķē un lieto alkoholu	-0,19	0,33	0,52	0,59
Draugi lieto nelegālās atkarības vielas un uzsāk kautiņus	-0,13	0,22	0,35	0,38
Lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, atkarības vielu lietošana nav nepieciešama	0,11	-0,19	-0,29	-0,32
Draugi zog, laupa, demolē	-0,08	0,14	0,22	0,26
Lai iegūtu draugu cieņu, atkarības vielu lietošana nav svarīga	0,07	-0,12	-0,18	-0,21
Nav zaudējis draugu	0,05	-0,09	-0,14	-0,15

Piezīme. Modeļa Nagekerkes R^2 ir 0,18, un tas nozīmē, ka ar vienaudžiem saistītie faktori izskaidro 18% variācijas MIN vielu lietošanā. Lielāka vidējā faktora vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs vairāk, turpretī mazāka vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs mazāk.

Tāpat kā iepriekšējos pētījuma posmos, arī 2010. gada dati apstiprina, ka viennozīmīgi svarīgākais MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanas riska faktors ir vienaudžu pamudinājums, t.i., atkarību izraisošās vielas (medikamentus, inhalantus, nelegālās narkotikas) lieto jaunieša draugi. Jaunieši, kuru draugi nesmēķē, nelieto alkoholu un nelieto nelegālās narkotiskās vielas, arī paši tās parasti nelieto. Tas, ka tāda pati sakarība tika novērota arī iepriekšējos gados, norāda uz šī secinājuma noturību un ticamību.

Draugi nereti ir tie, kas ierosina pamēģināt atkarību izraisošās vielas – gan piedāvājot tās, gan pamudinot ar savu piemēru. Draugi, kuru attieksme un uzvedība atbalsta atkarības vielu lietošanu vai arī kuri paši tās lieto, rada riska pilnu vidi. Turpretī draugi, kuri paši atkarības vielas nelieto un noraida to lietošanu, rada aizsargājošu vidi un ir galvenais faktors, kas var pasargāt no atkarības vielu lietošanas uzsākšanas.

Cits būtisks riska faktors papildu tam, vai draugi lieto atkarību izraisošās vielas, ir vienaudžu grupā valdošā attieksme un normas attiecībā uz atkarības vielu lietošanu. Jaunieši, kuri ir lietojuši atkarību izraisošās vielas, nozīmīgi biežāk uzskata, ka dažkārt šo vielu lietošana ir nepieciešama, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, un ka tas ļauj paaugstināt cieņu draugu acīs (sk. 3.4. tabulu). Kopumā 10% jauniešu, kas pamēģinājuši nelegālās vielas, uzskata, ka nepieciešams uzsmēķēt marihuānu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, lai gan 3/4 no viņiem (74%) to noliedz. Tātad jāņem vērā, ka vienaudžu pamudinājums nebūt nav vienīgais atkarības vielu pamēģināšanas iemesls. Būtiska ir personiskā attieksme pret to, vai jauniešiem izjūt vai neizjūt savu vienaudžu pamudinājumu kā spiedienu. Līdz ar to ir svarīgi runāt ar jauniešiem ne tikai par citu cilvēku izdarīto spiedienu, bet arī par iekšējo sajūtu, ka ir jāpakļaujas apkārtējo piedāvājumam, un iemācīties pretoties gan ārējam, gan iekšējam spiedienam.

MIN grupas vielu lietošanas riskam īpaši pakļauti jaunieši tādās grupās, kurām raksturīga agresīva, devianta uzvedība, t.i., grupās, kurās valdošās vērtības neatbalsta normu un likumu ievērošanu, t.sk. grupās, kurās jauniešiem raksturīgi ne vien lietot dažādas nelegālās narkotiskās vielas, bet arī uzsākt kautiņus, zagt, laupīt un demolēt. Šādā vidē parasti valda stingri noteiktas iekšējās grupas normas un pakļaušanās bara rīcībai. Šajā vecumā vienaudžu viedoklis nozīmē ļoti daudz, tādēļ pastāv liels risks, ka jauniešis draugu ietekmei pakļausies. Tādēļ īpaši svarīgi vecākiem un skolotājiem sekot līdz tam, kādā vidē jauniešis uzturas. 2010. gada pētījums apstiprina iepriekšējos pētījumos atklāto sakarību: grupai, kuras locekļi iesaistās kautiņos, zādzībās, laupīšanās un demolēšanā, tikpat bieži raksturīga arī MIN grupas vielu lietošana.

Un visbeidzot – starp visiem pētījuma posmiem vienlīdz nozīmīgā pakāpē saglabājusies sakarība: jaunieši, kuri lieto MIN grupas atkarību izraisošās vielas, biežāk ir zaudējuši draugu vai draugus – izšķīrušies no tiem, tikuši izšķirti vai tikuši atraidīti ($Sig < 0,01$). Atkarības vielas lietošanas uzsākšanai šajā gadījumā iespējami vairāki iemesli. Pusaudža vecumā tikt pieņemtam grupā vai iegūt labus draugus ir ļoti svarīgi, tādēļ draugu atraidījums vai zaudēšana var pamudināt uz atkarību izraisošo vielu lietošanu, iespējams, pat cerot, ka tādējādi grupas attieksme uzlabosies. No otras puses, arī MIN grupas vielu lietošana atsevišķos gadījumos var izraisīt draugu zaudējumu (Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapencieris 2009). Šķiršanās no draugiem vai nopietnas nesaskaņas vienaudžu starpā uzskatāmas par nozīmīgu riska faktoru, lai arī salīdzinājumā ar iepriekš jau aprakstītajiem faktoriem tas ir sekundārs – tā ietekme uz MIN vielu lietošanu ir salīdzinoši mazāka.

3.3. Skolas vide un atkarību izraisošo vielu lietošana

Ņemot vērā to, ka skolā jaunieši pavada lielu daļu dienas, tā ieņem centrālo vietu viņu dzīvē. Sevišķi svarīga ir skolas loma pusaudža vecumā, kad ir vislielākā iespējamība pamēģināt atkarības vielas. Šobrīd 65% skolēnu iet skolā, kas atrodas viņu dzīvesvietas tuvumā, 35% apmeklē skolu ārpus dzīvesvietas – citā mikrorajonā vai rajonā.

Pārdzīvojumi un stress, kas saistīts ar neapmierinošām sekmēm, kā arī nespēja attaisnot vecāku un skolotāju cerības var mazināt jaunieša pašapziņu, interesi par mācībām un kļūt par nozīmīgu atkarības vielu lietošanas riska faktoru. Kopumā skolēniem ir augsts savu sekmju un uzvedības pašvērtējums, turklāt tas vēl paaugstinājies salīdzinājumā ar 2008. gadu (2006. gadā šis jautājums tika uzdots citā formulējumā). Tikai 6% jauniešu uzskata, ka viņu sekmes un uzvedība skolā ir sliktāka nekā vidēji, turpretī 49% domā, ka tās ir labākas nekā vidējie rādītāji - tātad liela pamata satraukumam saistībā ar sekmēm lielākajai daļai skolēnu nevajadzētu būt.

Aplūkojot precīzāku informāciju par sekmēm, rādītāji nav tik izcili, kā tas atspoguļojas skolēnu pašvērtējumā. Tas, ka jaunieši ir apmierināti ar savām sekmēm, ļauj izvairīties no pārdzīvojumiem un stresa, kas potenciāli var kļūt par nozīmīgu faktoru atkarību izraisošo vielu pamēģināšanai, vienlaikus tas nerosina vēlmi censties un atzīmes uzlabot.

Par to, cik nopietna ir skolēnu attieksme pret mācībām, liecina tas, cik ilgu laiku tie velta mājasdarbu veikšanai. Tikai 3% skolēnu nekad nepilda mājasdarbus, 16% norāda, ka nemācās katru dienu. Visbiežāk skolēni (58%) mājasdarbu sagatavošanai velta 1–2 stundas dienā. Tāpat kā iepriekšējos gados, jāsecina, ka nozīmīgi vairāk laika mājasdarbiem velta meitenes – 30% meiteņu un 14% zēnu tos veic vairāk nekā 2 stundas dienā. Lai gan nedaudz atšķirīgais jautājuma formulējums 2006. un 2008. gada aptaujā neļauj tieši noteikt izmaiņas, tomēr dati liecina, ka būtiski samazinājies to jauniešu skaits, kas mājasdarbiem velta vairāk nekā divas stundas dienā. Pavirša attieksme pret mācībām un slikta sagatavošanās stundām var mazināt panākumus skolā un veicināt pievienošanos „sliktākai” vienaudžu kompānijai, kā arī pievēršanos atkarību izraisošo vielu lietošanai.

Papildu riska faktors ir skolas kavējumi. Tie var kļūt par iemeslu nespējai pilnvērtīgi apgūt mācību vielu, zemākām sekmēm un, iespējams, pat skolas pamešanai (Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapencieris 2009). Kā iemeslu skolas kavējumiem jaunieši visbiežāk min slimību: 44% skolēnu pēdējā mēneša laikā bija kavējuši skolu slimības dēļ (salīdzinājumā ar 2006. un 2008. gada datiem tas ir gandrīz par 10% mazāk). 28% skolēnu (apmēram tikpat, cik iepriekšējos gados) atzīst, ka pēdējā mēneša laikā vismaz vienreiz ir „nobastojusi” skolu, bet 31% kavējis skolu citu iemeslu dēļ. Kaut arī skolu joprojām mēdz „bastot” aptuveni ceturtdaļa skolēnu (un atšķirībā no 2008. gada meitenes „basto” tikpat bieži kā zēni), kopumā dati liecina, ka jaunieši 2010. gadā skolu kavējuši retāk nekā iepriekšējos gados. Tas gan neļauj izdarīt nekādus secinājumus, jo šīm izmaiņām rādītājos var būt arī tīri nejaušs raksturs.

Tomēr 2010. gada dati ļauj apstiprināt iepriekšējos gados izdarīto secinājumu, ka skolas „bastošana” saistīta ar attieksmi pret mācībām un skolu (Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapencieris 2009). Biežāk skolu „basto” jaunieši, kuriem ir mazāka piesaiste mācībām, t.i., tie, kuri uzskata, ka mācīties ir bezjēdzīgi, kurus mācības garlaiko, kuri nav cītīgi, slikti gatavojas stundām, kam ir sliktas attiecības ar skolotājiem un kas skolā jūtas slikti. Tāpat bieži skolu „basto” tie, kuri vēlētos pamest vai mainīt skolu. Tādēļ svarīgi, lai vecāki un skolotāji jau laikus pievērstu uzmanību bērna problemātiskai uzvedībai un attieksmes maiņai, meklējot risinājumu situācijas uzlabošanai, pirms skolas kavēšana noved pie nespējas tikt līdz mācībām vai pat izslēgšanas no skolas. Jauniešiem, kurus nesaista mācību process, ir ne tikai lielāks skolas pamešanas/izslēgšanas risks, bet, kā rāda iepriekšējie pētījuma posmi, viņi biežāk pievēršas arī atkarības vielu lietošanai (Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapencieris 2009).

Vairākums jauniešu skolā jūtas labi, un tikai 3% skolēnu ir sliktas attiecības ar skolotājiem, 7% skolā jūtas slikti, 9% vēlas mainīt skolu, bet 5% – pamest skolu pavisam. Korelāciju analīze parāda, ka vēlme pamest skolu ir saistīta ar vairākiem aspektiem – īpaši ar to, ka jaunieši skolā jūtas slikti un ka mācības uzskata par bezjēdzīgām un garlaicīgām.

2010. gada aptaujas dati apstiprina, ka mazāka piesaiste mācībām un skolai vērojama zēniem. Zēni ne vien sliktāk gatavojas stundām, bet arī biežāk uzskata, ka mācīties ir bezjēdzīgi, mācības garlaiko, viņiem biežāk ir grūti mācīties, ir sliktas attiecības ar skolotājiem, un viņi biežāk vēlas mainīt skolu (Sig.<0,05). Kopumā jāsecina, ka salīdzinājumā ar 2006. un 2008. gadu jauniešu attieksme pret skolu un mācībām nedaudz uzlabojusies.

Pētījuma divu pirmo posmu rezultāti liecina, ka jaunieši ar pozitīvu attieksmi pret skolā notiekošo (mācībām, skolas vidi), tie, kuri nopietni līdzdarbojas skolas nodarbībās, kuri izvirzījuši vairāk vai mazāk svarīgus mērķus un dzīvē vēlas kaut ko sasniegt, ir daudz labāk aizsargāti pret atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu un lietošanu.

Salīdzinot dažādu legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietotājus, var secināt, ka tam, vai jaunieši mācas savas dzīvesvietas vai cita rajona skolā, nav nekādas nozīmes. Tajā pašā laikā, līdzīgi kā iepriekšējos pētījuma posmos, rezultāti liecina, ka atkarību izraisošo vielu lietojošajiem jauniešiem ir relatīvi mazāka piesaiste mācībām un skolai nekā citiem: viņi mazāk cītīgi gatavojas stundām, nereti tiek izraidīti no klases/skolas, kavē mācības. Nedaudz mazākā mērā viņus atšķir sliktas sekmes un nepatika pret skolu, vēlme to mainīt. Iepriekš minētie secinājumi attiecas ne vien uz nelegālo narkotisko vielu pamēģinātājiem, bet arī jauniešiem, kas regulāri smēķē vai piedzeras. Interesanti, ka marihuānu pamēģinājušo jauniešu piesaiste skolai un mācībām ir vēl mazāka nekā citu nelegālo vielu pamēģinājušajiem vai lietojošajiem jauniešiem. Viņus īpaši atšķir vienaldzīgāka attieksme pret mācībām – pavirša gatavošanās stundām (sk. 2.5. tabulu). Līdzīgi kā 2008. gadā, jāsecina, ka daudzi no marihuānas lietotājiem nejūt, ka mācībās būtu īpaši jāiespringst, un nemaz necenšas iegūt augstāku vērtējumu. Kā liecina līdzšinējie pētījumi (The Institute of Medicine of the National Academy of Sciences 1982) „nemotivētības sindroms” (*amotivational syndrome*) varētu būt viens no marihuānai raksturīgiem blakusefektiem. Tomēr marihuānas lietošanas un nemotivētības kauzālā saistība joprojām nav pierādīta – ir tikpat iespējams, ka šāds uzvedības tips biežāk noved pie marihuānas lietošanas. Jebkurā gadījumā, intereses trūkums par mācībām var liecināt par riskantu jaunieša uzvedību, tādēļ var tikt definēts kā riska faktors. Līdz ar to skolas personālam ir svarīgi reaģēt uz nepieņemamu jaunieša uzvedību maksimāli ātri, jo tā var būt kā simptoms atkarību izraisošo vielu lietošanai vai drīzai vielu lietošanas pamēģināšanai.

3.5. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu

	Tabaka	Alkohols	Marihuāna	Visas nelegālās vietas
	Smēķē katru dienu	Piedzēries pēdējā mēneša laikā	Ir pamēģinājis marihuānu	Ir pamēģinājis citas vietas
Labas sekmes	-0,34	-0,13	-0,21	-0,17
Cītīgi gatavojas stundām	-0,38	-0,46	-0,52	-0,42
Patīk skola, negrib to mainīt	-0,12	-0,05	-0,10	-0,09
Nav izraidīts no klases/skolas	-0,34	-0,40	-0,36	-0,30
Kavē skolu	0,45	0,28	0,31	0,29
Apmeklē skolu citā rajonā	-0,03	-0,01	-0,02	-0,02

Piezīme: iezīmētas pozitīvās statistiski nozīmīgās atšķirības vielas lietotājiem no nelietotājiem. Ja vērtība ir pozitīva, tas nozīmē, ka lietotājiem/pamēģinātājiem šī īpašība raksturīga vairāk. Tabulā attēlotas faktoru vidējās vērtības.

Vērtējot attieksmi pret skolu un mācībām, jaunieši, kuri pēdējā mēneša laikā ir bijuši piedzērušies, pēc raksturojuma līdzinās tiem, kuri lietojuši marihuānu vai regulāri smēķē. Vienīgā atšķirība – viņiem mazāk raksturīga nepatika pret skolu, tomēr viņi pat biežāk ir izraidīti no klases/skolas.

Jaunieši, kas regulāri smēķē, daudz biežāk mēdz kavēt skolu. Smēķēšana negatīvi ietekmē jaunieša sekmes – no visu atkarību izraisošo vielu lietotājiem smēķētājiem ir vissliktākās sekmes. Iespējams, tas saistīts ar to, ka tabakas produkti no visām atkarību izraisošajām vielām ir tie, ko lieto arī skolas laikā, tā būtiski ietekmējot ikdienu skolā, jo tajā ir iekļauta arī pati vielu lietošana.

Kā secināts jau iepriekšējos pētījuma posmos (Koroļeva, Mieriņa, Sniķere, Trapencieris 2009), dažādas neveiksmes var novest pie atkarību izraisošo vielu lietošanas un izvērsties slēgtajā aplī: nepadodas mācības, jaunietis negatavojas stundām, problēmas skolā, nepatīk skola, kavē skolu, nepadodas mācības, nepatīk mācīties un palielinās risks uzsmēķēt, iedzert, pievērsties eksperimentiem ar nelegālajām vielām. Taču nav noliedzama arī pretēja saistība – gan legālo, gan nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas negatīva ietekme uz mācībām.

Regresijas modelis, kas aprēķināts **MIN grupas vielām**, liecina, ka skolas faktori (būtiski mazāk nekā vienaudžu vai personības faktori) izskaidro variāciju MIN vielu pamēģināšanā.

Rezultāti parāda, ka starp tiem jauniešiem, kuri pamēģinājuši vai lieto MIN grupas atkarības vielas, un tiem, kas to nekad nav darījuši, pastāv atšķirības attieksmē pret mācībām un skolu (sk. 3.6. tabulu). Tas apliecina hipotēzi, ka skolas vide tomēr būtiski ietekmē riska iespēju, ka jaunietis pamēģinās kādu no šīs grupas vielām. Statistiski nozīmīgas atšķirības starp MIN grupas atkarību izraisošo vielu izmēģinātāju/lietotāju un pārējo jauniešu grupu konstatētas

piecās no sešām faktoru grupām. Vienīgais ar MIN grupas vielu pamēģināšanu nesaistītais faktors ir tas, vai jauniešis apmeklē skolu savā dzīvesvietā.

3.6. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

	Nav pamēģinājuši / lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši / lietojuši MIN	Starpība	Regresiju analīzes B vērtība
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz MIN pamēģināšanu (Sig. regresiju analīzē <0,5)</i>				
Cītīgi gatavojas stundām	0,13	-0,21	-0,34	-0,36
Nav izraidīts no klases/skolas	0,08	-0,14	-0,22	-0,22
Patīk skola, negrib to mainīt	0,05	-0,09	-0,15	-0,15
Labas sekmes	0,04	-0,07	-0,12	-0,12
Kavē skolu	-0,10	0,16	0,25	0,26

Piezīme: lielāka vidējā faktora vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs vairāk, turpretī mazāka vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs mazāk. Regresijas B vērtība parāda faktora ietekmes virzienu un spēku. Jo lielāka (vai mazāka) vērtība, jo lielāka (vai attiecīgi mazāka) ir faktora ietekme. Ja B vērtība kādam faktoram tabulā nav norādīta, tas nozīmē, ka ietekme ir statistiski nenozīmīga.

Regresiju analīze liecina, ka, tāpat kā 2006. un 2008. gadā, nozīmīgākais MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas riska faktors arī 2010. gadā ir jaunieša intereses trūkums par mācību procesu – sliktā gatavošanās stundām, kā arī skolas kavējumi. Tāpat kā iepriekš viens no galvenajiem riska faktoriem ir jaunieša problemātiska uzvedība skolā. Jaunieši, kuri ir pamēģinājuši atkarību izraisošās vielas, biežāk nekā citi izraidīti no klases vai skolas. Diemžēl noteikt cēloņseku saistības virzienu ir grūti. Uzvedība, kas noved pie izraidīšanas, var liecināt par jaunieša noslieci uz deviantu uzvedību, tai skaitā, atkarību izraisošo vielu lietošanu, un izraidīšanu kā šādas rīcības sekām. No otras puses, konflikti ar skolotājiem var mudināt jaunieši pamēģināt šīs vielas – vai nu pārdzīvojuma rezultātā, vai lai vēl vairāk demonstrētu savu nepakļaušanos autoritātēm.

Līdzīgi kā iepriekšējos posmos, MIN grupas vielas lietojošajiem jauniešiem biežāk raksturīgas sliktas sekmes un nepatika pret skolu. Arī šajā gadījumā jāsecina, ka iespējama abpusēja saistība. Sliktas sekmes un ar tām saistītie pārdzīvojumi var mudināt pamēģināt atkarības vietas, taču, no otras puses, šo vielu lietošana ar laiku var atstāt iespaidu uz jaunieša spējām un panākumiem. Savukārt bērni, kuriem ir nopietna attieksme pret mācībām un skolu, ir šajā ziņā labāk pasargāti, kamēr tiem, kurus mācību process nesaista, biežāk būs tendence pievērsties atkarību izraisošo vielu lietošanai. Arī šajā gadījumā iespējams, ka pati aizraušanās ar MIN grupas atkarību izraisošajām vielām var samazināt interesi par mācībām. Jebkurā gadījumā jaunieša intereses zudums par mācībām un skolu, nepatika pret skolu un sliktas sekmes ir riska faktori, kam nepieciešams pievērst gan skolotāju, gan vecāku uzmanību, lai jau laikus veiktu pasākumus šo riska faktoru mazināšanai. Jauniešu vērtējumā pareibinošās vielas un skola ir lielā mērā pretnostatītas, kas var nozīmēt, ka nav iespējams apvienot abus šos uzvedības modeļus. Nostiprinot skolai piesaistošu uzvedības modeli,

mazinās iespēja, ka jaunieši izvēlēties lietot. Tas rada lielu izaicinājumu skolai, domājot ne tikai par izglītojošo vidi, bet arī par skolas sociāli emocionālo klimatu.

3.4. Jaunieša vecāku ģimene

Pētījuma divu pirmo posmu rezultātu analīze liecina, ka vecāku ģimenē iegūtā pieredze, attiecības starp bērniem un vecākiem, vecāku attieksme pret bērniem ir būtiski faktori, kas ietekmē jaunieša rīcību un uzvedību atkarību izraisošo vielu lietošanas kontekstā. Vecāku savstarpējie konflikti, vecāku un bērnu nesaskaņas, vecāku nespēja (laika trūkuma, zināšanu trūkuma u.c. iemeslu dēļ) vai arī nevēlēšanās nodarboties ar bērna audzināšanu, iedziļināties un palīdzēt viņam problēmu risināšanā u.tml. paaugstina bērna deviantas uzvedības risku. Savukārt stipras ģimenes saites, savstarpējā uzticēšanās, ieaudzinātas morālās vērtības un normas ir spēcīgs aizsargājošais faktors. Šo sakarību pastāvēšanu apliecināja kā 2006., tā arī 2008. gada dati. Līdzīgi kā iepriekšējos pētījuma posmos, aptaujas instrumentārijā (anketā) tika iekļauta virkne mērījumu, kas fiksē vecāku ģimenes statusa rādītājus, vecāku savstarpējās un vecāku–bērnu attiecības un to vērtējumus. Raksturojot vecāku ģimenes statusu, viens no galvenajiem rādītājiem ir **ģimenes struktūra** – vai bērns dzīvo pilnā vai nepilnā ģimenē. Jāsecina, ka kopš 2006. gada turpina samazināties to bērnu skaits, kuri dzīvo pilnā ģimenē – kopā ar abiem vecākiem. Atbilstoši datiem ar saviem īstajiem vecākiem ģimenē dzīvo 58% aptaujāto Rīgas jauniešu, kamēr iepriekšējā vecuma kohortā – 60%, bet pirmās aptaujas laikā – 65% jauniešu. Nepilnā ģimenē šobrīd dzīvo 27% aptaujāto jauniešu, 12% – ar māti vai tēvu un attiecīgi ar patēvu vai pamāti, 3% dzīvo pie radniekiem vai citiem cilvēkiem.

Viens no ģimenes **dzīves apstākļu** indikatoriem ir ģimenes materiālās labklājības līmenis. Kā liecina pētījuma iepriekšējo posmu rezultāti, saikne starp ģimenes materiālo labklājību un atkarību izraisošo vielu lietošanu, bet šai novērotajā saiknē nav viennozīmīga skaidrojuma. Pirmkārt, zems ģimenes materiālās labklājības līmenis ierobežo pieeju visdažādākajiem resursiem, to skaitā iespējām nodrošināt jauniešiem pilnvērtīgu izglītību un brīvā laika nodarbes. Otrkārt, slikti materiālie apstākļi nereti ir sekas pašu vecāku antisociālam dzīvesveidam. Iespējams, šie apstākļi un pieredze ir būtiski jauniešu deviantas uzvedības cēloņi. No otras puses, aptauju dati liecina, ka ir atsevišķas nelegālās vielas, kā, piemēram, kokaīns, amfetamīnu grupas vielas, kas ir „prestīžākas” – tās biežāk lieto jaunieši, kuri auguši un dzīvo materiāli labāk nodrošinātās ģimenēs.

2010. gada aptaujā nedaudz tika izmainīts jautājuma formulējums, lūdzot jauniešiem vecāku ģimenes materiālās labklājības līmeni vērtēt salīdzinājumā ar citām Rīgā dzīvojošām, nevis vienkārši ar citām ģimenēm Latvijā. Šis precizējums ļauj jauniešiem labāk novērtēt situāciju, tomēr apgrūtina salīdzināmību ar iepriekšējo gadu datiem. 47% jauniešu savu vecāku ģimenes materiālo stāvokli vērtē kā vidēju, t.i., līdzīgu pārējām ģimenēm. Kopš 2006. gada

nozīmīgi samazinājusies to jauniešu daļa (no 58% līdz 45% 2010. gadā), kuri vērtējušu ģimenes materiālo labklājību kā labāku par vidējo, lai gan tieši šo vērtējumu visvairāk varētu ietekmēt references kategorija – vai vērtēts tiek salīdzinājumā ar Rīgas vai visas Latvijas ģimenēm. 8% jauniešu vecāku ģimenes materiālo stāvokli vērtē kā nedaudz vai ievērojami sliktāku.

Tomēr atbildes uz nākamo jautājumu arī liecina, ka 2010. gadā bērnu subjektīvajā skatījumā ģimeņu materiālais stāvoklis četru gadu periodā ir nedaudz pasliktinājies. Kopš 2008. gada vairāk nekā divkārtīgi pieaudzis to ģimeņu īpatsvars, kurās vecāki nevar atļauties iegādāties pat pašu nepieciešamāko. Lai arī kopumā to ģimeņu daļa, kurās, pēc jaunieša vērtējuma, vecākiem bieži nav pietiekami naudas, lai apmaksātu ārpusklases pasākumus, nav liela, tomēr arī šo ģimeņu skaits ir pieaudzis. Situācija ievērojami pasliktinājusies attiecībā uz iespēju iegādāties (uzturēt) mašīnu. Šķiet, zīmīgākais rādītājs šajā skalā ir tas, ka 14% ģimeņu bieži trūkst līdzekļu, lai iegādātos pat pašu nepieciešamāko.

Vecāku un bērnu attiecības, vecāku uzraudzību un kontroli pār bērna gaitām raksturo vairāki indikatori: informētība un ieinteresētība par bērna/jaunieša problēmām, informētība par to, kur un ar ko kopā jauniešs pavada brīvo laiku, prasības – uzvedības normu un prasību noteikšana, to izpildes kontrole. Salīdzinot jauniešu atbildes laika perspektīvā, kopš 2006. gada vecāku un bērnu attiecību raksturojumos nav vērojamas būtiskas izmaiņas. Līdzīgi kā iepriekšējos gados, svarīgākais vecākiem ir jaunieša sekmes skolā – prasība, lai jauniešs labi mācītos. To, ka vecākiem ir svarīgas bērna sekmes skolā, atzīst kopumā 96% aptaujāto jauniešu. Lielākā daļa vecāku (80%) pazīst sava bērna draugus, zina, kur un ar ko kopā viņu bērns mēdz pavadīt vakarus (atbilstīgi 80% un 77%). Aptuveni pusei jauniešu (47%) vecāki ir stingri noteikuši, cikos jāatgriežas mājās, un trešdaļai jauniešu tiek noteikts, ko drīkst darīt ārpus mājas un ko ne. Jāpiezīmē, ka, tieši vērtējot pēc šiem kritērijiem, lielākās atšķirības vērojamas starptautiskā salīdzinājumā. Latvijā salīdzinājumā ar situāciju Ziemeļvalstīs, Islandē un pat citviet Austrumeiropā vecāki daudz mazākā mērā kontrolē jaunieša uzvedību, nosakot, cikos atgriezties mājās, ko drīkst un ko nedrīkst darīt mājās un ārpus mājas. Laika perspektīvā nekādas būtiskas izmaiņas nav vērojamas arī vecāku informētībā par jaunieša draugu loku. Salīdzinoši reti vecāki pazīst bērna draugu vecākus un sazinās ar tiem.

Ar iepriekš dotajiem raksturojumiem cieši saistītas arī atbildes uz jautājumu par brīvā laika pavadīšanu sestdienu vakaros. 81% aptaujāto atzīst, ka gandrīz vienmēr vai lielākoties viņu vecāki ir informēti, kur un kā jauniešs pavada brīvdienas vakarus. Visos pētījuma posmos iegūtie rezultāti liecina, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp zēnu un meiteņu vecāku informētību. Tam var būt divējāds izskaidrojums: pirmkārt, vecāki vairāk uztraucas, kur un ar ko kopā brīvo laiku pavada viņu meitas, savukārt meitenes, iespējams, biežāk nekā zēni pastāsta vecākiem par savām brīvā laika nodarbēm.

Svarīgs ģimenes attiecību un saišu ciešuma indikators ir laiks, ko ģimenes pavada kopā. To raksturo gan kopā pavadītie darbdienų vakari, gan brīvdienų nodarbes. Nedaudz mazāk nekā puse (47%) jauniešu kopā ar vecākiem gandrīz nekad nepavada vai ļoti reti pavada brīvo laiku darbdienų vakaros. 36% jauniešu gandrīz nekad nemēdz vai reti mēdz būt kopā ar vecākiem arī nedēļas nogalēs. Atbildes uz šo jautājumu praktiski nav mainījušās kopš 2006. gada, un, lai arī nav noteiktu kritēriju, kas ļautu noteikt, vai tie ir augsti vai zemi rādītāji, tomēr tie liecina, ka salīdzinoši liela daļa šīs vecuma grupas jauniešu savu brīvo laiku regulāri pavada kopā ar vecākiem, bet paralēli ir liela daļa jauniešu, kuri nepavada brīvo laiku kopā ar vecākiem, tādējādi šajās ģimenēs veidojas formālas un epizodiskas attiecības. Jauniešiem trūkst iespēju apgūst emocionāli tuvu attiecību veidošanās modeli drošā un konstruktīvā vidē. Tā kā jaunieši nav kopā ar vecākiem, tad mazinās viņu iespēja kontrolēt bērnu rīcību, tai skaitā apreibinošo vielu lietošanu, kas tiek izmantota kā attiecību veidošanas sastāvdaļa

Runājot par atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanas un atkarību veidošanās riskiem, ļoti nozīmīgs faktors ir **vecāku attieksme pret šo vielu lietošanu**, vecāku pašu paradumi un sniegtais piemērs. Jo īpaši tas attiecas uz smēķēšanu un alkohola lietošanu. Nereti jaunieši ar alkohola lietošanu vispirms sastopas vecāku ģimenē un vecāki paši piedāvā bērnam „pamēģināt” kādu alkoholisku dzērienu, pamatojot, ka „labāk, lai jaunieši pamēģina mājās, vecāku uzraudzībā”.

Savās mājās alkoholu kaut dažas reizes lietojusi lielākā daļa aptaujāto jauniešu. To, ka nekad savās mājās nav lietojuši alkoholu, apgalvo tikai 37% jauniešu (salīdzinājumā ar iepriekšējiem pētījuma posmiem šo jauniešu daļa ir vēl vairāk samazinājusies). Līdzīgi kā iepriekš – 43% mājās to darījuši reti. Lai arī aptuveni puse aptaujāto jauniešu šajā vecumā jau ir lietojusi alkoholu kopā ar vecākiem, tomēr šajā jautājumā vērojamas diezgan būtiskas izmaiņas pozitīvā virzienā. Palielinājusies to jauniešu daļa, kuri atzīst, ka vecāki vai nu nelieto alkoholu, vai vismaz nekad nav piedāvājuši jauniešiem to „pagaršot”.

Vecāku attieksmi pret jauniešu rīcību raksturo atbildes uz jautājumu, kāda būtu vecāku reakcija, ja viņu bērns smēķētu cigaretes, piedzertos vai smēķētu marihuānu/hašišu. Kopumā jauniešu vērtējums par šajā jautājumā saglabājas līdzīgs kopš 2006. gada. Salīdzinājumā ar 2008. gada rezultātiem vecāku attieksme pret piedzeršanos un smēķēšanu kļuvusi pat nedaudz stingrāka, lai gan atšķirības nav statistiski nozīmīgas. Līdzīgi kā iepriekš, vislielākajā mērā vecākiem būtu iebildumi pret marihuānas vai hašiša smēķēšanu – 96%. To, ka sabiedrībā valda samērā toleranta attieksme pret alkohola lietošanu, apliecina fakts, ka, pēc jauniešu atzinuma, vecāki biežāk būtu pilnībā pret bērna smēķēšanas paradumiem nekā pret piedzeršanos. Arī šis atbilžu sadalījums būtiski neatšķiras no iepriekšējos posmos iegūtajiem rezultātiem. Turklāt 2010. gada aptaujā vērtējumam tika piedāvāts papildu kritērijs – vecāku attieksmes raksturojums gadījumos, kad jaunieši būtu viegli iereibis. Šajā gadījumā, pēc jauniešu uzskatiem, tikai 39% vecāku pret to izturētos ļoti stingri. Nemainīgs paliek secinājums, ka alkohola lietošana, īpaši svētkos un izklaides pasākumos, ir tik dziļi

iesakņojusies mūsu sabiedrībā, ka tā netiek uzskatīta par īpašu problēmu. Joprojām liela daļa 14–16 gadu vecu jauniešu ir lietojusi alkoholu kopā ar vecākiem, vai arī vecāki nav īpaši lieguši to darīt.

Ģimenes faktoru ietekme uz alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu

Regresijas modeļu aprēķini liecina, ka legālo atkarību izraisošo vielu lietošanu – gan smēķēšanu (sk. 3.7. tabulu), gan riskantu dzeršanu – pārmērīgu alkohola lietošanu (sk. 2.8. tabulu) ietekmē līdzīgi faktori. Viens no skaidrojumiem varētu būt tas, ka vecāki pret alkohola lietošanu un smēķēšanu tomēr izturas daudz iecietīgāk nekā pret narkotiku lietošanu. Otrkārt, paši vecāki bieži vien rāda piemēru, smēķējot un lietojot alkoholu kā svētkos, tā ikdienā, pieļaujot vai pat piedāvājot pusaudzīm iedzert.

Iespēju, ka jauniešis būs pārmērīgi lietojis alkoholu (lietojis alkoholu pēdējā mēneša laikā, vairāk nekā 40 reizi savas dzīves laikā vai piedzēries pēdējā mēneša laikā), kā arī regulāru smēķēšanu ļoti nozīmīgi ietekmē brāļu vai māsu smēķēšanas paradumi. Protams, alkohola lietošanu nevar tiešā veidā skaidrot ar brāļu vai māsu smēķēšanas paradumiem, bet smēķēšanas gadījumā tā ir tieša pieredze, kuru jauniešis gūst ģimenē, vislielākā mērā ietekmējoties no savu vienaudžu – brāļu vai māsu ieradumiem. Alkohola lietošanas gadījumā šī ietekme, iespējams, ir pastarpināta. Tā kā smēķēšana cieši korelē ar alkohola lietošanas paradumiem, tad fakts, ka brālis vai māsa regulāri smēķē, ar lielu varbūtības pakāpi nozīmē, ka viņi lieto arī alkoholu. Šajā gadījumā viennozīmīgi notiek mijiedarbība un jauniešu savstarpēja ietekmēšanās.

Varbūtību, ka jauniešis būs pārmērīgi lietojis alkoholu vai smēķēs, ietekmē vecāku toleranta attieksme pret alkohola lietošanu, smēķēšanu un marihuānas smēķēšanu. Dati liecina, ka, jo vecākiem ir nosodošāka attieksme pret šiem ieradumiem, t.i., ja jaunieši uzskata, ka, uzzinot par viņu kaitīgajiem ieradumiem, vecāki izturētos ļoti nosodoši, jo mazāka iespējamība, ka jauniešis būs pārmērīgi lietojis alkoholu. Iepriekš minēto apliecina arī tāda faktora būtiska ietekme uz piedzeršanās faktu kā alkohola lietošana respondenta mājās un vecāku rīcība, piedāvājot jauniešim alkoholu vai kopā ar viņu iedzert.

Savukārt kā aizsargājoši faktori alkohola lietošanas gadījumā darbojas – vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām, bērna draugu un viņu vecāku pazīšana un kontaktēšanās ar tiem. Lai arī alkohola lietošanas gadījumā, līdzīgi tam, kā tas ir arī ar citu vielu lietošanu, šīs aptaujas dati neuzrāda būtisku vecāku kontroles ietekmi uz atturēšanos no lietošanas, tomēr iepriekšminētie rezultāti liecina, ka alkohola lietošana, piedzeršanās mazāk iespējama ģimenēs, kur vecāki ir vairāk informēti par jaunieša gaitām brīvajā laikā un viņa draugiem.

Visos gadījumos alkohola lietošana un piedzeršanās būtiski saistīta ar vecāku demonstrēto piemēru, ar to, ka vecāki paši piedāvājuši bērniem pamēģināt alkoholu, iespējams, lietojuši to kopā ar bērnu, un pieļauj to, ka alkohols tiek lietots viņu mājās. Nereti vecāku vidū valda uzskats, ka alkohola lietošana mājās kopā ar vecākiem nav īsta alkohola lietošana tai skaitā piedzeršanās un nepiedzeršanās, tomēr tiek aizmirsts, ka alkohola lietošanas, t.s., atkarības radīto sekū risku paaugstina lietošanas fakts, nevis lietošanas apstākļi. Alkohola lietošana ģimenes vidē iezīmē vēl vienu bīstamu tendenci, proti, jaunieši ģimenē neapgūst emocionāli ciešo attiecību veidošanu un uzturēšanu bez alkohola palīdzības. Savukārt, veidojot pirmās emocionāli ciešās/intīmās attiecības ārpus ģimenes, alkohols tiek uztverts kā neatņemama un būtiska attiecību sastāvdaļa. Tā integrācija jaunajās attiecībās, iespējams, notiek arī tādēļ, ka vielu lietošanas uzvedības patērnū ir vieglāk apgūt nekā saskarsmes prasmes, kuras arīdzan nereti nav tik vienkārši novērojamas un analizējamas, lai pēc tam pārņemtu savā ikdienas pieredzē.

Salīdzinājumā ar iepriekšējiem pētījuma posmiem pieaugusi ticības kā aizsargfaktora loma. Dažādos alkohola lietošanas mērijumos tas, ka jaunietis audzināts ticīgā ģimenē vai arī pats ir ticīgs, nozīmīgi paaugstina iespējamību, ka viņš nepiederēs to jauniešu grupai, kuriem ir paradums pārmērīgi lietot alkoholu, piedzerties.

Līdzīgi pieaugusi arī tāda faktora aizsargājošā loma kā vecāku un bērnu kopīgi pavadītais laiks. Jo lielāka iespēja, ka jaunietis brīvdienas un arī darbdienū vakarus pavada kopā ar vecākiem, jo mazāka iespēja, ka tas mēdz riskanti lietot alkoholu, piedzerties.

Salīdzinot ietekmi uz dažādiem alkohola lietošanas paradumiem, neviennozīmīga saistība pastāv starp alkohola lietošanu un jaunieša vecāku izglītības ietekmi. Šo faktoru saistība, iespējams, skaidrojama caur ģimenes kultūras un sociālo kapitālu. Iespējams, ka ģimenes, kurās vecākiem ir zemāks izglītības līmenis, atrodas sociālās atstumtības riska grupā. Pastāv lielāka iespēja, ka šīs grupas ietvaros ir lielāka daļa arī sociāli nelabvēlīgu ģimeņu, kas savukārt paaugstina risku, ka jaunietis būs pārmērīgi lietojis alkoholu.

Aptaujas gaitā noskaidrojot, vai kāds no ģimenes locekļiem ir pārrunājis jautājumus par dažādu atkarību izraisošo vielu lietošanu, pārbaudei tika izvirzīts pētniecisks jautājums par to, kāda saistība pastāv starp jauniešu informētību un vielu lietošanas gadījumiem. Iegūtie rezultāti apliecina, ka pārrunas par šiem jautājumiem statistiski nozīmīgā līmenī saistītas ar pārmērīgas alkohola lietošanas faktu. Bet šīs sakarības ir ar pretēju zīmi – tātd tas, ka kāds no ģimenes locekļiem ir runājis ar jaunieti par šīm problēmām, paaugstina iespēju, ka šis jaunietis ir pārmērīgi lietojis alkoholu. Diemžēl iegūtie rezultāti neļauj precīzi noteikt, kāda virziena savstarpējā saikne darbojas. Lai gan maz ticams, ka no tā, ka vecāki vairāk un biežāk runās ar jaunieti, palielinās iespējamība, ka jaunietis būs lietojis kādu no vielām. Acīmredzot šajā gadījumā darbojas pretējā saite: ja jaunietis mēdz lietot alkoholu – ir bijis vienu vai vairākas reizes piedzēries, vecāki par to mēdz runāt vai vismaz atsevišķos gadījumos ir to

pārrunājuši ar jauniem. Pārrunas vairāk tiek izmantotas kā seku mazināšanas – audzināšanas metode, nevis kā profilakses metode.

3.7. tabula. Faktoru saistība ar dažādiem alkohola lietošanas paradumiem

	Piedzeršanās pēdējā mēneša laikā		Alkohola lietošana biežāk nekā 40 reižu dzīves laikā		Alkohola lietošana pēdējā mēneša laikā	
	Regresijas B vērtības	Exp (B)	Regresijas B vērtības	Exp (B)	Regresijas B vērtības	Exp (B)
Saikne ar bērna draugiem un viņu vecākiem	-,175	,839	-,269	,764	-,245	,783
Vecāku informētība par jaunieša brīvā laika gaitām	-,428	,652	-,427	,652	-,469	,626
Reakcija uz bērna riska uzvedību	-,280	,756	-,388	,678	-,408	,665
Ticīgums vecāku ģimenē	-,211	,810	-,169	,844	-,194	,824
Vecāki piedāvājuši, lieto alkoholu vecāku mājās	-,440	,644	-,830	,436	-1,166	,312
Ģimene un kopīga brīvā laika pavadīšana	-,431	,650	-,458	,632	-,430	,650
Tēvs ir pārrunājis jautājumus par atkarību izraisošo vielu lietošanu	,327	1,387	,277	1,320		
Brāļi vai māsa ir runājuši par atkarību izraisošo vielu lietošanu	,318	1,374				
Vecvecāki vai kāds cits ģimenes loceklis ir runājis par atkarību izraisošo vielu lietošanu			,426	1,531	,293	1,340
Neviens no ģimenes locekļiem nav runājis par atkarību izraisošo vielu lietošanu					-,495	,609
Brālis/māsa regulāri smēķē	,414	1,512	,536	1,709	,415	1,514
Mātei pamatizglītība					,702	2,017
Mātei vidējā izglītība					-,283	,754
Tēvam pamatizglītība					-1,135	,321
Tēvam vidējā izglītība					,201	1,222

Piezīme: tabulā attēloti tikai faktori, kuriem ir statistiski nozīmīga ietekme uz alkohola lietošanas dažādiem veidiem (Sig. regresiju analizē < 0,05)

Visbūtiskāko saistību **ar regulāru smēķēšanu** demonstrē tēva/mātes un brāļa/māsa smēķēšanas paradumi. Jau iepriekš minēts, ka regulāras smēķēšanas varbūtību ļoti nozīmīgi paaugstina brāļu vai māsu smēķēšanas paradumi un, protams, vecāku – gan tēva, gan mātes smēķēšana. Tas nav pārsteidzoši, jo tā ir tieša pieredze, kuru jauniešs gūst ģimenē, visaugstākā mērā ietekmējoties no tās.

Līdzīgi kā alkohola pārmērīgas lietošanas gadījumā, arī regulāru smēķēšanu ietekmē vecāku informētība par jaunieša brīvā laika gaitām, saikne ar bērna draugu vecākiem (kas nodrošina arī zināmas kontroles iespējas). Tikpat nozīmīgi ar regulāru smēķēšanu saistīta vecāku attieksme pret bērna riska uzvedību, bērna un vecāku kopīgi pavadītais laiks. Līdzīgi kā alkohola lietošanas gadījumā, pastāv pozitīva korelācija starp to, vai kāds no ģimenes locekļiem ir pārrunājis vielu lietošanas jautājumus, un pašu lietošanu, kā arī vecāku izglītības līmeni. Abu šo faktoru iespējamais skaidrojums sniegts jau iepriekš. Regulāra smēķēšana saistīta ar ģimenes materiālo stāvokli un vecāku izglītību.

Alkohola pārmērīgu lietošanu un regulāru smēķēšanu būtiski neietekmē vecāku un bērnu savstarpējās attiecības un kontrole pār bērna gaitām. Nepastāv saistība ar vecāku nodarbinātības veidu un bērna smēķēšanas paradumiem.

3.8. tabula. Faktoru saistība ar regulāru smēķēšanu

	Regresijas B vērtības	Exp (B)
Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz smēķēšanu (Sig. Regresiju analizē <0,05)		
Ģimenes materiālās labklājības vērtējums	,154	1,166
Vecāku informētība par jaunieša brīvā laika gaitām	-,291	,747
Reakcija uz bērna riskanto uzvedību	-,461	,630
Ticīgums vecāku ģimenē	-,112	,894
Vecāki piedāvājuši, lieto alkoholu vecāku mājās	-,544	,581
Ģimene un kopīga brīvā laika pavadīšana	-,790	,454
Brāļi vai māsas ir runājuši par atkarību izraisošo vielu lietošanu	,322	1,380
Vecvecāki vai kāds cits ģimenes loceklis ir runājis par atkarību izraisošo vielu lietošanu	,326	1,385
Tēvs regulāri smēķē	,274	1,315
Māte regulāri smēķē	,358	1,431
Brālis/māsa regulāri smēķē	,580	1,787

Datu analīze apliecina, ka starp tiem jauniešiem, kuri pamēģinājuši vai **lieto MIN** grupas atkarību izraisošās vielas, un tiem, kas to nekad nav darījuši, pastāv atšķirības atkarībā no ģimenes attiecībām, savstarpējās uzticēšanās, audzināšanas principiem un psihoaktīvo vielu lietošanas paradumiem ģimenē. Statistiski nozīmīgas atšķirības starp šo vielu izmēģinātājiem/lietotājiem un pārējiem jauniešiem bija sešās faktoru grupās un atsevišķās vecāku ģimeni raksturojošās pazīmēs.

Gan 2006. gadā, gan 2008. gadā narkotiku lietošanu ietekmējošo faktoru analīze tika veikta attiecībā uz MIN grupas vielām, kurās bez nelegālajām narkotikām tika iekļauti arī medikamenti, kas tiek lietoti apreibināšanās nolūkā, un inhalanti. Salīdzināmības labad arī 2010. gada datu analīze tika veikta attiecībā uz šo pašu pazīmi. Bet vienlaikus atsevišķs modelis tika aprēķināts attiecībā uz nelegālo narkotiku lietošanu (izslēdzot inhalantus un medikamentus).

Ģimenes saites, attiecības starp bērniem un vecākiem ir statistiski nozīmīgs faktors, kas saistīts ar MIN grupas vielu pamēģināšanu vai lietošanu.

Kā aizsargājošs faktors darbojas brīvā laika pavadīšana kopā ar vecākiem. Iespējamību, ka jauniešis būs pamēģinājis MIN grupas atkarību izraisošās vielas, mazina fakts, ka bērns mēdz brīvo laiku darbdienās un nedēļas nogalēs pavadīt kopā ar vecākiem. Vielu pamēģināšanas vai lietošanas risku mazina arī vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām. Tā vienlaicīgi raksturīga ciešām ģimenes attiecībām, jo ietver vecāku informētību par sava bērna gaitām vakaros. Vecāku informētība par to, ar ko bērns parasti ir kopā un kur pavada vakarus,

draugu pazišana, kas noteikti saistīta ar savstarpējo uzticēšanos un līdz ar to arī ar kontroles iespējām, mazina risku, ka jauniešs būs pamēģinājis vai lietojis MIN grupas vielas.

Būtisks faktors ir vecāku attieksme pret bērna riska uzvedību vielu lietošanas jomā. Lai arī nav daudz tādu ģimeņu, kurās vecāki atbalstītu bērna smēķēšanu, alkohola vai vēl jo vairāk – marihuānas lietošanu, tomēr arī vecāku vienaldzīga un neieinteresēta attieksme pret bērna rīcību ir vērā ņemams riska faktors. Iespēja, ka jauniešs pamēģinās vai lietojis MIN grupas vielas, t.sk. nelegālās narkotikas, ir lielāka tajās ģimenēs, kurās, pēc jaunieša vērtējuma, vecākiem būtu vienlīga, ja tie uzzinātu, ka viņu bērns smēķē cigaretes, marihuānu/hašišu vai lieto alkoholu.

Ar iepriekšējo cieši saistīts faktors, kas nozīmīgi ietekmē atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas iespēju, ir vecāku toleranta attieksme pret alkohola lietošanu. Fakts, ka vecāki pieļauj alkohola lietošanu mājās un paši piedāvā vai kopā ar bērnu iemalko alkoholiskos dzērienus, palielina varbūtību, ka jauniešs jutīsies brīvāk, pamēģinot vai lietojot MIN grupas atkarību izraisošās vielas.

Kaitīgos ieradumus ģimenē šajā aptaujā raksturo tikai smēķēšanas paradumi, kuri kā atsevišķa pazīme tika iekļauti regresijas analizē. Interesanti atzīmēt, ka iespēju jauniešim būt pamēģinājušam vai lietojušam MIN grupas vielas palielina fakts, ka regulāri smēķē aptaujātā jaunieša tēvs vai māte. Bet māsas vai brāļa smēķēšanas ieradums šajā gadījumā nozīmīgi korelē ar nelegālo narkotiku pamēģināšanu vai lietošanu. Ja ģimenē smēķē māsa vai brālis, pastāv nozīmīgi paaugstināts risks, ka respondents ne tikai smēķēs vai lietojis alkoholu, bet arī būs lietojis narkotikas. Iespējams, šī sakarība ir pastarpināta, jo brāļu vai māsu smēķēšana liecina par šo ieradumu klātesamību ģimenē un, iespējams, to, ka ģimenē tas tiek pieļauts. Turklāt vairākumā gadījumu brāļi un māsas ir arī jaunieša vienaudži. Kā tieksme, tā arī vienaudžu faktora ietekme var paaugstināt nelegālo vielu pamēģināšanas risku.

Cits faktors, kas paaugstina MIN grupas vielu lietošanas varbūtību, ir ģimenes materiālā labklājība. Iespēja, ka jauniešs būs pamēģinājis kādu no šīm vielām, ir augstāka tajās ģimenēs, kurās ir salīdzinoši zemāks materiālās labklājības līmenis. Šis secinājums atšķiras no iepriekšējos gados novērotā.

Interesanti, ka, pamatojoties uz jaunākajiem datiem, analīzes rezultāti demonstrē, ka pastāv statistiski nozīmīga saistība starp vecāku ģimenes statusu un bērna uzvedību. Visos gadījumos, kad jauniešs ir audzis bez vecākiem, nepilnā ģimenē vai ar kādu no audžuvecākiem, ir paaugstināta varbūtība, ka viņš būs pamēģinājis vai lietojis MIN grupas vielas. Atsevišķi aplūkojot tikai nelegālās vielas, šo faktoru ietekme vairs nav statistiski nozīmīga.

Līdzīgi kā gadījumā ar alkohola lietošanu un smēķēšanu, novērojama būtiska sakarība starp ģimenes locekļu pārrunām ar jauniešu un narkotiku lietošanu. Domājams, arī šajā gadījumā sarunas un skaidrojumi, varbūt arī strīdi, notiek gadījumos, kad jaunieši jau ir pamēģinājuši vai lieto narkotikas, t.sk. arī medikamentus, inhalantus.

Narkotisko vielu pamēģināšanā un lietošanā līdzšinējos pētījuma posmos netika konstatēta īpaša saistība starp vecāku izglītību un nodarbinātību un jauniešu paradumiem vielu lietošanā. Pēdējā posma datu analīze liecina, ka pastāv zināma saistība starp mātes nodarbinātību, tēva izglītības līmeni un narkotiku pamēģināšanu. Jaunieši, kuru māte uz pilnu slodzi nodarbināta ārpus mājas, kā arī jaunieši, kuru tēvam ir zemāks izglītības līmenis, ar lielāku varbūtību būs pamēģinājuši vai lieto MIN grupas vielas, bet ne nelegālās narkotikas. Iespējams, ka jauniešiem, kuri nāk no ģimenēm ar zemāku statusu (vismaz izglītības ziņā), raksturīgāka tendence izmēģināt vai lietot vienkāršākus apreibināšanās līdzekļus, kā, piemēram, inhalantus. Savukārt bērni no vidēja statusa (skatoties pēc izglītības kritērija) ģimenēm salīdzinājumā ar pārējām ģimenēm ir mazāk tendēti uz MIN grupas, t.sk. nelegālo narkotiku pamēģināšanu vai lietošanu.

Atšķirībā no 2006. gada datiem, šoreiz rezultāti neapliecina, ka pastāvētu nozīmīga saistība starp disciplīnu, vecāku stingru kontroli un MIN atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu vai lietošanu. Kopumā tas liecina, ka šo faktoru ietekme, iespējams, nav tik stabila un viennozīmīgi traktējama.

3.9. tabula. Ģimenes faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu un nelegālo narkotiku pamēģināšanu

	MIN grupas vielas		Nelegālās narkotikas	
	Regresijas B vērtības	Exp (B)	Regresijas B vērtības	Exp (B)
Ģimenes materiālās labklājības vērtējums	-,100	,905	-	-
Saikne ar bērna draugiem un viņu vecākiem	-,099	,905	-	-
Vecāku informētība par jauniešu brīvā laika gaitām	-,385	,681	-,459	,632
Reakcija uz bērna riskanto uzvedību	-,341	,711	-,416	,659
Vecāki piedāvājuši, lieto alkoholu vecāku mājās	-,359	,699	-,313	,731
Ģimene un kopīga brīvā laika pavadīšana	-,316	,729	-,432	,649
Tēvs ir pārrunājis jautājumus par atkarību izraisošo vielu lietošanu	,216	1,241	,353	1,423
Brāļi vai māsa ir runājuši par atkarību izraisošo vielu lietošanu	,278	1,321	,320	1,377
Mātes darbs ārpus mājas	,259	1,296	,294	1,342
Tēvs regulāri smēķē	,208	1,231	,272	1,313
Māte regulāri smēķē	,364	1,439	,284	1,328
Brālis/māsa regulāri smēķē			,358	1,430
Dzīvo bez vecākiem	,111	1,117	-	-
Dzīvo nepilnā ģimenē	,110	1,117	-	-
Dzīvo ar māti/tēvu un audžumāti/ audžutēvu	,498	1,645	-	-
Tēva pamatizglītība	,218	1,244	-,606	,546
Tēvam ir vidējā izglītība	-,237	,789	-,296	,744

Piezīme: tabulā attēloti tikai faktori, kuriem ir statistiski nozīmīga ietekme uz MIN grupas vielu un nelegālo narkotiku pamēģināšanu un lietošanu (Sig. regresiju analizē <0,05)

3.5. Vides faktori

Viena no jomām, kurā tiek analizēti atkarību izraisošo vielu lietošanu ietekmējošie faktori, ir jaunieša dzīves vide. Šajā pētījumā to raksturo tādi indikatori, kā drošība dzīvesvietas apkaimē un pilsētas centrā, kur jaunieši bieži mēdz uzturēties savā brīvajā laikā, sociālo sakaru pieejamība dzīvesvietā, saikne un attiecības ar kaimiņiem un apkārtnes vienaudžiem, uzticēšanās dažādām institūcijām.

Drošību dzīvesvietā sekmē ne vien tas, ka jaunietis ir fiziski neapdraudēts, bet arī paša jaunieša priekšstati par drošību – individuālās īpašības, rīcības prakse un ārējie strukturālie apstākļi, no kā atkarīga indivīda drošumspēja jeb spēja nezaudēt drošības sajūtu. Visbiežāk drošības sajūtu stiprina tas, ka cilvēki pazīst apkārtnes iedzīvotājus un paļaujas uz kopienas pārstāvju un valsts institūciju rīcību draudu apstākļos. Uzticība institūcijām pastarpināti raksturo piederības sajūtu un identitāti nacionālā līmenī, kas savukārt nosaka to, kā jaunietis jūtas savā valstī.

Savukārt pavisam cita līmeņa vides faktors ir psihoaktīvo vielu reklāma. Tas ir ārējās vides faktors, kam ir tieša, nepastarpināta saistība ar jaunieša attieksmes veidošanu, iespējams, arī vielu lietošanas paradumiem. 2008. gada aptaujā vides ietekmes mērījumos tika iekļauts plašs jautājumu loks par atkarības vielu reklāmu. Lai arī dati liecināja, ka reklāma nenoliedzami ietekmē jaunieša rīcību izvēles situācijās (Koroļeva, Mieriņa, Sniķere, Trapencieris 2009), tomēr 2010. gada aptaujā šo jautājumu bloks tika ievērojami samazināts, anketas pamatmoduli papildinot ar jautājumiem, kas vērsti uz atkarību profilakses ietekmes novērtējumu.

Kopumā visi iepriekš minētie indikatori raksturo ļoti atšķirīgas vides šķautnes, varbūt tādēļ visos pētījuma etapos vides faktoru iedarbības kopumā ir visvājākā.

Viens no vides faktoriem, kas saistīts ar jaunieša piederības apziņu, identitāti un līdz ar to arī ar drošību plašākā aspektā, ir tas, cik lielā mērā indivīds uzticas valsts institūcijām, varai (tai skaitā policijai un tiesai). Ja uzticība šīm institūcijām ir zema, jaunieši tās arī nerespektē, neuzskata to darbību par svarīgu, likumus (arī tos, kas regulē atkarības vielu lietošanu) – par pamatotiem un neapšaubāmiem. Attieksme pret likumdevēju un tiesu varu var būtiski ietekmēt nelegālo vielu pamēģināšanu un lietošanu.

Aplūkojot datus, var secināt, ka jauniešu **uzticēšanās** valsts institūcijām un baznīcai kopumā ir mazinājusies, t.i., mazinājies to respondentu skaits, kas snieguši atbildes „drīzāk uzticos” un „visā pilnībā uzticos”. Uzticības kritums gan lielākajā daļā gadījumu nav statistiski nozīmīgs, izņemot uzticēšanos valdībai un Saeimai, kur uzticēšanās samazinājusies vairāk nekā divas reizes. Acīmredzot krīze ekonomikā un sociālo problēmu saasināšanās nozīmīgi ietekmējusi jau tā zemo uzticības līmeni valdībai un Saeimai. 2010. gadā tikai 9% jauniešu

pauduši uzticību valdībai un Saeimai. Līdzīgi kā iepriekšējos gados, arī šobrīd jaunieši visvairāk uzticas veselības aprūpes iestādēm (turklāt šī uzticēšanās ir pat nozīmīgi pieaugusi no 68% 2008. gadā līdz 77% šobrīd) un skolai (68%). Tieši tāpat kā 2008. gadā, puse (50%) jauniešu uzticas tiesai, mazāk nekā puse – baznīcai (46%), plašsaziņas līdzekļiem (44%) un policijai (46%).

Drošības sajūtas vērtējumam ir divi aspekti. No vienas puses, to nosaka reālā situācijā dažādos Rīgas mikrorajonos. Nešaubīgi mikrorajonā, kur ir nelabvēlīgāka kriminālā situācija, zemāks iedzīvotāju dzīves līmenis, palielinās jaunieša nedrošības sajūta. Savukārt iespējams, ka jaunieši, kuri paši vairāk tendēti uz deviantu uzvedību, alkohola un narkotiku lietošanu, mazina iedzīvotāju drošību noteiktā rajonā, bet paši šajā vidē jūtas labi. Drošības sajūtas raksturojumā kopš 2006. gada aptaujas būtiskas izmaiņas nav novērojamas. Lielākā daļa aptaujāto jauniešu (82%) norādījuši, ka vakaros savas dzīvesvietas tuvumā jūtas droši. Apdraudētāki jaunieši jūtas, atrodoties pilsētas centrā, un kopumā vairāk nekā trešā daļa – 39% jauniešu nejūtas īsti komfortabli, pavadot vakaru pilsētas centrā. Turklāt salīdzinājumā ar 2006. gadu situācija šajā ziņā ir pasliktinājusies. Statistiski nozīmīgas atšķirības drošības vērtējumā atkarīgas no respondenta dzimuma. Ievērojami drošāk gan savas dzīvesvietas tuvumā, gan pilsētas centrā jūtas zēni.

Kā liecina iepriekšējo pētījuma posmu dati, jaunieša uzvedību un rīcību saistībā ar atkarību izraisošo vielu lietošanu ietekmē arī tas, cik **labi viņš jūtas savā dzīvesvietā, skolā**. Ierastās vides un skolas maiņa var būt psiholoģiska diskomforta, neapmierinātības cēlonis, kas savukārt var ietekmēt pievēršanos atkarību izraisošo vielu lietošanai. Protams, saikne var būt arī pretēja. Šo vielu lietošana un devianta uzvedība var būt cēlonis skolas un vides maiņai.

Pēdējo 12 mēnešu laikā dzīvesvietu ir mainījuši 13% jauniešu, bet skolu mainījuši 15% jauniešu. Tāpat kā iepriekšējos gados, skolu biežāk mainījuši 10. klases skolēni, kas likumsakarīgi saistīts ar iestāšanos vidusskolā.

Ja skola atrodas tālu no mājām un klasesbiedri nedzīvo tuvumā, jaunieši daudz vairāk laika mēdz pavadīt ar draugiem ārpus skolas vai ar **apkārtnes jauniešiem**. Kontakti un brīvā laika pavadīšana kopā ar dzīvesvietas apkārtnes jauniešiem var būt viens no atkarības vielu lietošanas riska vai aizsargājošiem faktoriem. Kontaktu tīklus var raksturot divos virzienos: kāds ir kontaktu plašums (cik plašs ir paziņu loks), un kāds ir to stiprums, ciešums (cik laba, tuva ir šī pazišanās).

Vairāk nekā puse (52%) jauniešu pēc izskata pazīst lielāko daļu vai gandrīz visus no savas apkārtnes vienaudžiem. 35% respondentu ir arī ciešāka saikne ar apkārtnes jauniešiem, jo lielāko daļu vienaudžu tie zina arī pēc vārda. Savukārt ceturtdaļa (25%) kontaktējas ar vienaudžiem vēl ciešāk, jo ir sarunājušies ar lielāko daļu no tiem. Plaši sociālo kontaktu tīkli var sniegt atbalstu un palīdzību pusaudzim, kad viņam tā nepieciešama, taču vienlaikus

palielina risku, ka starp paziņām būs kāds, kurš pamudinās uz atkarību izraisošo vielu lietošanu. Vēl jo vairāk tādēļ, ka ar apkārtnes vienaudžiem kopā visbiežāk tiek pavadīts tieši brīvais laiks ārpus skolas un mācībām. Tādējādi dzīvesvietas apkārtnes jauniešu vidū valdošās normas un paradumi, iespējams, vēl vairāk nekā citu vienaudžu paradumi var ietekmēt atkarību izraisošo vielu lietošanu vai atturēšanos to darīt.

Jo plašāki un ciešāki ir respondenta kontakti ar apkārtnes vienaudžiem, jo drošāk un komfortablāk jaunieši jūtas savas dzīvesvietas tuvumā. Par to liecina sakarība starp kontaktu plašumu, ciešumu un drošības sajūtu mājas apkārtnē. Salīdzinājumā ar jauniešiem, kas nepazīst nevienu vai gandrīz nevienu no apkārtnes jauniešiem, tie jaunieši, kuri pazīst lielāko daļu vai visus, savā dzīvesvietas apkārtnē jūtas divas reizes drošāk. Lai gan vēlreiz jāuzsver, ka šie kontakti var būt kā lietderīgi un pozitīvi, tā arī tikpat lielā mērā jaunieša riskanto uzvedību un psihoaktīvo vielu lietošanu ietekmējoši.

Jauniešu uzvedību dzīvesvietas tuvumā var ietekmēt ne tikai vecāku kontrole, bet arī kaimiņu uzraudzība un pilsoniskā aktivitāte, kas tik ļoti populāra Rietumu valstīs (t.s. *neighborhood watch*). Kā liecina aptaujas dati, pieaugušo modrība un pilsoniskā aktivitāte visvairāk balstīta personiskajās interesēs. 70% kaimiņu, pēc jaunieša domām, iejauktos situācijās, ja kāds svešinieks censtos ielauzties apkārtnē dzīvojošo cilvēku mašīnā vai dzīvoklī. 60% mēģinātu novērst apkārtējo māju sienu apgleznošanu, bet 56%, domājams, iejauktos situācijas risināšanā, ja durvju priekšā būtu izcēlies kautiņš. Ievērojami mazāk kaimiņu mēģinātu iejaukties gadījumos, kad jaunieši atklāti nerespēktētu pieaugušos. Bet pavisam neliela daļa kaimiņu, iespējams, mēģinātu ietekmēt jauniešu skolas „bastrošanas” vai klaiņošanas gadījumos. Protams, šo attieksmi nevar skaidrot tikai ar pieaugušo mazāku ieinteresētību. Skolas „bastrošana”, klaiņošana ir ne tikai individuālāka parādība, bet arī neiesaistītām personām daudz grūtāk novērojama un fiksējama. Tikai labu un ciešu kaimiņattiecību gadījumos iespējams sagaidīt augstāku pilsoniskās aktivitātes līmeni.

Vides faktoru ietekmes uz tabakas un alkohola lietošanu analīze

Tāpat kā tas tika novērots iepriekšējos pētījuma posmos (Koroļeva, Mieriņa, Sniķere, Trapencieris 2009), arī 2010. gada aptaujas datu analīze liecina, ka kopumā vides faktoriem ir salīdzinoši vismazākā tiešā saistība ar atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu un lietošanu. Vienlaikus, šīs jomas ietvaros salīdzinot rezultātus pa dažādām vielu grupām, vides faktori spēcīgāk ietekmē legālo vielu – alkohola pārmērīgu lietošanu un regulāru smēķēšanu, nekā MIN grupas vielu lietošanu.

Regulāra smēķēšana un kaitīga vai bīstama alkohola lietošana statistiski nozīmīgā līmenī saistīta ar vairākiem vides faktoriem: ciešas saites ar apkārtnes vienaudžiem; drošības sajūta vakaros mājas tuvumā un pilsētā; kaimiņu pilsoniskā aktivitāte; neuzticēšanās skolai,

veselības aprūpei un valsts varas institūcijām; dzīvesvietas, mikrorajona un/vai skolas maiņa; uzticēšanās baznīcai un attieksme pret alkohola reklāmu.

Alkohola pārmērīgas lietošanas gadījumā papildu ietekme ir vēl šādiem faktoriem: plašsaziņas līdzekļu netiešā reklāma (filmās, uzvedumos utt. redzētais); neuzticēšanās jaunatnes organizācijām un masu informācijas līdzekļiem.

Būtiskākais no vides faktoriem, kas saistīts ar **regulāru smēķēšanu un riskantu alkohola lietošanu**, ir ciešas saites ar apkārtnes vienaudžiem un drošība dzīvesvietas apkārtnē. Kā jau tas iepriekš aprakstīts, pastāv saistība starp pašiem šiem faktoriem. Jaunieši, kas uztur attiecības un acīmredzot biežāk pavada laiku kopā ar savas apkārtnes vienaudžiem, jūtas drošāk kā savā rajonā, tā arī centrā, un tie ir jaunieši, kuri jau kļuvuši par regulāriem smēķētājiem un pārmērīgi lieto alkoholu. Tā kā pastāv liela iespēja, ka dzīvesvietas tuvumā kopā ar apkārtnes vienaudžiem jaunieši pavada tieši brīvo laiku, tad šī korelācija nav pārsteidzoša, jo alkohola lietošana un smēķēšana ir nozīmīga socializēšanās komponente. Dati gan neļauj konstatēt šo sakarību virzienu un viennozīmīgi secināt, vai jaunieši, kas ir aktīvāki, ekstravertāki un vieglāk iepazīstas, ir arī vairāk tendēti uz riskantu uzvedību, vai arī alkohola lietošana veicina kontaktus, iepazīšanos, ceļ pašapziņu un rada drošuma sajūtu kā dzīvesvietas apkārtnē, tā arī pilsētas centrā, kas Rīgā jauniešiem nozīmē arī izklaides un atpūtas vietu. Šeit ļoti būtisks moments ir tas, kādā mikrorajonā, varbūt pat – kādā mājā respondents dzīvo, kādi jaunieši sastopami dzīvesvietas tuvumā.

Turklāt jāņem vērā, ka drošāk jebkurā vietā jūtas puīši un vienlaikus jebkuru atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas/lietošanas risks tiem ir augstāks nekā meitenēm. Tādēļ iespējams, ka aplūkoto vides faktoru nozīmība modelī ir arī pastarpināta – dzimuma determinēta.

Viennozīmīgi nav izskaidrojams fakts, ka pastāv nozīmīga sakarība starp regulāru smēķēšanu, pārmērīgu alkohola lietošanu un dzīvesvietas, kā arī skolas maiņu, kas tika fiksēta katrā no pētījuma posmiem. Iespējams, jaunieša uzvedība saistīta nevis ar vidi, uz kuru tas pārceļas, bet ar emocionālo pārdzīvojumu dzīvesvietas maiņas dēļ. Statistiski nozīmīga saistība pastāv starp dzīvesvietas maiņu un regulāru smēķēšanu un alkohola lietošanu vairāk nekā 40 reizu dzīves laikā. Atsevišķos gadījumos skolas maiņa, iespējams, ir sekas jaunieša uzvedībai vai rīcībai, kuras dēļ viņš tiek izslēgts vai vienkārši nevar turpināt mācības iepriekšējā skolā. Un otrādi – skolas un dzīvesvietas maiņa, iespējams, rada nepieciešamību jauniešiem apliecināties jaunā vidē, „pierādīt” sevi apkārtnes vienaudžiem un skolasbiedriem. Protams, analizējot šī pētījuma datus, jāņem vērā citu faktoru pastarpinātā iedarbība, t.i., skolas un nereti dzīvesvietas maiņas saistību ar atšķirībām respondentu vecumā. Atgādināsim, ka daļa izlases realizēta 9. klasē, daļa – 10. klasē. Piedzeršanās īpatsvars ir augstāks to jauniešu vidū, kas mācās 10. klasē, un skolas maiņa daudzos gadījumos vienkārši saistīta ar iestāšanos

vidusskolā, bet regulāras smēķēšanas un piedzeršanās biežuma pieaugumu vairāk ietekmējis vecuma pieaugums.

Cits nozīmīgs riska faktors ir saistīts ar jaunieša sociālo pašsajūtu. Neuzticēšanās valsts institūcijām (skolai, veselības aprūpei u.tml., kā arī valsts varas struktūrām) raksturīga tiem jauniešiem, kuri mazākā mērā uzticas gan valdībai, gan Saeimai, gan visām valsts institūcijām un kuriem raksturīga arī gan pārmērīga alkohola lietošana visās tā izpausmes formās, gan arī regulāra smēķēšana. Bīstamas dzeršanas cienītājiem raksturīga neuzticēšanās it visām valstiskām institūcijām un organizācijām, bet vienlaikus lielāka uzticēšanās jauniešu organizācijām un plašsaziņas līdzekļiem. Tāpat kā runājot par citām ietekmēm, nav izslēgta pastarpināta faktoru iedarbība: šajā gadījumā ne tik daudz uzticēšanās vai neuzticēšanās valsts institūcijām ietekmē alkohola un smēķēšanas paradumus, cik indivīda personības rakstura iezīmes. Pastāv lielāka iespējamība, ka jaunieši, kas ir skeptiskāk nosakņoti, kuri, iespējams, jūt mazāku piederību savai skolai, valstij, pārdzīvo identitātes krīzi, biežāk piedzeras vai smēķē. Vienlaikus šie jaunieši, iespējams, aktīvāk iesaistās neformālās kustībās (kā, piemēram, jaunatnes organizācijās) un ir pakļauti lielākai plašsaziņas līdzekļu ietekmei, ko apliecina pozitīvāka attieksme un uzticēšanās pēdējiem.

Tiešās un netiešās reklāmas ietekmju jomā būtiska nozīme ir vienam faktoram. Piedzeršanās, kā arī regulāras smēķēšanas iespējamība ir augstāka to jauniešu vidū, kuriem ir ievērojami atbalstošāka un tolerantāka attieksme pret alkohola reklāmu kopumā. Matemātiski šis faktors vienlaikus iekļauj arī jaunieša attieksmi pret baznīcu. Lai arī sākotnēji šis apgalvojums izklausās nedaudz pārsteidzošs, tomēr tā interpretācija ir samērā uzskatāma. Jauniešu uzticēšanās baznīcai ļoti cieši saistīta ar ticību, bet ticīgajiem jauniešiem savukārt ir mazāk toleranta attieksme kā pret alkohola lietošanu, tā arī tiešu tā reklamēšanu.

Regulāras alkohola lietošanas gadījumā statistiski nozīmīgs ir vēl viens faktors: netiešā atkarību izraisošo vielu reklāma, kas faktiski notiek, parādot gandrīz ikkatrā filmā, kā arī citos plašsaziņas līdzekļos publicētos un demonstrētos materiālos gan smēķēšanu, gan alkohola un ļoti bieži arī narkotiku lietošanu. Jaunieši, kas regulāri lieto alkoholu, uzskata, ka filmās un plašsaziņas līdzekļos demonstrētais vielu lietošanas piemērs pamudina arī jauniešus gan pamēģināt, gan arī lietot šīs vielas.

Regulāras smēķēšanas un alkohola lietošanas gadījumā nozīme ir arī kaimiņu pilsoniskajai aktivitātei, ko parāda apkārtējo pieaugušo ieinteresētība un iejaukšanās deviantas uzvedības gadījumos. Šāda aktīva pilsoniska nostāja tomēr „strādā” kā aizsargājošs faktors, kas kaut nedaudz mazina risku, ka jaunielis regulāri smēķēs vai lietos alkoholu dzīvesvietas tuvumā.

3.10. tabula. Vides faktoru saistība ar regulāru smēķēšanu

	Regresijas B vērtības	Exp (B)
Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz regulāru smēķēšanu (Sig. regresiju analīzē <0,05)		
Kaimiņu pilsoniskā aktivitāte	0,096	1,100
Ciešas saites ar apkārtnes vienaudžiem	0,382	1,465
Uzticēšanās skolai, veselības aprūpei un valsts varas institūcijām	-0,320	0,726
Drošības sajūta	0,306	1,358
Uzticēšanās baznīcai un personiskā attieksme pret alkohola reklāmu	-0,466	0,628
Pārcēlies uz citu dzīvesvietu	-0,362	0,696
Mainījis skolu	-0,348	0,706

Piezīme: tabulā attēloti tikai faktori, kuriem ir statistiski nozīmīga ietekme uz alkohola lietošanas dažādiem veidiem (Sig. regresiju analīzē <0,05).

3.11. tabula. Vides faktoru saistība ar dažādiem alkohola lietošanas paradumiem

	Piedzēšanās pēdējā mēneša laikā		Alkohola lietošana biežāk nekā 40 reīzu dzīves laikā		Alkohola lietošana pēdējā mēneša laikā	
	Regresijas B vērtības	Exp (B)	Regresijas B vērtības	Exp (B)	Regresijas B vērtības	Exp (B)
Plašsaziņas līdzekļu netiešās reklāmas ietekme uz atkarību vielu lietošanu			-0,098	0,907	-0,119	0,888
Kaimiņu pilsoniskā aktivitāte					0,084	1,088
Ciešas saites ar apkārtnes vienaudžiem	0,177	1,194	0,270	1,310	0,248	1,282
Uzticēšanās skolai, veselības aprūpei un valsts varas institūcijām	-0,196	0,822	-0,280	0,756	-0,173	0,841
Uzticēšanās jaunatnes organizācijām un masu informācijas līdzekļiem	0,187	1,205			0,143	1,154
Drošības sajūta	0,258	1,295	0,366	1,442	0,215	1,240
Uzticēšanās baznīcai un personiskā attieksme pret alkohola reklāmu	-0,475	0,622	-0,702	0,496	-0,667	0,513
Pārcelšanās uz citu dzīvesvietu			-0,317	0,729		
Skolas maiņa skolu	-0,475	0,622	-0,448	0,639	-0,477	0,621

Piezīme: tabulā attēloti tikai faktori, kuriem ir statistiski nozīmīga ietekme uz alkohola lietošanas dažādiem veidiem (Sig. regresiju analīzē <0,05).

Datu analīze liecina, ka **inhalantu, medikamentu un nelegālo narkotiku** pamēģināšanu vai lietošanu vai pretēji – atturēšanos no šādas rīcības ietekmē tie paši vides faktori, kas nozīmīgi saistīti arī ar pārmērīgu alkohola lietošanu un regulāru smēķēšanu (sk. 2.12. tabulu). Atbilstoši ietekmes spēkam tie sarindojas šādā secībā:

drošība vakaros mājas tuvumā un pilsētā; ciešas saites ar apkārtnes vienaudžiem; neuzticēšanās valsts institūcijām un valsts varai; uzticēšanās jaunatnes organizācijām un plašsaziņas līdzekļiem; dzīvesvietas, mikrorajona maiņa; uzticēšanās baznīcai un attieksme pret alkohola reklāmu.

Viens no statistiski nozīmīgākajiem riska faktoriem MIN grupas vielu, kā arī nelegālo narkotiku pamēģināšanā vai lietošanā ir drošība dzīvesvietas apkārtnē. Tāpat kā dzeršanas un smēķēšanas gadījumā, minētais faktors cieši saistīts ar citu vienlīdz nozīmīgu rādītāju – saskarsmi un attiecībām ar apkārtnes vienaudžiem. Arī šajā gadījumā, domājams, noteicoša loma ir mikrorajonam vai mājai, kurā jauniešs dzīvo, un apkārtnes vienaudžu, ar kuriem kopā tiek pavadīts brīvais laiks, paradumiem. Kopumā varbūtība, ka jauniešs būs pamēģinājis vai lietojis narkotikas, ir lielāka to jauniešu vidū, kuri uztur ciešākas attiecības ar dzīvesvietas apkārtnes vienaudžiem un vakaros jūtas drošāk kā uz ielas savas dzīvesvietas apkārtnē, tā arī pilsētas centrā.

Aplūkotie faktori bija nozīmīgākie arī analizē, kas veikta, izmantojot 2006. un 2008. gada aptaujas datus. Tas ļauj secināt, ka šie apkārtējās vides faktori ir nozīmīgi jebkuru atkarību izraisošo vielu lietošanas kontekstā.

Ietekmi iespējams skaidrot gan tieši – atkarību izraisošo vielu loma socializēšanās procesos, palīdzot atrasties, pārvarēt kautrību un kompleksus, gan pastarpināti – piemēram, dzimuma korelācija ar vielu lietošanu.

Līdzīgi kā abos iepriekšējos pētījuma posmos, MIN grupas vielu, kā arī atsevišķi – nelegālo narkotiku pamēģināšanas un lietošanas pieredze saistīta ar tādu faktoru kā neuzticēšanās valsts institūcijām. Augstāka piederības sajūta savai skolai, uzticēšanās valsts institūcijām, kā arī baznīcai mazina risku, ka jauniešs pamēģinās vai lietojis šīs vielas, un otrādi – tie jaunieši, kuri pamēģinājuši vai lietojuši nelegālās narkotikas, inhalantus u.tml., retāk uzticas valdībai un Saeimai, visām valsts institūcijām, kā arī baznīcai. Domājams, ka, tāpat kā gadījumā ar piedzeršanu un smēķēšanu, šī faktora ietekme daļēji ir pastarpināta un vairāk saistīta ar individuālajām rakstura iezīmēm, piederības izjūtu skolai, rajonam, valstij, ar identitāti. MIN grupas vielu lietošanas risks ir zemāks tiem jauniešiem, kuri izjūt ciešāku saikni un jūtas piederīgāki skolai, valstij utt., tātad arī uzticas šīm institūcijām. Savukārt, līdzīgi kā smēķēšanas un alkohola pārmērīgas lietošanas gadījumā, ar riska faktoru saistās uzticēšanās jaunatnes organizācijām un plašsaziņas līdzekļiem. Un līdzīgi kā alkohola un smēķēšanas gadījumā, viens no skaidrojumiem varētu būt tas, ka jaunieši, kas vairāk iekļaujas vienaudžu vidē, satiekoties kā formālu tā, iespējams, neformālu jaunatnes organizāciju nodarbēs, ir pakļauti lielākam riskam pamēģināt un lietot narkotikas.

Dzīvesvietas maiņa saistīta ar paaugstinātu MIN grupas vielu lietošanas risku. Tas apstiprina iepriekš izteikto pieņēmumu, ka, no vienas puses, jaunieši, kuri tendēti uz deviantu uzvedību, bieži vien spiesti mainīt skolu un, iespējams, pat dzīvesvietu, jo nevar turpināt mācības iepriekšējā mācību iestādē. Tomēr atkal jāatgādina, ka daļa izlases realizēta 10. klasē un ka skolas maiņa var būt saistīta ar iestāšanos vidusskolā, bet salīdzinoši augstāks narkotiku pamēģināšanas/lietošanas procents – ar jaunieša vecumu.

Jaunieša rīcību MIN grupas vielu un nelegālo narkotiku lietošanas jomā neietekmē tas, cik ciešas vai vājas ir ģimenes saites un sakari ar kaimiņiem, tomēr vietējās komūnas pilsoniskai aktivitātei ir aizsargājoša faktora loma MIN grupas vielu lietošanā. Ja atceramies, ka šajā grupā bez nelegālajām narkotikām iekļaujas arī inhalanti un citas vielas, ko lieto apreibināšanās nolūkā, tad ļoti iespējams, ka kaimiņu iejaukšanās, redzot jauniešu deviantas uzvedības pazīmes, varētu mazināt risku, ka viņš apkārtnes vienaudžu kompānijā pamēģinās vai lietos kādas no aplūkotajām vielām.

MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšana/lietošana nav nozīmīgi saistīta ar jauniešu apmierinātību ar dzīvesvietu, tomēr jāatgādina, ka sociālās aktivitātes trūkums dzīvesvietā un neapmierinātība ar to var mudināt jauniešus uz deviantu uzvedību un vielu pamēģināšanu vai lietošanu.

2.13. tabula. Vides faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu un nelegālo narkotiku pamēģināšanu

	MIN grupas vielas		Nelegālās narkotikas	
	Regresijas B vērtības	Exp (B)	Regresijas B vērtības	Exp (B)
Kaimiņu pilsoniskā aktivitāte	,093	1,097		
Ciešas saites ar apkārtnes vienaudžiem	,188	1,206	0,222	1,248
Uzticēšanās skolai, veselības aprūpei un valsts varas institūcijām	-,278	,757	-0,317	0,728
Uzticēšanās jaunatnes organizācijām un masu informācijas līdzekļiem	,128	1,137	0,121	1,129
Drošības sajūta	,188	1,207	0,258	1,294
Uzticēšanās baznīcai un personiskā attieksme pret alkohola reklāmu	-,380	,684	-0,390	0,677
Pārceļšanās uz citu dzīvesvietu	-,273	,761		
Skolas maiņa			-0,264	0,768

Piezīme: tabulā attēloti tikai faktori, kuriem ir statistiski nozīmīga ietekme uz MIN grupas vielu un nelegālo narkotiku pamēģināšanu un lietošanu (Sig. regresiju analizē <0,05).

3.6. Dažādu faktoru nozīmīguma pamatojums un secinājumi

Visos trīs pētījuma posmos, lai noteiktu riska un aizsargājošos faktorus, kas veicina vai attur no atkarību izraisošo vielu lietošanas, tika izmantotas identiskas analīzes metodes. 2010. gadā veiktās analīzes rezultātā iegūtie faktori ir gandrīz identiski tiem faktoriem, kas tika aprēķināti gan 2006., gan 2008. gadā. Faktoru struktūras un satura noturība visos trīs pētījuma posmos liecina par rezultātu iekšējo validitāti un dod iespēju izdarīt drošticamus secinājumus.

Līdzīgi kā tas jau secināts 2006. un 2008. gada aptaujas rezultātā, būtiskākie regulāras smēķēšanas un riskantas alkohola lietošanas riska faktori ir saistīti ar personības iezīmēm, vienaudžu vidi un vecāku ģimenes ietekmi. Turklāt no 2010. gadā paradumiem un ietekmei

no vecāku ģimenes regulāras smēķēšanas gadījumā ir pat nedaudz lielāka nozīme nekā vienaudžu videi, savukārt riskantas alkohola lietošanas gadījumā pretēji – vienaudžu vides faktoriem kopumā ir nedaudz spēcīgāks iespaids. Faktoru grupai, kas reprezentē jaunieša skolas un dzīves vidi ir salīdzinoši mazāka nozīme, jo īpaši riskantas alkohola lietošanas prognozēšanā.

Neviena no faktoru darbības jomām nepastāv izolēti un dažādu atkarību izraisošo vielu lietošanu vienmēr ietekmē daudzu faktoru kopums vienlaicīgi.. Tādēļ analīze visos pētījuma posmos tika veikta divos līmeņos. Vispirms noskaidrojot faktoros, kas paaugstina risku vai attur no atkarību izraisošos vielu lietošanas katrā no atsevišķajām darbības jomām, pēc tam noskaidrojot statistiski nozīmīgākās ietekmes uz smēķēšanu, dzeršanu un narkotiku lietošanu visu aprēķināto faktoru kontekstā.

Nozīmīgākais faktors, kas rosina **regulāru smēķēšanu**, tāpat kā 2006. un 2008. gadā ir tas, ka draugi lieto atkarību izraisošās vielas, jo īpaši, ja tie smēķē. Ja draugi smēķē un jauniešis jūt, ka smēķēt nepieciešams, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, risks, ka viņš būs uzsācis un turpinās regulāri smēķēt, ir ārkārtīgi liels. „Tusēšana” ar draugiem un vēl vakaru pavadīšana ārpus mājas, tā vietā lai apmeklētu kādus pulciņus, interešu grupas, kursus, vai nodarbotos ar kādu hobiju ir faktori, kas statistiski nozīmīgā līmenī korelē ar regulāras smēķēšanas varbūtību. Šajā gadījumā tas, ka šiem jauniešiem vieglāk nekā citiem saņemt atbalstu un palīdzību no draugiem, vairāk attiecināms uz attiecībām draugu kompānijā, kompānijas „biedriskumu”. Visu faktoru ietekmes kontekstā regulāras smēķēšanas risks augstāks tiem jauniešiem, kam raksturīga agresīva uzvedība – tie ir zagušu, demolējuši lietas un arī viņa draugu lokā ir jaunieši, kuri ne tikai smēķē un iedzer, bet arī mēdz izraisīt kautiņus, lieto nelegālās narkotikas. Zināmu draugu loka psiholoģiskā nosakņojuma raksturojumu sniedz arī tas, ka šajā vidē ir paaugstināts pašnāvību mēģinājumu skaits. Aplūkojot atsevišķi vienaudžu ietekmes jomu, būtisks faktors, kas saistīts ar regulāras smēķēšanas paradumu, ir cieņas trūkums pret likumiem un noteikumiem.

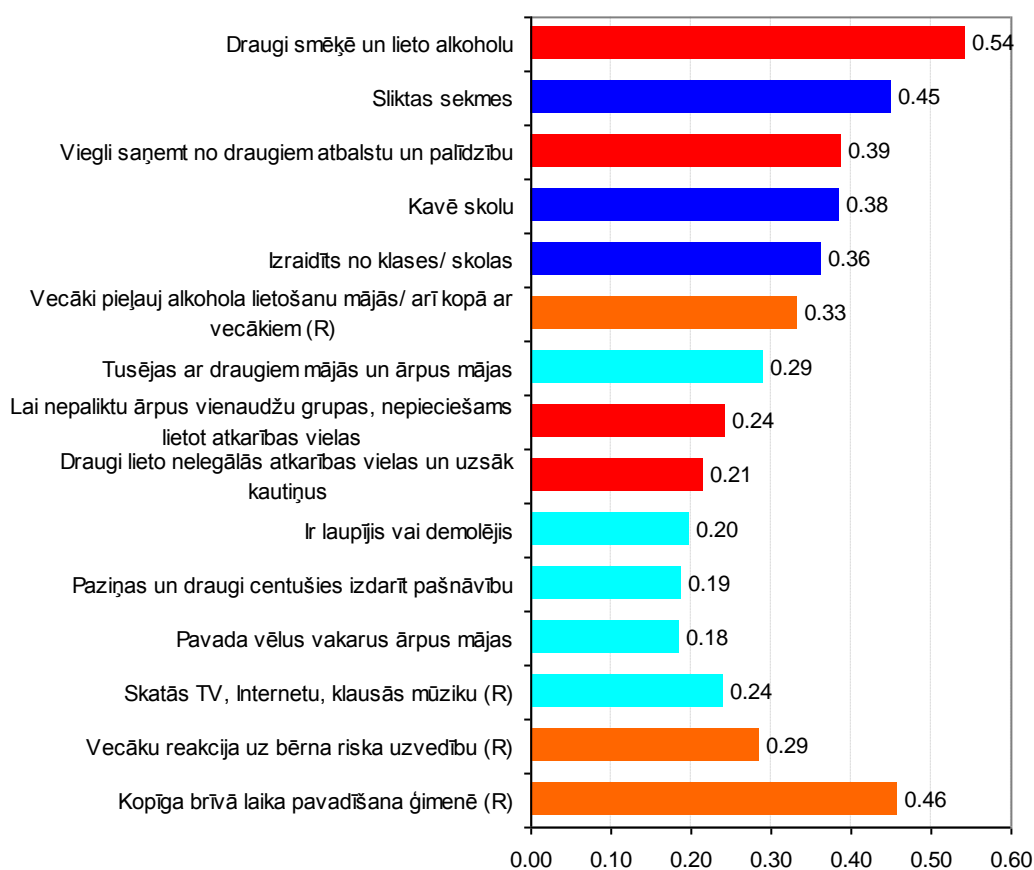
Lai arī citu faktoru kontekstā šim faktoram nav būtiskas ietekmes, tomēr kā 2008.gada, tā arī 2010. gada aptaujas dati liecina, ka regulāriem smēķētājiem raksturīga nesavaldība un dusmu uzliesmojumi. Nesavaldītākiem, nervozākiem jauniešiem var būt lielāka tieksme uzsākt smēķēt, tai pašā laikā regulāriem smēķētājiem tieši nikotīna trūkums, iespējams, izraisa nesavaldību un dusmu uzliesmojumus.

Visu citu faktoru kontekstā, tāpat kā 2008.gadā, par smēķēšanas riska faktoru uzskatāms jaunieša intereses trūkums par mācībām un skolu, par ko liecina sliktas sekmes, skolas kavējumi, izraidījumi no klases, atskaitīšana no skolas. Iespējams, regulāra smēķēšana arī tiešā veidā negatīvi atsaucas uz jaunieša sekmēm – no visu atkarību izraisošo vielu lietotājiem, smēķētājiem ir vissliktākās sekmes.

Aplūkojot ietekmes vecāku ģimenē, regulāras smēķēšanas risku paaugstinu vecāku toleranta izturēšanās pret bērna paradumiem, kuru jo īpaši raksturo tas, ka vecāki mājās pieļauj (vai paši ir piedāvājuši nogaršot) alkohola lietošanu.

Risku, ka jaunieši regulāri smēķēs mazina atkarību izraisošo vielu lietošanas nosodījums ģimenē – vecāku stingra nostāja pret bērna riska uzvedību. Tāpat kā aizsargājošs faktors darbojas brīvā laika pavadīšana kopā ar vecākiem. Interesanti, ka paša jaunieša pasīva brīvā laika pavadīšana, kas iekļauj TV skatīšanos, mūzikas klausīšanos, aktivitātes internetā nozīmīgā līmenī darbojas kā aizsargfaktors attiecībā uz smēķēšanu, bet jāatceras, ka šāda veida laika pavadīšanas paaugstina datoratkarības risku. Iespējams, jaunieši kam patīk iepriekš minētās nodarbes, savu brīvo laiku - vakarus un brīvdienas salīdzinoši biežāk pavada mājās, tādējādi mazinot risku pakļauties dažādām ietekmēm, tajā skaitā, vienaudžu pamudinājumam smēķēt.

2.1. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz regulāru smēķēšanu

Faktori, kas sekmē bīstamas alkohola lietošanas paradumus - **piedzeršanos**, ir līdzīgi kā faktori, kas sekmē regulāru smēķēšanu. Arī šādu rīcību visvairāk ietekmē tas, ka draugi lieto atkarību izraisošās vielas – smēķē un dzer. Risku pastiprina sajūta, ka atsakoties no alkohola, jaunieši var palikt ārpus vienaudžu grupas un alkohola lietošana ir nepieciešama, lai iegūtu

draugu cieņu. Vēlme iekļauties, netikt atstumtam, ir galvenais, kas mudina jauniešus piedzerties. Riska faktors ir arī drauga zaudējums. Iespējams, vēlme piedzerties un piedzeršanās ir tiešas sekas šim zaudējumam.

Jaunieši, kas regulāri piedzeras, atšķiras no citu vielu lietotājiem ar to, ka viņiem trūkst pašcieņas, pašpārliecības. Iespējams, cerība, ka alkohols palīdzēs viņiem kompānijā justies brīvāk, ir tas, kas pamudina daļu jauniešu piedzerties. Tāpat jauniešiem, kas piedzeras, raksturīga agresīva un devianta uzvedība, iesaistoties noziedzīgās darbībās - laupīšanā, demolēšanā, zādzībās, fiziskā un seksuālā vardarbībā. Visi minētie nodarījumi statistiski nozīmīgā līmenī korelē ar piedzeršanās pazīmi. Nav pārsteigums, ka arī draugus raksturo līdzīga uzvedība – zagšana, demolēšana u.tml. Tāpat faktors, kam būtu jāpievērš lielāka uzmanība no vecāku puses, ir vēlu vakaru pavadīšana ārpus mājas, bezmērķīga klaiņošana pa ielām. Savukārt, tāpat kā smēķēšanas gadījumā, pasīva brīvā laika pavadīšana mājās, skatoties TV, klausoties mūziku u.tml. zināmā mērā ir aizsargājošs faktors, kas mazina varbūtību, ka jaunieši pārmērīgi lieto alkoholu.

Tāpat kā regulāras smēķēšanas gadījumā, piedzeršanās saistīta arī ar problemātisku uzvedību skolā: jaunieši, kas piedzeras ne vien sliktāk gatavojas stundām, bet arī biežāk izraidīti no klases/skolas. Alkohola lietošana var ne tikai pamudināt uz deviantu uzvedību, bet tā negatīvi ietekmē gan veselību, gan arī panākumiem mācībās. Iespējams, tieši tādēļ riskantas alkohola lietošanas paradums korelē ar nepatiku pret skolu, vēlmi to mainīt.

Varbūtību, ka jaunieši būs pārmērīgi lietojuši alkoholu, paaugstina vecāku toleranta attieksme pret alkohola lietošanu, jo īpaši tas, ka vecāki pieļauj alkohola lietošanu mājās (iespējams, arī paši ir piedāvājuši, iedzēruši kopā ar nepilngadīgo bērnu). Ja paši vecāki ir piedāvājuši vai kopā ar bērnu pacēlušī glāzīti nozīmīgi palielina iespējamību, ka jaunieši būs bijis piedzēries, savukārt, ja mājās netiek lietots alkohols un vecāki neatbalsta tā lietošanu, tas mazina piedzeršanās iespējamību.

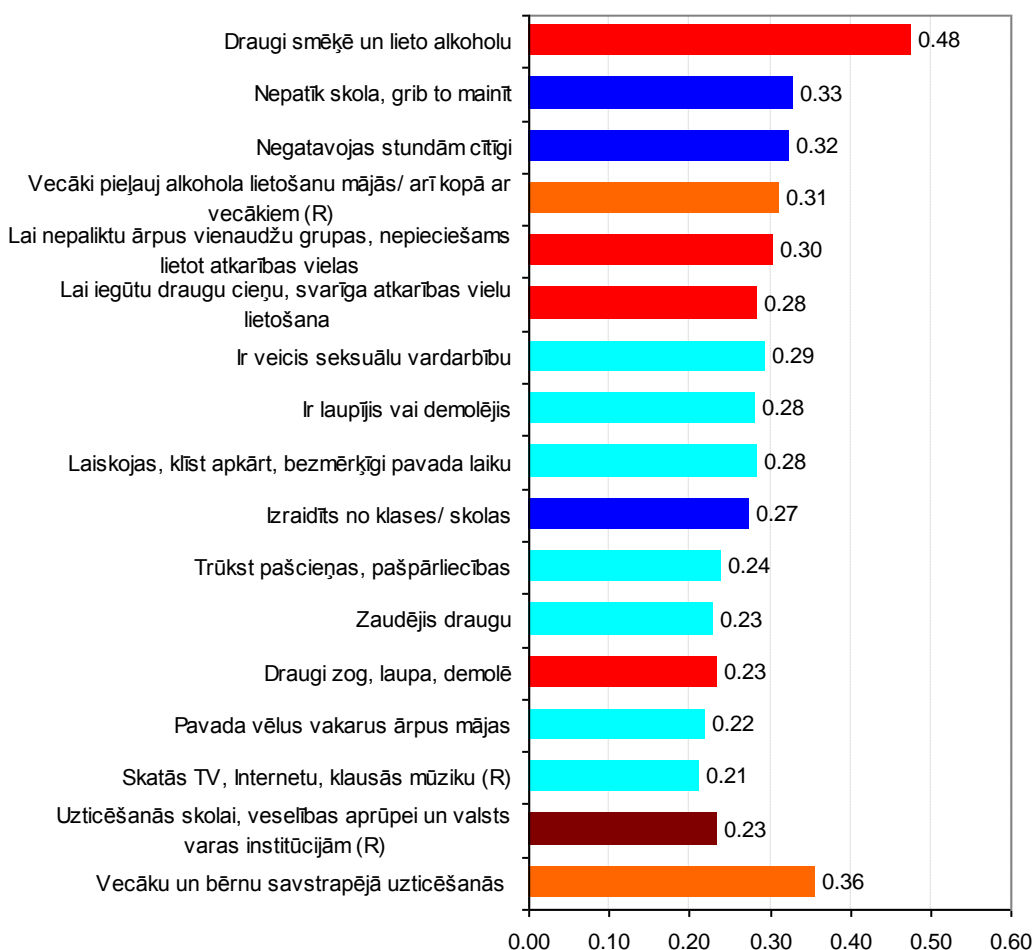
Piedzeršanās risks mazinās, ja vecāku un bērnu starpā valda ciešas un uzticības pilnas attiecības. Šīs attiecības raksturo paļaušanās uz vecāku atbalstu un izpratni, iespēja saņemt kā mīlestību un rūpes, tā arī padomu jauniešiem svarīgos jautājumos. Tāpat nozīmīgs aizsargfaktors ir brīvā laika pavadīšana kopā ar vecākiem.

Kopējo faktoru ietekmes kontekstā statistiski nozīmīgā līmenī ietekme ir tikai vienam no vides faktoriem – uzticēšanās skolai, veselības aprūpei un valsts varas institūcijām. Individūs, kurš jūtas piederīgāks savai skolai, valstij utt. vairāk paļaujas uz šīm institūcijām, iespējams, izjūt lielāku stabilitāti, kas neapšaubāmi ir viens no noteikta personības tipa aspektiem. Jebkurā gadījumā uzticēšanās zināmā mērā garantē arī likumu, normu ievērošanu un mazina pārmērīgas alkohola lietošanas varbūtību, kamēr skeptiska attieksme, neuzticēšanās valsts institūcijām paaugstina pārmērīgas alkohola lietošanas riska pakāpi.

Lai arī vides faktoriem kopumā ir ļoti maza ietekme uz riskantas alkohola lietošanas paradumiem, tomēr analizējot atsevišķi šo faktoru saistību gan ar regulāru smēķēšanu, gan ar riskantu alkohola lietošanu - piedzeršanos, riskus paaugstina vairāki vides faktori - ciešas saites ar apkārtnes vienaudžiem, kas saistīta ar drošības sajūtu vakaros, gan mājas tuvumā, gan citur pilsētā; dzīvesvietas, mikrorajona un/vai skolas maiņa;

Savukārt kā aizsargājošs faktors var darboties kaimiņu pilsoniskā aktivitāte; uzticēšanās baznīcai un attieksme pret alkohola reklāmu. Alkohola pārmērīgas lietošanas gadījumā papildu ietekme ir vēl šādiem faktoriem: plašsaziņas līdzekļu netiešai reklāmai (filmās, uzvedumos utt. redzētajam); skeptiskai attieksmei pret jaunatnes organizācijām un masu informācijas līdzekļiem.

2.2. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz piedzeršanos pēdējā mēneša laikā

Tāpat kā 2006. un 2008. gadā, arī šobrīd visvairāk MIN grupas vielu un **nelegālo narkotiku** vielu pamēģināšanas un lietošanas risku nosaka individuālās personības iezīmes un vienaudži, ar kuriem kopā jaunieši pavada laiku. Nedaudz mazāka loma ir vecākiem un vecāku – bērnu attiecībām. Skolas vides nozīme salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem

turpina samazināties, bet dzīves vides faktoriem kopumā joprojām ir salīdzinoši ļoti niecīga nozīme.

Visos pētījuma posmos, tajā skaitā arī 2010. gadā veiktās analīzes rezultāti viennozīmīgi apstiprina, ka svarīgākais MIN grupas vielu pamēģināšanas un lietošanas riska faktors ir tas, ka atkarību izraisošās vielas lieto jaunieša draugi. Pie tam draugu uzvedība un piemērs nosaka ne tikai to, vai jauniešs uzsāks atkarību izraisošo vielu lietošanu, bet arī to, kādas tieši vielas viņš lieto. Tie, kuru draugi nesmēķē, nelieto alkoholu un nelieto nelegālās narkotiskās vielas, arī paši to parasti nedara. Turpretī, ja jauniešu draugu vidū valdošās normas un attieksme atbalsta un rosina deviantu uzvedību, tai skaitā smēķēšanu, dzeršanu, narkotiku lietošanu, zagšanu, agresīvu uzvedību – kautiņu uzsākšanu un iesaisti tajos, tad jauniešiem veidojas pārlicība, ka vielu lietošana nepieciešama, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas. Grupas spiediens izpaužas arī pamudinājumā uz vardarbīgu rīcību, prasot atbildēt uz apvainojumu, cieņas aizskaršanu, lai aizstāvētu savu godu. Visi minētie personības un vienaudžu ietekmes sfēras faktori – agresīva uzvedība, iesaiste kautiņos, citu fiziska traumēšana, pakļaušanās grupas spiedienam, bailēs tikt atstumtam, tie visi ir faktori, kas viennozīmīgi spēcīgi saistīti un prognozē varbūtību, ka jauniešs būs vismaz pamēģinājis vai lietojis narkotikas. Visu pētījuma posmu dati liecina, ka atkarību izraisošo vielu pamēģināšana cieši saistīta ar dažādām citām deviantas uzvedības formām (zagšanu, fizisku agresiju, laupīšanu, demolēšanu) un MIN vielu pamēģināšanas risks ir lielāks personībai, ko raksturo agresivitāte, vardarbīgums, paškontroles trūkums. Pēdējā posmā gan, atšķirībā no iepriekšējiem gadiem, mazāka nozīme MIN vielu pamēģināšanā ir jauniešu cieņas trūkumam pret noteikumiem.

„Tusēšana”, vēlu vakaru stundu, nakts pavadīšana kopā ar draugiem ārpus mājas, līdzīgi kā regulāras smēķēšanas un pārmērīgas alkohola lietošanas gadījumā būtiski paaugstina varbūtību, ka jauniešs pamēģinās kādas no narkotikām. Atsevišķi analizējot arī bezmērķīga laika pavadīšana, ilgstoši laisjojoties mājās vai klīstot apkārt pa pilsētu ir riskantas uzvedības faktors, kam būtu jāpievērš pastiprināta pieaugušo uzmanība. Tādēļ jo īpaši svarīgi, lai vecāki un arī skolotāji sekotu līdzī un iespēju robežās kontrolētu to, kādā vidē jauniešs mēdz uzturēties. Visos trīs pētījuma posmos iegūtie rezultāti apstiprina, ka MIN vielu pamēģināšanu varētu mazināt efektīvāka to izplatīšanas kontrole pilsētas ielās, iestādēs, izklaides vietās, kur brīvo laiku pavada jaunieši.

Tāpat kā 2008.gadā, pētījums ļauj secināt, ka MIN grupas vielu pamēģināšanu un lietošanu sekmē depresija, nomāktība, psiholoģisks diskomforts, kā arī domas par pašnāvību. Arī šajā jomā ir ļoti svarīgi, lai vecāki sekotu līdzī bērna noskaņojumam, pēc iespējas vairāk censtos runāt par viņa izjūtām un nodrošinātu psiholoģisku atbalstu, tādējādi mazinot risku, ka jauniešs pārdzīvojuma, nomāktības un depresijas brīdī mēģinās sev „palīdzēt”, lietojot narkotikas..

Līdzīgi kā abos iepriekšējos aptaujas posmos var secināt, ka liela nozīme ir arī attiecībām ģimenē. Ja jaunieši zina, ka vecāki reaģētu negatīvi, nosodītu, uzzinot, ka viņu bērns lietojis kādas atkarību izraisošās vielas, iespēja, ka viņš tās pamēģinās, ir mazinās. Tāpat konstatēts, vēl vairāk risks samazinās, ja vecāki ir informēti, saglabā zināmas kontroles iespējas pār jaunieša brīvā laika aktivitātēm – šādā situācijā atkarību izraisošo vielu pamēģināšana ir mazāk iespējama.

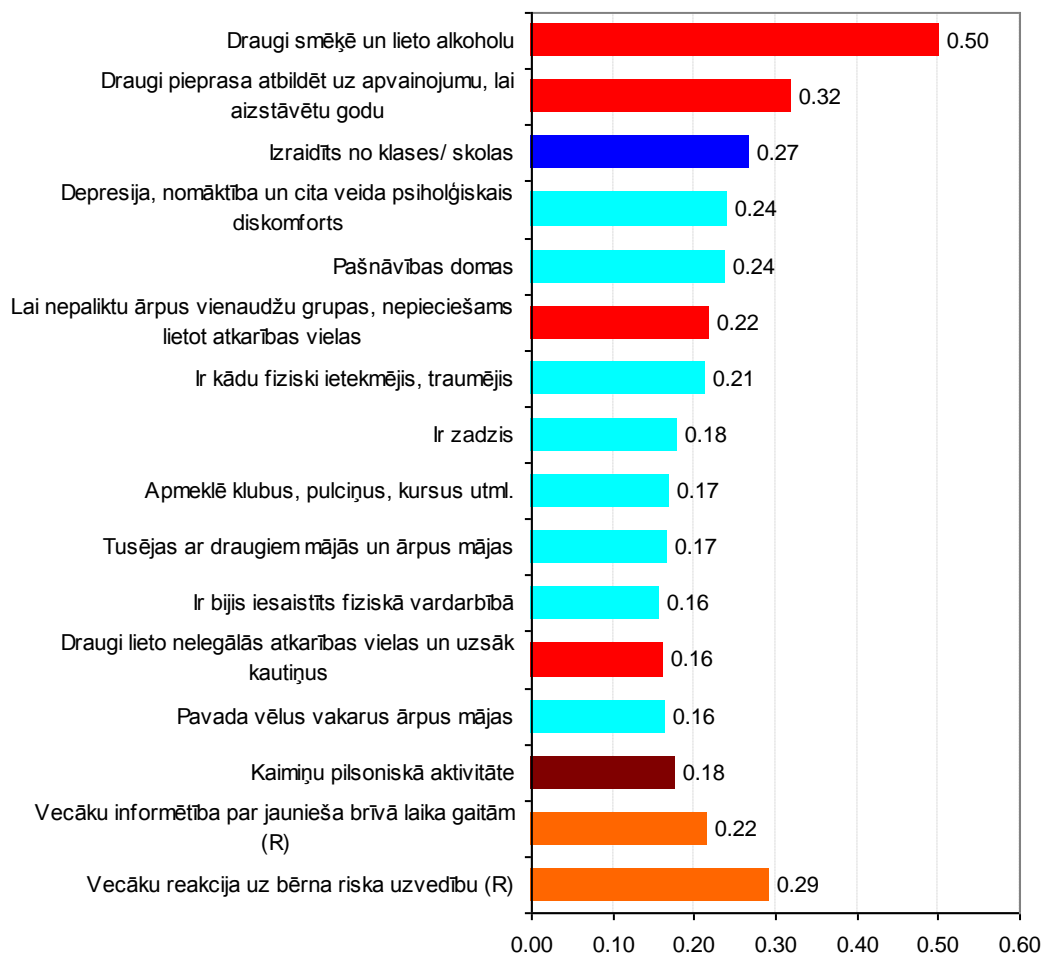
Lai gan skolas faktori kopumā vēl mazāk nekā iepriekšējos gados ietekmē MIN vielu pamēģināšanu, jāmin, ka izraidīšana no klases/skolas, kas acīmredzot ir skolēna uzvedības sekas, korelē ar paaugstinātu MIN grupas vielu lietošanas varbūtību. Papildus analizējot tikai skolas un izslēdzot pārējo faktoru ietekmi, tāpat kā 2006. un 2008. gadā par narkotiku lietošanu var liecināt jaunieša intereses trūkums par mācību procesu, ko raksturo sliktas gatavošanās stundām un skolas kavējumi. Bērniem, kurus mācību process nesaista, biežāk būs tendence pievērsties atkarības vielu lietošanai. Protams, mēs varam runāt tikai par šo pazīmju saistību, jo dati neļauj noteikt tiešu cēloņsakarību - vai intereses trūkums, sliktas sekmes, problēmas ar skolas kārtības noteikumu ievērošanu ir sekas narkotiku un arī citu atkarību izraisošo vielu lietošanai, vai otrādi – šo vielu lietošana noved pie problēmām skolā un mācību vielas apgūvē.

Arī vides faktoru loma MIN grupas vielu pamēģināšanas/ lietošanas prognozēšanā ir salīdzinoši ļoti nenožīmīga, tomēr interesanti, ka faktors, kas korelē ar šo vielu lietošanu ir kaimiņu pilsoniskā aktivitāte. Turklāt jāatzīmē, kaimiņu, apkārtējo iedzīvotāju ieinteresētība un aktīva iejaukšanās nepieciešamības gadījumā darbojas kā aizsargfaktors tieši MIN grupas vielu (kas iekļauj gan medikamentus, gan inhalantus) gadījumā. Atsevišķi aplūkojot nelegālo narkotiku lietošanu, minētajam faktoram nav statistiski nozīmīgas saistības ar šo pazīmi. Neskatoties uz to, ka vides faktoriem kopumā ir vismazākā ietekme MIN grupas vielu lietošanas prognozēšanā, tomēr izslēdzot citu jomu faktoru iedarbību, vides jomā vērojama statistiski nozīmīga korelācija starp MIN grupas vielu pamēģināšanu/ lietošanu un atsevišķiem vides faktoriem: jaunieši, kuri ir lietojuši vai lieto narkotikas vakaros jūtas drošāki kā uz ielas mājas tuvumā, tā arī pilsētas centrā, viņus vieno ciešākas saites ar apkārtnes vienaudžiem; šie jaunieši jūtas mazāk piederīgi, ko raksturo neuzticēšanās valsts institūcijām un valsts varai, turpretī viņi lielākā mērā uzticas (iespējams, neformālām) jaunatnes organizācijām, kā arī plašsaziņas līdzekļiem.

Lai arī kopumā, salīdzinot ar 2008. gadu, jaunieši mazāk pozitīvi vērtē vardarbību un retāk ir gatavi to attaisnot, arī pašas vardarbības izplatība pēc aptaujāto skatījumā kaut nedaudz mazinājusies, tomēr šo faktoru ietekme un saistība ar atkarību izraisošo vielu lietošanu ir ļoti spēcīga un viennozīmīgi apstiprinājusies visos pētījuma posmos. Iespējams, ka ekonomiskās krīzes iespaidā arvien vairāk jauniešu piedzīvojuši to, ka vecāki zaudē darbu, strīdas vai šķiras. Tādēļ nav pārsteidzoši, ka šobrīd jauniešiem pastiprinājusies vientulības un depresijas izjūtas. Tai pat laikā jaunieši sākuši atklātāk runāt par savām problēmām, neskatoties uz

problēmām, Latvijā mazinājies to jauniešu skaits, kas apsver un mēģina izdarīt pašnāvību. Tomēr visas aprakstītās tendences ir samērā vāji izteiktas un tikai laiks parādīs, cik tās ir noturīgas un vai tiešām notikušas kādas nopietnas izmaiņas jauniešu uzskatos un uzvedībā.

2.3. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

Pēdējās aptaujas dati norāda uz to, ka vairumam no analizētajām ietekmēm ir riska faktora loma, t.i. riska faktori statistiski nozīmīgāk un drošāk ļauj prognozēt atkarību izraisošo vielu lietošanas varbūtību. Tā saucamie aizsargājošie faktori, kas kavē vai palīdz izvairīties no riskantas vielu lietošanas ir nav tik spilgti un viennozīmīgi. Iespējams, daudziem no aplūkotajiem faktoriem ir salīdzinoša maza loma tajā, vai jaunieši pamēģinās MIN grupas vielas. Tas, ka jaunieši, piemēram, nodarbojas ar sportu, apmeklē pulciņus vai kursus, viņam ir skaidri nākotnes mērķi, skaidra pārliecība un principi, viņš apmierināts, ar augstu pašcieņu, audzināts ticīgā ģimenē utt., protams, mazina varbūtību, bet nebūt nenozīmē, ka viņš nesmēķēs, neiedzers un nepamēģinās atkarību izraisošās vielas. Daudz mazākā mērā sastopama pretēja sakarība – agresīvs jaunieši, kurš izjūt nepieciešamību izkauties, demonstrēt savu pārākumu fiziski ietekmējot citus, kurš ir zadzis, demolējis, mīl „tusēties” ar draugiem, izklaidēties vai ir guvis traumatisku pieredzi, ir nomākts un depresīvs un lielākoties

neuzticas, nejūtas piederīgs nedz skolai, nedz valstij utt. un vienlaikus ir pietiekami gudrs, izlēmīgs un spēcīgs, lai atturētos no alkohola, smēķēšanas vai pat narkotiku lietošanas.

Tas nozīmē, ka cīņā ar atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību, jo īpaši narkotiku jomā, vienlaikus stiprinot aizsargājošos faktoros, vislielākā uzmanība tomēr jāpievērš riska faktoru mazināšanai – kontrolei, informēšanai, likumu un normu ievērošanai utt. Visu trīs pētījuma posmu rezultāti apstiprina, ka gan skolai, gan vecākiem jāuzņemas kopēja atbildība par atkarības vielu lietošanas riska faktoru mazināšanu starp jauniešiem – veicinot pozitīvas motivācijas veidošanos jauniešos, esot informētiem par jaunieša aktivitātēm un draugiem, ar kuriem kopā jauniešis pavada laiku, veicinot atbildības sajūtu, piesaisti skolai un mācībām. Tomēr nedz vecāku, nedz skolas pedagogu darbība nebūs rezultatīva, ja nemainīsies sabiedrības attieksme un atbildīgo institūciju rīcība. Alkohola un tabakas tirdzniecība nepilngadīgajiem, atkarību izraisošo vielu lietošanas neefektīva kontrole izklaides vietās un pasākumos, tieša un netieša reklāma, ik uz soļa demonstrējot smēķēšanas, alkohola lietošanas „pievilcību”, atraisītību un līksmību tā ietekmē utt. veido to riska zonu, kurā darbojošies faktori tiešā veidā pamudina gan pamēģināt, gan lietot psihoaktīvas vielas.

Literatūra un avoti

- Blake, S.M., Amaro, H., Schwartz, P.M., Flinchbaugh, L.J. (2001). A review of substance abuse prevention interventions for young adolescent girls. In: *Journal of early adolescence*, 21(3), 294-324.
- Buhler, A., Kroger, C (2008). Prevention of substance abuse. EMCDDA
- DiClemente, R., Santelli, J., Crosby, A.R. (eds.) (2009). *Adolescent Health: Understanding and Preventing Risk Behaviors*. USA: John Wiley and Sons
- Eriksons, E.H. (1998). *Identitāte: jaunība un krīze*. Rīga: Jumava.
- Gable, R. S. (2006). The Toxicity of Recreational Drugs. *American Scientist*, 94(3). P. 206.
- Gobiņa, I., Pudule, I., Grīnberga, D., Velika, B., Tilgale, N., Villeruša A., Teibe, U. (2008). *Smēķēšanas un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā 1991.-2006.g.* Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra
- House of Commons, Science and Technology Committee (2006). *Drug classification: making a hash of it? Fifth Report of session 2005–06*. London: The Stationery Office Limited.
- Kirkcaldy, B. D., Siefen, G., Surall, D., Bischoff R. J. (2003). Predictors of drug and alcohol abuse among children and adolescents. *Personality and Individual Differences*, 36(2). P. 247–265.
- Koroļeva, I., Mieriņa, Sniķere, S., Trapencieris, M. (2009). Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū. Rīga: RD Labklājības departaments.
- Koroļeva, I., Kārklīņa, I., Mieriņa, I., Sniķere, S. (2008). *Narkotiku lietošana izklaides vietās*. Rīga: SVA, SPI.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Senkāne, S., Sniķere, S., Trapenciere, I., Trapencieris, M., Lodziņa, Ā. (2007). Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu. Rīga: Rīgas Atkarības profilakses centrs.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Sniķere, S., Goldmanis M., Trapencieris, M. (2008). *Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū*. Rīga: SVA. 111 lpp.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Goldmanis, M., Trapencieris, M. (2008). *Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība iedzīvotāju vidū*. Rīga: SVA. 90 lpp.
- Millstein, G.S., Petersen, C.A., Nightingale, O.E. (1994). *Promoting the health of adolescents: new directions for the twenty-first century*. Oxford University Press.
- Petersen, A. (1988). Adolescent Development. *Annual Review of Psychology*, 39. P. 583–607.

- Sigfusdottir, I.D., Farkas, G., Silver, E. (2004). The role of depressed mood and anger in the relationship between family conflict and delinquent behavior. In: *Journal of Youth and Adolescence*, 33: 509-522.
- Sussman, S., Lichtman, K., Ritt, A., Pallonen, U.E. (1999). Effects of thirty-four adolescent tobacco use cessation and prevention trials on regular users of tobacco products. In: *Substance use and misuse*, 34 (11), 1469-1503.
- Reņģe, V. (2002). *Sociālā psiholoģijas*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- The Institute of Medicine of the National Academy of Sciences (1982). *Marijuana and the human body*. Sk. 18.06.2008., <http://uncletaz.com/marijuana/marieff.html>